

ТАФАККУР

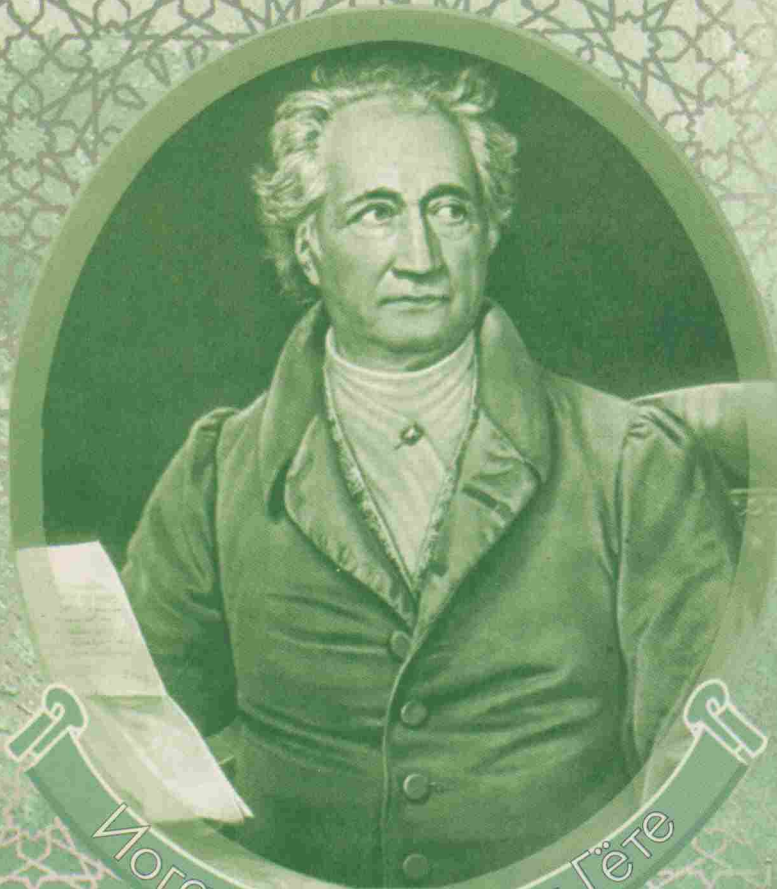
ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ - МАЪРИФИЙ, РАНГЛИ-БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

TAFAKKUR

4

2000

Иоганн Вольфганг Гёте

ШАРҚУ ФАРБ ДАҲОСИ

Иоганн Вольфганг ГЁТЕ

Ҳаммангиз бирликда, дўстона, аҳил
Қилган меҳнатингиз етказур самар.
Мақсуд ҳосил бўлур, бошлаб бир ақл,
Минглаб қўл мардона ишласа агар...
Шу мақсадга банддир хаёлим бутун:
Узоқ ҳаёт йўлин ўтдимун босиб,
Олам ҳикматини айладим яқун.
Ким эрк, ҳаёт деб жанг қилолса ҳар кун,
Эрку ҳаёт учун ўша муносиб.
Худди шундай меҳнат, кураш ва ҳавас
Банд айласа ёшу кекса — ҳар кимни,
Шундай кунда кўрсам эдим бир нафас
Озод диёримни, озод халқимни.
Шунда мен айтардим баралла, шаксиз,
Тўхта, эй дақиқа, гўзалсан гоят!
Айтардим, ҳаётда мен қолдирган из
Ўчмайин қолажак абадул-абад.
Ўшал сонияни сезиб олдиндан
Энг олий лаҳзада турибман бу дам.

(“Фауст” асаридан. Эркин Воҳидов таржимаси.)

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳрир хайъати:

Абдулла АЪЗАМ
Муҳсин АШУРОВ
Ҳалим БОБОЕВ
Хуршид ДАВРОН
Ольга ЖОЛДАСОВА
(бадий муҳаррир)
Нуриддин ЗАЙНИЕВ
Азамат ЗИЁ
Баҳодир ЗОКИР
(масъул котиб)
Нажмиддин КОМИЛ
Султонмурад ОЛИМ
Хайриддин СУЛТОН
Нурислому ТҲУЛИЕВ
Озод ШАРАФИДДИНОВ
Муҳаммад ЮСУФ
Абдурахим ЭРКАЕВ
Тўлепбергел ҚАЙИПБЕРГЕНОВ
Мургазо ҚАРШИБОЙ
Иброҳим ҒАФУР

Муассис — Республика Маънавият ва маърифат кенгаши

Ўзбекистон Республикаси давлат
Матбуот қўмитасида 00124-рақам
билан рўйхатга олинган.

Матнларда фойдаланилган мисол,
кўчирма ва маълумотлар аниқлиги
учун муаллифлар жавобгардир.
Журналдан кўчириб босилганда ман-
ба қайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700047, Тошкент ша-
ри, Мовароуннаҳр кўчаси, 6-уй

133-10-68
139-05-19
139-05-29

Журнал андозаси таҳририятнинг
компьютер бўлимида тайёрланди.

“Шарқ” нашриёт-матбаа концерни
босмаханаси. 700029, Тошкент шаҳри,
Буёқ Турон кўчаси, 41-уй.

2000 йил 14 август куни босмахонага
топширилди. Қоғоз бичими 70×100^{1/16}.
6 босма тобук, 830-буртма.
Нашр адади 10000 нусха.

Журнални Омон АРСЛОН
саҳифалоган.

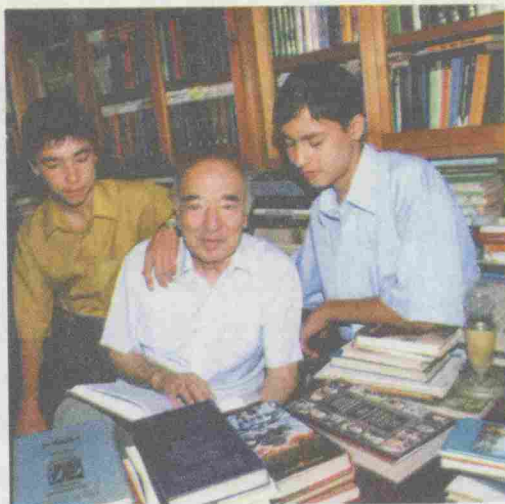
Ушбу сонда Машраб Нуриноев
олган суратлардан фойдаланилди.

ЖАМИЯТНИНГ МАҚСАДИ

Абдурахим ЭРКАЕВ. Халқ орзуси — миллий ғоя
кўзгуси.....4

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Озод ШАРАФИДДИНОВ. Довон тепасидаги
ўйлар.....12

ОЛИЙ МЕЗОНЛАР

Фарҳод ҲАМРОЕВ. Фурур манбаи.....28

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Муродулла МИРЗАЕВ. Ёиртилаётган ниқоб.....34

ЕТТИ ИҚЛИМ МУҲДАСИ

Барқарорлик кафолатлари. Бирлашган Миллатлар
Ташкилотининг Ўзбекистондаги Доимий вакили
жаноб Павел КРАЛ билан суҳбат.....42

ЮРАК ТИЛГА КИРДИ

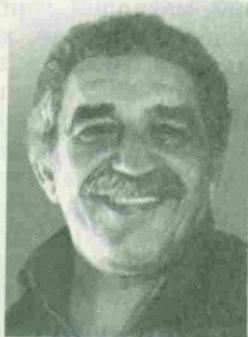
Эркин ВОҲИДОВ. Номинг айт баралла ёруғ оламга... 54

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Фиқҳ илми Афлотуни.
Хуқуқшунос Акмал САИДОВ
билан суҳбат.....60

СЎЗНИ СУЙГАН СУЛТОНЛАР

Хайрулла ИСМАТУЛЛА.
Шоҳларнинг ғариби.....64

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

- Улуғбек САИДОВ. Келажак тарозуси...82
Муяссар УМАРОВА. Шахс ва ижтимоийлик.....83
Дилбар АБДУЛЛАЕВА. Жамият таянчи...84
Дагар РАСУЛОВ. Экологик маданият истиқболлари.....86
Ирода НАРИМОНОВА. Янгиланаётган экран.....87
Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ. Ҳажв ва инсон камолоти.....88
Усмонхон ОЛИМОВ. Бошқариш йўриғи.....90
Музаффар АҲМЕДОВ. “Ҳумоюннома” ҳикмати.....91
Мамлакат ҚОДИРОВА. Бухорий номи билан... 93
Жамила НЕЪМАТОВА. Маънавий қарздорлик.....94
Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....95

НАСР ЖАВОҲИРЛАРИ

Габриэль Гарсиа МАРКЕС. Атиргулнинг тикони. Новелла.....70

ХАЛҚ ОРЗУСИ — МИЛЛИЙ ҒОЯ КЎЗГУСИ

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз билан бирга халқимиз ҳам юксалди. Унинг онги ўсди, дунёқараши ўзгарди ва бойиди.

Ўзликни англаш аслида ўзини яхлит миллат деб ҳис қилишдан, туб миллий манфаатларни тобора чуқурроқ англаб, ўз орзуларини халқ билан уйғун амалга оширишга интилишдан ҳамда бу мақсадга куч-ғайратини, ақл-заковатини, иродасини йўналтиришдан иборат.

Ўзликни англаш шахсий, жамоавий, маҳаллий, минтақавий манфаатларни умуммиллий манфаатлардан ажратмай, ҳар бир хусусий ҳодисага миллат нуқтаи назаридан қараб идрок эта олишдир. Ана шундай идрок замирида умуммиллий орзу туғилади ва у ижтимоий онг унсурига айланади. Миллий мафқуранинг мазмунини ҳам ана шундай орзуни кенг оммага сингдиришга қаратилган назарий тадқиқот ва амалий тадбирлар ташкил этади.

Мафқура халқ орзуси билан боғланмас экан, уни амалга оширишга хизмат қилмас экан, у тор доирада, ҳатто гуруҳий, табақавий миқёсда қолиб кетаверади. Миллий мафқура даражасига кўтарилиш учун у, албатта, халқ, миллат орзусини ўзида мужассамлаштирмоғи керак. Мафқура миллий мақом касб этиши учун бу орзу жамиятнинг барча аъзолари, барча ижтимоий гуруҳ, қатлам ва табақалари онгига етиб бориши, уларни бу орзуга интилиб яшашга ўргатиши, шу руҳда тарбиялаши лозим.

Бугун бизнинг жамиятимиз мустақиллик йилларида орттирган тараққиёт тажрибасини таҳлил қилиб, умумлаштириб, миллий мафқура концепциясини яратди. Энди у амалий дастурга айлантирилмоқда.

Миллий мафқура Ўзбекистонда шаклланаётган фуқаровий жамият мафқурасидир. Бу тушунчадаги “миллий” сифатлаши этник мансубликни билдирмайди, балки мамлакатга, унинг яхлит жамиятига мансубликни ифодалайди. Яъни у “миллий истиқлол”, “миллий ялпи ички маҳсулот”, “миллий хавфсизлик”, “миллий герб”, “миллий байроқ” каби тушунчалардаги мазмунга эга. Ва бундай талқиндан мамлакатнинг ҳар бир фуқароси, ҳар бир оила, демак, бутун жамият манфаатдор.

“Ўзбекнинг орзуси” ибораси ҳам аслида барча ўзбекистон-

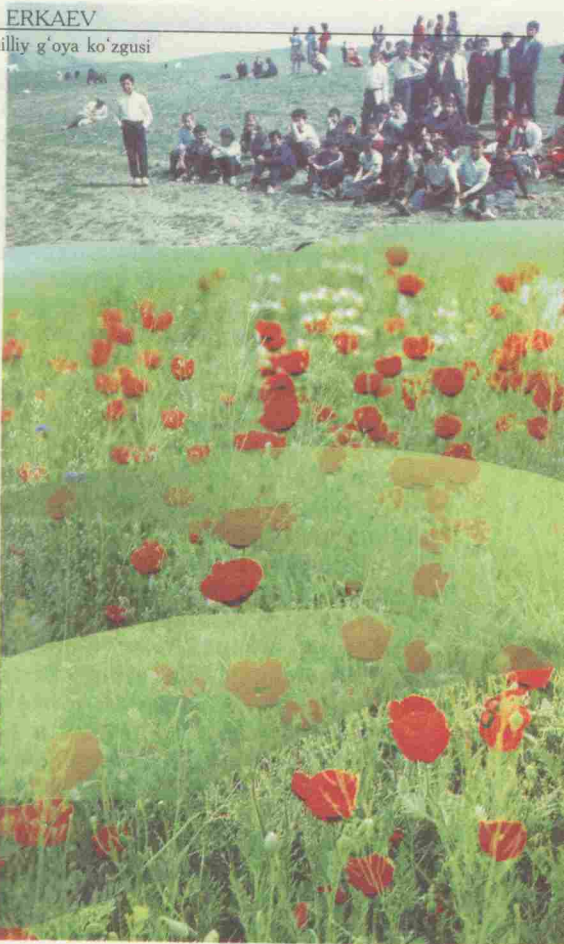
лик учун муштарак бўлган орзуни билдиради. Яъни у — моҳиятан ҳар биримизнинг орзуларимизни умумий маҳражга келтирувчи тушунчадир.

Халқ онгига миллий ғоя қанчалик чуқур сингса, унинг ўзлигини англаши, ички муштараклиги, миллати, тили ва диндан қатъи назар, ўзини ягона халқ — ўзбекистонлик деб ҳис қилиши шунчалик кучаяди. Бунинг учун у жуда оддий, халқнинг кундалик тафаккурига мос, турмушига бевосита боғланган шаклда ифодаланиши лозим. Миллий ғояга фақат илмий-фалсафий таъриф бериш билан чекланиш ва таҳлил қилиш камлик қилади. У миллатнинг орзусини акс эттирадиган ибора кўринишида бўлгани маъқулроқ. Бу нуқтаи назардан миллий ғоянинг мазмун-моҳияти халқнинг орзуси, интилишларидан иборат.

Шу боис журналнинг 1999 йил 3-сонида чоп этилган Фарҳод Ҳамроев мақоласи муносабати билан “Ўзбекнинг орзуси” мавзусидаги баҳс асрнинг

сўнгги йилида давом эттирилгани айтиш мумкин бўлди. Олимлар, адиблар, публицистларнинг бу масалага муносабати тафаккур олами учун муҳим ҳодисага айланди. Зеро, “Ўзбекнинг орзуси” нима эканлигига жавоб излаган мақолаларнинг савияси турлича бўлишига қарамай, ҳаммаси ҳам ўқувчида “Хўш, энди ким нима дер экан?” деган қизиқиш уйғотди, уни фикрлашга, айтилган мулоҳазаларни ўз орзулари билан қиёслаб кўришга ундади. Журналнинг закий ўқувчилари учун ўша мақолаларни бирма-бир таҳлил қилиб ўтиришга ҳолат йўқ. Аммо шунинг ҳам таъкидламай ўтолмаймизки, уларнинг ҳар бирида ўзига хос ёндашув, такрорланмас кузатув, фойдали хулоса мавжуд. Кўпларида эса кишини ўйлантирадиган, фикрини, ҳатто қалбини қитқилайдиган муаммолар кўтарилган.

Таҳририят ўзбекнинг орзусини миллий ғоя даражасида идрок этишни умид қилган эди. Фарҳод Ҳамроевнинг ўзида ҳам шундай ният бўлган, аммо афсуски, у мулоҳазасини дадиллик ва изчиллик билан яқунламаган. Бошқа муаллифлар эътиборни асосан мавзунинг муҳим, лекин айрим қирраларига қаратиш билан чекланган. Таҳририят журналнинг 2000 йил 1-сонида кенг жамоатчиликка мурожаат этиб, муҳоҳасага таклиф этган бўлса-

да, лекин ўқувчиларда ижодий фаоллик кузатилмаганидан таасуф билдириш лозим. Агар яна ҳам кўпроқ киши, айниқса, вилоятлар вакиллари ва ёшлар фикр-мулоҳазаларини билдирса эди, мавзу яна ҳам чуқурлашар, масаланинг ечими мақсадга яна ҳам яқинроқ борар эди.

Шунга қарамай, “Ўзбекнинг орзуси” мавзусидаги баҳсинг муҳим жиҳати — муаллифларнинг ҳеч бири бу тушунчани тор, маиший маънода олиб қарамаган, уни элу юрт тақдири, мамлакатимиз тараққиётининг асосий мақсад ва вазифалари билан боғлашга интилганки, бу — таҳсинга лойиқ.

Биз юқорида миллий ғоя кенг омма онгига миллатнинг орзуси шаклида етказилса, сингиши осонлашади, жамият учун ҳам, алоҳида фуқаро учун ҳам ички рағбатга, ҳаракатлантирувчи кучга айланади, деган эдик. Бунинг намунаси сифатида “американча орзу”нинг АҚШ жамияти шаклланиши ва ривожланишидаги ўрнини эслайлик. Журнал таҳририяти ҳам мусоҳабани бошлар экан, уни бежиз эсламаган.

Американча орзу — ҳаётда муваффақиятга эришиш, ўз тақдирини ўз қўли билан яратиш ёки, америкаликлар таъбирича, “ўз-ўзини яшаш” (миллионер бўлишга интилиш — аслида шу ғоянинг жуда ҳам жўн ифодасидан иборат). Американча орзу деб аталадиган тушунча аслида америкаликларнинг миллий ғоясидир.

Мазкур ғоя атрофида аста-секин АҚШнинг миллий мафкураси (гарчи АҚШда бундай атама қўлланмаса-да) шаклланган. У тахминан қуйидаги асосий рункларни қамраб олади:

— АҚШ — тенг имкониятлар жамияти. Унда ҳар бир фуқаро, ким бўлишидан қатъи назар, ҳалол ва самарали меҳнат қилса, юксак мартабага ва фаровон турмушга сазовор бўлади. Яъни “жамиятда эгалладиган ўрнингиз, мансабингиз, турмуш даражангиз фақат ўзингизга, меҳнатсеварлигингиз ва ҳалоллигингизга боғлиқ”.

— Қонун олдида ҳамма тенг. Ижтимоий-табақавий ва этник келиб чиқишингиз, динингиз, аждодларингиз ва ўзингизнинг илгариги хизматларингиз сизга ҳеч қандай имтиёз бермайди ёки илгариги хатоларингиз, агар қонунга итоатгўй бўлсангиз, солиқларни ўз вақтида тўласангиз, сизни чекламайди.

— АҚШ фуқароси сифатида эркин жамият қадриятларига содиқ ватанпарвар бўлсангиз, давлат сизни, дунёнинг қайси бурчагидан юрсангиз ҳам, ҳимоя қилади.

Албатта, бу мафкура юқоридагилар билан чекланмайди. У мудом такомиллашиб, бойиб, ихчамлашиб келган. Оқибатда АҚШда демократик, ҳуқуқий давлат, фуқаровий жамият, бозор иқтисодиёти концепцияларини, давлат сиёсатида ва ахлоқда прагматизм тамойилларини барпо қилишга жуда катта ҳисса қўшган.

Мана, бир мисол. Жон Кеннеди АҚШ Президенти лавозимига сайлангач, ёшларга қарата тахминан шундай деган: “Ҳар бир америкалик ёш йигит ва қиз ўзига “АҚШ менга нима берди?” деган савол билан эмас, “Мен АҚШга нима бердим, эркин дунё, америка қадриятларини жаҳонга тарғиб этишда, ёйишда нима-лар қилдим?” деган савол билан мурожаат этсин”.

Кеннедининг бу даъвати АҚШ Тинчлик корпуси шаклланишига, минглаб америкалик йигит ва қизларнинг дунёнинг кўп мамлакатларига, биринчи навбатда, ривожланаётган мамлакатларга бориб ихтиёрий равишда текин ишлаб бериши учун туртки бўлган эди. Тинчлик корпуси фаолияти ҳозиргача давом этмоқда. Ўзбекистонда ҳам унинг кўплаб кўнгилдилари 1992 йилдан бери иш олиб бормоқда.

Буни америка жамиятидаги миллий мафкура ривожланишига, ғоянинг амалиётга айланишига жонли мисол деса бўлади.

АҚШнинг тенг имкониятлар жамияти экани, кишининг ижтимоий-табақавий ва этник келиб чиқиши эмас, балки меҳнати ва ҳалоллиги муваффақиятга йўл очиши тўғрисидаги ғоялар илк капитализм даврида Оврупо мамлакатларига нисбатан уни жозибалироқ қилди, ривожланиши учун жуда қудратли ички рағбат туғдирди. Бу — XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи ярмида АҚШнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида ниҳоятда кучли самара берди. Миллионлаб тадбиркорлар, илмфан ва техника соҳаси ихтирочи, новаторлари АҚШга интилдилар. Бугун ҳам бу жараён сусайган эмас.

Американча орзунинг энг қудратли, энг жозибадор жиҳати шундаки, у жамият тараққиётининг заруратини оддий фуқаро манфаати шаклида ифодалай олган. Аниқроғи, жамият тараққиётининг асоси деб ўз кучига ишонч ва инсон манфаати ғояларини қўя билган.

Биз ўтмишимизга назар ташласак, собиқ совет даврида ва ундан аввал ҳам индивидуализм инкор қилинганини — шахс манфаати жамоа манфаатига бўйсундирилганини кўрамиз. Аввалги асрларда бунга суғориладиган деҳқончилик шароитида кўпчилик бўлиб канал қазиш, зовур ва ариқларни тозалаш зарурати, бунда табиатга қарши якка курашишнинг қийинлиги сабаб бўлган. Совет даврида эса хусусий мулк инкор этилиши ва тоталитаризм ҳукмронлиги бу аънанани янада мустаҳкамлаган.

Мустақиллик туфайли жамиятимизда индивидуализм ва шахс манфаати ҳам муҳим қадриятлар экани тан олина бошлади. Бу — айни муддао. Энди уларни жамоавийлик ва умуммиллийлик билан уйғунлаштиришга ўрганишимиз керак. Зотан, индивидуализм қон-қонимизга сингиб кетган, халқимиз менталитетининг муҳим унсурига айланган хислатларни сиқиб чиқармаслиги лозим.

Мен “Тафаккур”да чоп этилган ўзбекнинг орзуси мавзуси га оид ўнта мақоланинг ҳаммасини диққат билан ўқидим. Таниш-билишларим билан бу мавзу юзасидан фикр алмашдим. Ўқиганларим, эшитганларим асосида халқимиз орзуси кўз олдимда шундай гавдаланади: биз ўзбекларнинг турмуш даражамиз ҳам юксак ривожланган мамлакатлар даражасига етса, аҳоли жон бошига ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми яқин 10-15 йилда кескин юксалиб, муттасил ўсиб борса, “Made in Uzbekistan” тамғаси жаҳон халқлари наздида олий сифат тимсолига айланса! Ўзбек модели миллий тараққиёт моделлари орасида энг самаралиси экани исботланса, халқимиз ўз ақл-

заковати кучига қаттиқ ишониб, эркин фикрлашни ўрганса, қолоқлик, боқимандачилик асоратидан тезроқ фориғ бўлса! Буюк болаларимиз каби, бизнинг авлод ҳам яна жаҳон тамаддунига салмоқли ҳисса қўша бошласа!

Қани эди, ҳозиргача жаҳонга озми-кўпми танила бошлаган янги ўзбек фани, замонавий ўзбек фалсафаси, адабиёти, санъати ва маданияти яна Хоразмий, Беруний, Улуғбек, Навоий даврларидагидек машхур бўлса, дунёнинг ҳар бурчагидан Ўзбекистонга унинг қадимий санъати, бетакрор ёдгорликлари, гўзал табиатидан баҳраманд бўлиш учун келиб-кетадиган меҳмонлар ва сайёҳлар сони йилдан-йил кўпайса. Улуғ қадриятлар яратган халқимизнинг обрўйи юксалиб, бошқа халқлар бизга ҳавас қила бошласа, биз билан дўст тутинишга иштиёқ сезса, интилса... Ватанимиз иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан бехатар, унинг мустақиллиги абадий, юрт обод, истиқболимиз порлоқ бўлганини, баркамол авлод етишиб чиққанини кўрсак...

Бир томондан, неча юз йил халқимиз қолоқ хонликлар, мустамлака ва тоталитар тузумларда хурликка, эркинликка ташна яшаганини, иккинчи томондан, минг йиллар давомида шаклланган миллий психологиясини, онги ва маданиятини ҳамда тарихдан чиқарган сабоқларини ҳисобга олсак, **ҳар бир ўзбекистонликнинг буюк орзуси — озод ва обод Ватанда яшаш ва муносиб турмуш кечирish, ўз салоҳиятини юзага чиқарish, дунёда савоб ишлар қилиб ўтиш, ўзидан доғ эмас, боғ қолдириш, дея оламиз. Бу орзуларнинг бари умумлаштирилиб, қисқача ифодаланса — Буюк Ўзбекистон.**

Бу орзуга етишмоқ осон эмас, лекин мумкин. Бунинг учун, бир томондан, ҳар бир ўзбекистонлик уни ўз орзуси деб ҳисоблаши ва шунга яраша фикрлаши, меҳнат қилиши лозим. Иккинчи томондан, давлат ҳам ҳар бир ўзбекистонликнинг орзусига шерик бўлиши, унинг амалга ошиши учун шарт-шароит яратиши, кишининг шахсий манфаатини ҳурмат қилиб, ҳисобга олиши, уни мамлакат манфаатига қарши қўймасдан, унга қурбон қилмасдан, балки у билан уйғунлаштириши керак.

Биз жаҳоннинг илғор, мутараққий халқлари сафига қўшилиш учун интиляпмиз. Лекин Фарб мамлакатларига ҳар бир масалада тақлид қилолмаймиз, улардаги айрим урфлар эса бизнинг миллий турмуш тарзимизга (менталитетимизга) анча ёт. Масалан, Фарбга хос бўлган одамларнинг бир-биридан, ҳатто болаларнинг ўз ота-онасидан беғоналашуви, инсон фаолиятининг ҳар қандай кўриниши замирида мақсадга мувофиқлик, амалий ўзаро фойдалилик яққахукмрон бўлиши бизга унчалик мақбул эмас. Биз халқимизга хос бўлган олий ва ўта ноёб хислат — она тилимизда “одамгарчилик” деб аталадиган неъматни сақлаб қолишимиз шарт.

Одамгарчилик шундай пурмаъно тушунчаки, унда эзгулик, инсонпарварлик, виждон, диёнат, бурч, вафо, ор-номус, меҳмондўстлик, хайрихоҳлик — борингки, одамзодни ҳайвонот дунёсидан ажратадиган барча тушунчалар мужассам. Бизнинг одамгарчилик тушунчамиз бошқа халқларникига жуда яқин, аммо, фикри ожизимча, айрим қирралари билан улардан бойроқ. Чун-

ки ўзбекча одамгарчилик деганда, нафақат инсонга хос фазилатлар мажмуаси назарда тутилади, шунингдек, бу фазилатларни амалда фаол намоеън қилиш, бошқаларнинг кўнглини олиш, оғирини енгил этиш, ёрдам беришга тайёрлик ҳам тушунилади. Яъни бу сўзда юксак илмий-ахлоқий мазмун оддий маиший маъно билан омухта.

Халқимиз “Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин” деган мақолда тарбия бобидаги омолини, қадрият мезонини, орзусини ифода этган. Балки бугун бу ҳикматни “Бой бўлиш осон— одам бўлиш қийин” деган шаклда қўллаш ҳақиқатга яқинроқдир. Юртдошларимиз бозор иқтисодиёти шароитида яхши яшашга интилар экан, мана шу доно омолони ҳеч қачон унутилмаслигини истар эдим. Айти пайтда тарбия соҳасида амалга оширилаётган режаларимиз, яъни баркамол авлодни вояга етиштириш орзуси инсоннинг ички камолоти билан ҳам, моддий фаровонлик билан ҳам чекланиб қолмасин, балки ишлаб чиқаришда, илм-фан ва маданиятда юксак ютуқларни қўлга киритишга қаратилсин.

Ҳар қандай орзу бирор ғояга асослансагина ҳаётий бўлади, яратувчилик хусусиятини касб этади. Жумладан, миллатнинг орзуси ҳам. Шунинг учун миллий ғоямиз — бугуни озод ва обод, Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш орзусини жамият ва шахс манфаати бирдай жилоланадиган умуммиллий орзу шаклида тавсифлашимиз лозим. Токи у шунчаки шиор эмас, балки ҳар бир кишининг мўлжалига, шахсий фаолият мезонига айланиб кетсин.

Тўғри ифодаланган орзу ўзида миллийлик ва умуминсонийликни баравар уйғунлаштиради, уларни айтият даражасида бирлаштиради, ҳеч қачон шахс ва жамият манфаатлари, индивидуализм ва коллективизм (жамоавийлик), миллийлик ва байналмилаллик ўртасида қарама-қаршилик туғдирмайди. Уларнинг бири иккинчисининг соясида қолиб кетмайди.

Шу билан бирга, халқ орзусини лўнда қилиб, мужассам ифодалаш — осон эмас. Дабдабали, ҳавойи сўзларни ёки шоирона чиройли ибораларни тўқиб ташлаш-ку қийин эмас, лекин у халқ қалбига ва шуурига сингмаслиги мумкин.

Халқнинг донишмандлиги, армон-орзулари, таъбир жоиз бўлса, фалсафаси унинг мақолларида акс этган. Эҳтимол, ана шу мақоллардан фойдаланиб, уларнинг руҳига асосланиб, миллий орзумизни ифодалармиз. Бу борада фақат бир нарса аниқ: сўз билан ифодаланган орзу инсонни меҳнатсеварликка, ҳам ўз олдида, ҳам жамият олдида масъулликка ундаши шарт. Миллий ғоя миллат орзусининг илмий-фалсафий ва расмий тарзда ифодаланиши эканини таъкидлаган эдик. Шу боис ўзбекнинг орзусига нисбатан ҳам миллий ғоямизнинг барча таърифу тавсифларини қўллаш хато бўлмайди. Ўзбекнинг орзуси юртимизда истиқомат қиладиган барча халқларнинг олий омолини, узоқ муддатли мақсадларини, иродасини, ўзига хос муддаоси — буюк давлат яратиш ғоясини ўзида мужассамлаштиради.

Ўзбекнинг орзуси турли табақалар, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар манфаатларидаги умумийликни, яъни умуммиллий ман-

фаатларни акс эттиради. У айнан шу сифати билан миллатни жипслаштирувчи маънавий омил бўлади.

Ўзлигини тўлиқ англамаган халқ ўз орзусини ҳам мукаммал ифодалай олмайди. Иродаси бўш халқ ўзлигини тугал англашга ожизлик қилади, туб манфаатларини юзага чиқаришга қийналади. Демак, орзу шаклланиши учун миллий онг етуклиги билан бир қаторда миллий ирода ҳам зарур. Зотан, улар бири бири билан чамбарчас боғлиқ ҳодисалардир.

Ирода, хоҳ шахсга нисбатан бўлсин, хоҳ миллатга, муайян қарорга келиш, хатти-ҳаракатлар, фаолият турлари, кун тартибидаги масала ечимларидан маъқулини танлай олиш, бирор мақсадга жазм эта билишдир. Лекин фақат қарор қабул қилиш эмас, шунингдек, уни амалга ошириш, журъатни самарага айлантира олиш ҳамдир. Бу жараёнда ирода соҳиби, вазият тақозосига, нималардандир воз кечади, нималарнидир қурбон қилади, ўз муҳофазасини таъминлаб, вазиятни енгишга ҳаракат қилади, йўқотишларга, оғир синовларга дош беради ва алал-оқибат мақсадига эришади.

Қатъият, бардош, сабр-қаноат, танланган йўлдан тоймаслик, ортга қайтмай мудом мақсадга интилиш, масаланинг ечимларини топишга ўз ақли ва ҳиссиётини сафарбар эта олиш, муваффақиятсизликдан чўчимаслик, ютуқлардан эсанкирамаслик — мана, иродани ташкил этувчи унсурлардир.

Орзуни, яъни олий омоллар ва истиқболли мақсадларни тўғри белгилаш ниҳоятда катта аҳамиятга эга. Бу омоллар ва мақсадлар халқнинг туб манфаатларига ва айна пайтда умуминсоний қадриятларга, тарихий тараққиёт заруратига қанчалик мос келса, миллий маҳдудликдан ёки миллий номукаммаликдан холи бўлса, миллий ирода ҳам шунчалик самара касб этади.

Миллий орзуни англаш ва уни ифодалаш — миллий ғояни оддий фуқаро тасавурларига мос тарзда, истиқболдаги мақсадни кундалик, жорий фаолият билан боғлаш демакдир. Бундай талабларга жавоб бера оладиган орзуни ифодаловчи иборани топиш жиддий эътибор талаб этади.

Шу боис журналимиз келгуси йилда ҳам мазкур мусохабани бирон бир шаклда давом эттирса маъқул бўларди. Зеро, кўпдан кўп фикр чиқади. Қолаверса, мусобаҳанинг давом этиши миллий ғоя ва миллий мафқуранинг журналхонлар томонидан чуқурроқ англаб олинишига, уларнинг янги қирраларини очишга ва оммалаштиришга ёрдам беради.

Инсоният мелодий тақвим бўйича янги минг йилликка қадам қўймоқда. Бу воқеа қалби ёниқ ҳар бир одамни беихтиёр орзуга мойил қилади, кундалик ташвишларни бир лаҳзага бўлса-да унутиб, келажакка назар ташлашга даъват этади.

Бугун ўзбек нимани орзу қилади?

Сиёсатшунос Фарҳод Ҳамроевнинг ташаббуси билан бошланган бу мавзуга доир баҳс файласуф Абдурахим Эркаев мулоҳазалари билан якунланмоқда. XX асрнинг сўнгги йили давомида маънавий ҳаётимизда фаоллик кўрсатиб келаётган зиёлиларимиздан тўққизтаси “Ўзбекнинг орзуси нима?” деган саволга ўзича муносабат билдирди. Атоқли жамоат арбоби Озод Шарафиддиновнинг журналнинг ушбу сонида эълон қилинаётган ўтаётган аср ҳақидаги ўй-мулоҳазалари ҳам бу мавзуга уйғун.

Бир қарашда, билдирилган фикрлар хилма-хил, бири бирига ўхшамайди. Ҳа, аслида шундай бўлиши ҳам керак. Зеро, инсон хилқати шундай яратилган, ҳар бирига бетакрор тақдир ва шунга яраша тафаккур ато этилган. Шу билан бирга... Тўлқинланиб оқаётган азим дарёга разм солайлик. У миллионлаб томчилардан ташкил топган. Бир томчиси тоғ чашмасидан оқиб келаётган бўлса, бошқаси қордан эриб қўшилган, яна бири ёмғирдан... Лекин бари жамланиб бир дарёни ташкил этяпти. Сув зарраларининг ҳаракатига диққат қилайлик. Биттаси тўлқин елкасида сакрамоқда, бошқаси ўйноқлаб чарх урмоқда, учинчиси шиддат билан олға ташланади... Аммо бари биргаликда, физика қонуниятларига амал қилиб, бири бирига қўшилиб, елкадош бўлиб, олға — кўзлаган маррасига интилмоқда. Яъни, дарё бўлиб оқмоқда. Оқим борми, дарё бор. Агар юрт дарё ўзанига, миллат эса унда оқаётган обиҳаётга қиёсланса, миллат орзуси ана шу оқимдан иборат.

“Ўзбекнинг орзуси нима?” деган саволга илмий-назарий жавоб — Президент Ислом Каримов томонидан асосланган буюк давлат қуриш ғоясидир. Журнал саҳифаларида чоп этилган фикр-мулоҳазаларнинг барчасида бу ҳақиқат тўлиқ эътироф этилди ва унинг беқиёс аҳамияти таъкидланди. Абдурахим Эркаев таъкидлаганидек, эндиги вазифа — бу назарий концепцияни халқ тилига кўчириш, академикдан тортиб оддий меҳнаткашгача тушунарли бўлган тилда изоҳлаб бериш.

Келажаги буюк давлат барпо этиш ғояси нуқтаи назаридан қарасак, халқимизнинг орзулари бениҳоя кўп. Чунки истиқлол мислсиз имкониятлар яратгани каби, бу имкониятлар тақозо этадиган беқиёс орзуларни ҳам юзага чиқарди. Шу боис уларнинг барчасини бир сўзда ифода этиш ғоятда қийин. Биз зукко журналхонларимиз ўзбекнинг орзуси формуласини топади, деб умид қиламиз.

Дарё оқишдан тўхтаса, халок бўлади.

Инсон орзудан маҳрум бўлса, инсонлигини йўқотади.

Ҳар бир дарёнинг ўз манбаи, оқим йўналиши ва етажак манзили бўлгани сингари, ҳар бир миллатнинг ҳам тарихи, тақдири ва орзуси мавжуд.

Балки дарёнинг айрим томчилари йўлдан адашар, айрим зарралари соҳилдан сачраб чиқиб кетар. Лекин бу билан у дарёлигини йўқотмайди, оқишдан тўхтаб қолмайди.

Ер юзидаги исталган халқнинг ўтмиши билан қиёслашга муносиб тарихга эга бўлган фидойи халқимиз ўз орзуси томон интилиб яшамоқда.

ТАҲРИРИЯТ

ДОВОН ТЕПАСИДАГИ ҲАЙЛАР

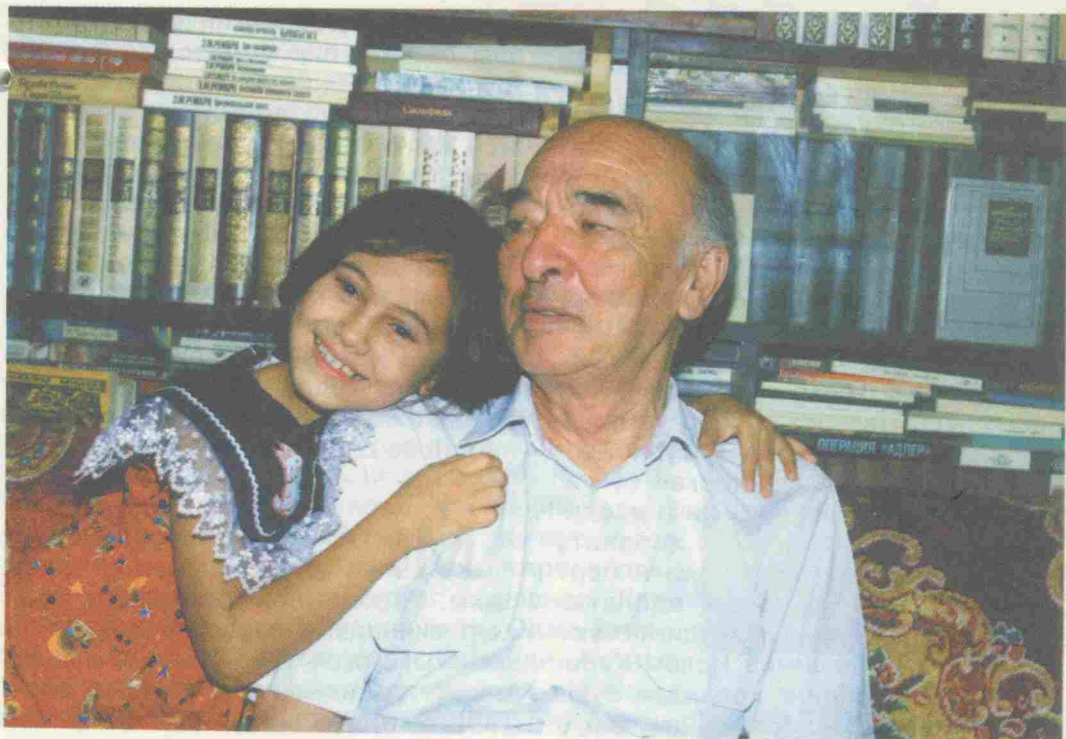
Яратганга шукрлар бўлсинким, умр берган экан, мана, етмишдан ҳам ошдим. Бу ёшда одам фаний дунё билан ҳисоб-китобини қилиб, олис сафар тадоригини кўра бошласа ярашади. Аммо на илож — инсон сўнгги нафасига қадар ҳам орзуларидан айрилмас экан.

Эсимни танибманки, турли-туман орзулар менинг ажралмас ҳамроҳим. Илк орзулар болалик ҳаваслари билан боғлиқ: қани энди, ҳовлимизда тўнтарилиб ётадиган киртоғора тўла музқаймоқ бўлиб қолса... Қани энди, аяжоним қандолат дўконидан ишласаю ялтироқ қоғозларга ўралган конфетлардан халта-халта олиб келса... Кейинроқ бошқача орзулар пайдо бўлди — қани энди, бир думалаб паҳлавон бўлиб қолсаму тўппа-тўғри Берлинга бориб, Гитлери гирибонидан бўғиб ушлаб келсам! Улғайган сари орзулар ҳам ўзгариб борарди, лекин яна анча йиллар болаларга ҳос ҳавойилик уларни тарк этгани йўқ. Ўсмирлик йилларида айниқса битта орзу талай вақт ҳоли жонимга қўймаган. Уйимиз Пушкин боғининг ёнида эди. Боғда ёзлик кинотеатр бўларди. Сал нарида — ҳозирги Аббор Ҳидоятлов номидаги театрнинг рўпарасида ҳам “Ватан” деган кинотеатр бор эди. Тўсатдан шу иккала кинотеатрдаги кинони бир вақтнинг ўзида баробар кўриш орзуси пайдо бўлиб қолди. Боғда парашютчилар машқ қиладиган баланд минора

бўларди. Бир куни қоронғида унинг темир нарвонига тирмаша-тирмаша ярмига чиқдим. У ердан иккала экран ҳам кўкиш туман ичидагидай кўринди-ю, лекин ҳеч нарсани ажратиб бўлмади, фақат қаҳрамонларнинг гўнғир-гўнғир овози қулоққа чалинди, холос.

Йиллар ўтди. Ҳавойи орзулар ўрнини жиддийлари эгаллай бошладди. Уйланиш, бола-чақа орттириш, рўзғорни бутлаш, ўқишни битириб, тузукроқ одам бўлиб чиқиш... Орзулар кўп эди. Аммо улғайиб, ақлимиз тўлиша боргани сари янги бир орзу пайдо бўлди. Бу жуда пинҳона орзу эди, уни баралла айтиб бўлмасди, икки-учта қадрдон дўстларгина панапаналарда, атрофга олазарак аланглаб, овозимизни кўтармай сирлашар эдик. Бу — жонажон юртимизни озод ва мустақил кўриш орзуси эди. Тўғри, у кезларда бу орзу ҳали ғира-шира, пишиб етилмаган хомхаёлдай кўринарди. Лекин шундай бўлса-да, зимистонлар кетиб, қуёшли кунлар келишига, боғларимизда булбуллар чаҳчаҳ уражагига ишончимиз йўқолмаган эди. Ниҳоят, орзулар ушалди — 1991 йилнинг 31 августидан юртбошимиз Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигини эълон қилди.

Шундан бери тўққиз йил ўтди. Бу муддат мобайнида Ўзбекистон оламшумул ютуқларга эришди. Бугунги кунда осмонимиз мусаффо, тинчлик

барқарор, иқтисодий ислохотлар аста-секин амалга ошяпти, ижтимоий тизимлар мукамаллашиб боряпти. Ўзбекистон жаҳон миқёсида ҳам ўзига муносиб салмоқли ўринга интилмоқда. Тарихий қадриятларни тиклаш, маданият, маънавият ва мафкура соҳасидаги ишлар ҳавас қилса арзигулик. Бу ўзгаришлардан халқнинг боши осмонга етмоқда, Президентимиз шаънига ёшу қари дуолар ўқиб, энг яхши тилақларини йўлламоқда. Ҳа, қачонлардан бери қалб тўрида авайлаб асраб келган энг буюк орзумиз ушалди. Бунинг учун ҳар қанча шукроналар қилсак арзийди.

Аммо тараққиёт ҳеч қачон бирон нуқтага етиб тўхтаб қолмайди. Халқ —ўзига чорлаб турган уфқлар саритинимсиз одимлаб борадиган муаззам бир карвон, бироқ манзилга

етиб-етмай унинг нигоҳи қаршисида янги уфқ, янги манзил пайдо бўлади. Янги уфқлар эса янги орзуларни, янги интилишларни туғдиради.

Хўш, мен-чи? Мендек қартайиб қолган одам энг улуғ орзуси ушалганидан кейин яна нимани орзу қилиши мумкин? Энди менда яна бир янги орзу пайдо бўлди — мустақиллик, назаримда, бамисли ниҳол; энди унинг балоғатга етганини, ер бағрига мустаҳкам томир отганини, шохлари бақувват тортиб, кўкка бўй чўзганини кўрсам дейман; унинг тотли меваларидан бутун халқ баҳраманд бўлганига гувоҳ бўлсам дейман. Мен, албатта, яхши биламан — инсоннинг ҳаёти ҳеч қачон фақат байрамлардан, шоду хуррамликдан иборат бўлмайди, одамнинг белини толдирадиган, кўзининг нурини оладиган, пешонасидан шаррос тер қуй-

дирадиган машаққатли меҳнат ҳеч қачон инсонни тарк этмайди, лекин, шунга қарамай, одамлар адолат ва ҳақиқат устивор бўлган, зўравонлик қувиб чиқарилган, ўғрилиқка, пора-хўрликка, виждонфурушлиқка эҳтиёж қолдирмайдиган, инсоф ва диёнат, муҳаббат ва мурувват байроғи мағрур ҳилпираб турадиган жамият қуриши мумкин ва зарур. Агар ҳамма нарса ўзгармай, аҳвол эски ҳаммом, эски тослигича қолаверадиган бўлса, бир томонда зўрлар зарга ботиб, яйраб-яшнаб ётаверса-ю, бир томонда ночорлар тишининг кирини сўриб, чоригини судраб юраверадиган бўлса, шунча дов-дастгоҳнинг, шунча дабдабаю асъасанинг, шунча ҳаракату елиб-югуришнинг нима ҳожати бор? Мустақиллик — фаровон, адолатли жамият қуришга имкон берадиган буюк омилдир. Юртбошимиз Ислон Каримов Ўзбекистоннинг келажаги буюк эканини, мустақиллик туфайли халқимиз эркинлик ҳаволаридан тўйиб-тўйиб нафас олажagini, жамики меҳнаткаш одамлар ва айниқса, ўзбек деҳқони фаровон ҳаётга эришажagini қайта-қайта таъкидлайди. Мен бу буюк ниятнинг рўёбга чиқишига дилдилимдан ишонаман. Мен бугунги кунда ана шу муборак дамлар — буюк юртимизнинг буюк келажаги тезроқ етиб келса, беш йилдан кейин, кечи билан ўн йилдан кейин бошланса, деб орзу қиламан, акс ҳолда, уларни кўра олмай қоламанми деб кўрқаман! Бу гапларим баъзи бировларнинг гашини келтириши мумкин. “Э-э, барака топкур, қизиқ одам экансиз-ку! — деб эътироз билдириши мумкин улар. — Ахир, ўзи эккан дарахтнинг ҳосилидан баҳраманд бўлиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Нима бўпти, ўзингиз татиб кўрмасангиз, фарзандларингиз, невараларингиз татиб кўради. Ҳаётнинг ройиши шу!”

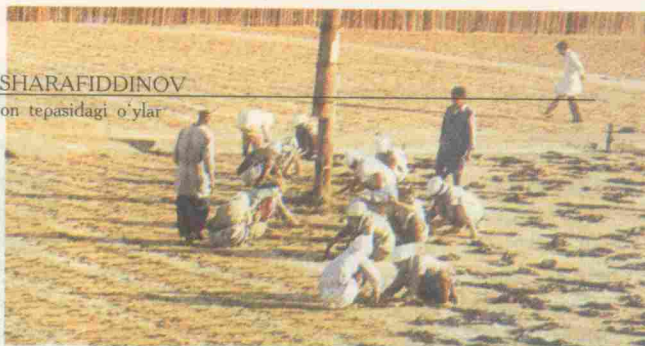
Эътироз тўғри, лекин шундай бўлса ҳам, менинг бир ўтинчим-да бу! Гап шундаки, бўйнимда жуда катта бир қарз бор — елкамдаги шу юк билан мен кўпчиликка қўшилиб кетолмайман. Бу қарздан бутунлай фориғ бўлолмасам-да, лоақал юзим ёруғроқ бўлсин, мангу ёмонотлиқ бўлиб қолмай дейман-да! “Кимдан қарзсиз?”, “Қанақа қарзсиз?” деб сўрарсиз. “Нега энди ҳозирги кундаги орзуйингиз деҳқон тақдири билан боғлиқ бўлиб қолди?” дерсиз қизиқиб. Бу саволга жавоб бермоқ учун гапни бир оз олдинроқдан бошламоқ керак.

Мен 21 ёшимда — 1950 йилнинг эрта баҳорида уйланган эдим. Рафиқамнинг авлодлари Тошкент яқинидаги қишлоқлардан бирида — Оққўрғон туманидаги Жалойир қишлоғида истиқомат қилишар экан. Табиийки, тўйдан кейин кўп ўтмай қариндошларникига меҳмонга бордик. Қишлоқ Оҳангарон дарёсининг бўйида, жуда хушманзара ва баҳаво бир масканда жойлашган эди. Лекин яқиндагина тугаган урушнинг асорати яққол сезилиб турибди. Ҳар қадамда йўқчилик, танқислик белгилари. Ҳовлиларнинг қинғир-қийшиқ деворлари гуваладан, уйларнинг томига ёпилган шилпик одамнинг кўзидай кўримсиз, пол йўқ. Одамларнинг уйи юпун, рўзгор анжомлари ҳам ғарибгина. Уй тўрида тахмон, ундаги сандиқ устига олақуроқ кўрпа-тўшаклар тахланган. Токчаларда жўмрагига қоғоз гул тикилган чойнак, пиёла, коса ва ликобчалар териб қўйилган. Ҳовли деворларига таппи ёпилган. Бир томонда, оғил, унинг тепасига баланд қилиб хашак бостирилган. Битта оқ даканг хўроз уч-тўртта товукни олдига солиб зир югуртириб қувиб юрибди...

Қариндошлар билан биринчи марта кўришишим. Улар одмироқ бўлсалар ҳамки, жуда самимий, очиккўнгил, меҳмондўст одамлар экан. Мен умримда илк бор шу одамлардан жуда катта иззат-икром кўрдим. Шу қишлоқда илк бор болалигим тугаб, ёшлигим поёнига етиб, улғайиб қолганимни, катталар сафига қўшилганимни ҳис қилдим. Менга тенгқур ва мендан ёшроқ ёш-яланг бари менга “почча” деб, катталар эса “куёв” деб муурожаат қилишарди. Бунақа муомаладан ийиб кетганман. Оғзим қулоғимда, лаб-лунжимни йиғиштириб ололмайман. Мағрурланганимдан бурним кўтарилиб, теримга сигмай кетяпман. Кун бўйи янги куёвни “зиёрат” қилгани узок-яқин қариндош-уруғлар келиб-кетиб туришди. Кечкурун эса ишқом тагидаги чорпоя устида камтарона дастурхон теграсида қувноқ гурунг бошланди. Давра ярим кечага борибгина тарқади. Одам ўрганмаган жойида бемалол ухлай олмайди. Кечаси билан тўлғониб, чалауйку бир аҳволда у ёнбошдан бу ёнбошга ағдарилиб чиқдим. Бир маҳал эндигина кўзим илинганини биламан, аллақандай шовқиндан уйғониб кетдим. Ҳали тонг отиб, атроф ёришмаган эди. Қарасам, радио шунақа баланд овозда бўкириб-ҳайқиряптики, қўяверасиз. Оддий радио карнайининг бунақа бақиршини умримда эшитмаган эдим. Уйқу ҳаром бўлгани алам қилиб, радиосининг қулоғини бураб қўйиш эсига келмаган мезбондан хафа бўлдим. Унинг ўзи ҳам аллақачон уйғониб кетган, сўрида ўтириб олганча, кўзларини ишқалай-ишқалай, бир нималар деб гудраниб сўкинарди.

— Радионинг қулоғини бураб қўймаган экансиз-да, Саидахмад ака! Овози ҳам ёмон зўр эканми? Қўни-қўшнилариңгиз ҳам уйғониб кетишгандир?

— Эса-чи! Уйғонади-да! Атайин, уйғонсин деб шундай қилинган. Карнай муюлишдаги симёғочга ўрнатилган. Бу — раис бобонинг ихтироси.

Уйма-уй юриб одам уйғотиш жонига текканидан шуни ўйлаб топган. Ёмон каллали одам-да бу кал.

— Ахир, қишлоқда қари-қартанг бор. Уларнинг ичида соғи бор, бемори бор. Яна ёш болалар, гўдаклар дегандек... Улар вақтида ухлаб, вақтида ором олмаса бўлмайди-ку!

— Қизиқ гапларни гапирасиз-а, куёв! — деди қариндошим оддий гапларни ҳам тушунмаётганим учун ранжиган оҳангда. — Катталаримиз шундоқ дегандан кейин бажарамиз-да! Тўртта одам мизғиб олсин деб пахтани йиғиштириб қўймаймиз-ку!

Ҳа, рост, пахтани йиғиштириб қўйиб бўлмасди — пахта аллақачон уйимизнинг ҳам, ўйимизнинг ҳам тўрини эгаллаб бўлган эди. “Пахта-пахтам” деб юриб, қандай қилиб унга асир бўлиб қолганимизни ўзимиз ҳам билмасдик.

Лекин бу ҳали ҳолва экан. Ишнинг каттаси кечқурун чиқди. Бугун оқшом ҳам даврамиз кечагидек қизғин бўлди. Гурунглаша-гурунглаша шўрваларни ичиб бўлдик. Кейин чойни майдалашга тушдик. Шу пайт тўсатдан радиодан берилаётган концерт тўхтаб, карнайда бир нарсалар қитир-қитир қилди-да, бировнинг томоқ қириб йўталгани эшитилди. Раис бува эканлар. У киши бутун колхоз аҳлига мурожаат қилиб, бугунги меҳнат куни қандай ўтганини гапира кетдилар. Нутқ жуда силлиқ эди. Унда тутилиб қолишлар, дудуқланишлар, “и-и, нима дерди”га ўхшаш ип ташлашлар йўқ эди. Раис бобо ҳар қандай моҳир нотикни бир чўқишда қочирадиган даражада гапга чечан экан. Ўрнидан оғир кўзғалиб, кейин тезлаб кетган машина сингари раиснинг гап-сўзларида ҳам борган сари эҳтирослар кучайиб бормоқда. Энди у худди идорасига одамларни йиғиб олиб мажлис ўтка-

заётгандай, бригадирлар, сувчилар, тракторчилар ва оддий колхозчиларни номма-ном айтиб, ишдаги нуқсонлари учун уларни койишга ўтган эди.

— Ҳой Абдурайим, ўтиргандирсан қорнингни қашлаб? Тузукроқ ишласанг ўласанми! Каналнинг ёнидаги ерингни сув босиб кетибди. Осмонга боқиб, носнинг кайфини суриб анграймасдан, ерингга қарамайсанми? Тошқўзи, номард! Чеканкани бугун ҳам тамомламабсан-ку! Уялмайсанми бола-чақангнинг олдида? Э-э, ҳайф-э, сенга бригадирлик. Ҳой Мамасидиқ, менга қара! Менга қара деяпман афтингни бурмай! Ўт ўришни қачон тамомлайсан? Бугун ҳам тугатмабсан-ку!..

Хуллас, ана шу алфозда радио орқали ўтказилган ишлаб чиқариш мажлиси яна камида бир соатча давом этди. Шуниси қизиқки, бизнинг даврадагилар бу мажлиснинг бошидан охиригача раиснинг гапларига мутелик билан кулоқ солиб ўтиришди, ҳар бир одам ундан ўзига тегишли жойини ажратиб олаётгани кўришиб турарди.

Радио орқали раҳбарлик қилиш ҳам раис бобонинг кашфиётларидан экан. Мен қойил қолганимни яширмадим. Саидахмад ака раис бувани мактай кетди:

— Бизнинг раис бувамиз ана шунақа. Ўзлари ҳам кўпни кўрган тажрибали, эски раислардан. Йигирма йилдан бери раислик қиладилар. Гапларини эшитдингиз-а? Бўлмаса, саводсиз одам.

— Нечук? Ўқимаганми?

— Ўқиш қайда! Ҳатто қўл қўйишни ҳам тузукроқ эпполмайди.

— Ундоқ бўлса, саводсиз одам қандай қилиб раҳбарликни эплайди?

— Қизиқ экансиз-а, куёв, — деди менинг соддалигимдан кулиб Саидах-

мад ака. — Худди саводсиз раҳбар йўқдай гапирасиз-а! Бу одам ўқимаган бўлса ҳам, жуда ташкилотчи, удабуррон, тиниб-тинчимайдиган, бошқаларнинг ҳам тиниб-тинчишига йўл қўймайдиган одам. Бошқа баъзи бир раисларга ўхшаб қамчисидан қон томмайди. Анча ҳалол, инсофли, иймонли киши.

Мен унинг гапларига эътироз билдирмадим, чунки, очигини айтганда, у вақтларда ҳали бунақа гапларнинг тагига ета олмас эдим. Бугун бўлганда-ку, “Оми одам ташаббускор бўлиши, меҳнаткаш бўлиши, ижрочи бўлиши мумкин, лекин ҳеч қачон ижодкор бўлолмайди, истиқболни кўролмайди, одамларни катта мақсадлар йўлига бошлай олмайди” деб жавоб берган бўлардим. Ушанда раис буванинг “кашфиёт”ларига қойил қолган бўлсам-да, юрагимнинг бир чеккасида жиндай хижиллик қолган эди — радиодан бу тарзда фойдаланишда одамларни алланечук менсимаслик, уларнинг манфаатлари билан ҳисоблашмаслик бор эди. Бу гапга чечан “нотик” раис колхозчини одам ўрнида кўрмас, уни фақат режа тўлдириш учун зарур бўлган бир мурват деб билар эди. Бир неча йилдан кейин мен бунга тўлиқ амин бўлдим. Бу гал қишлоқдаги қариндошларимни кўришга кеч кузда — ноябрь ойида бордим. Ҳаволар совиб, булутли кунлар кўпайиб қолган. Пахта терими мавсуми энг авж нуқтага кўтарилган — ҳамма сафарбар, ҳамманинг бўйнида “этак”. Сиёсат машинаси бор кучи билан гувиллаб айланиб турибди. Кечқурун қариндошимиздан раиснинг бетоб ётганини эшитдим ва эрталаб уни бирров кўргани бордим. Раис ҳақиқатан ҳам анча ночор аҳволда эди. Юзи бўғриқиб кетган, кўзлари нурсизланган, дўппи устидан шойи қийиқ билан

бошини сириб боғлаб олган. Қалта-қалта нафас олади. Иситмасининг баландлигидан кўли ҳам қизиб кетган. Ҳолсизлигидан туриб кўриша олмади, кўлини чўзиб кўяқолди.

Ҳол-аҳвол сўрашиб, бирор пиёладан чой ичиб улгурмасимиздан эшик тарақлаб очилди-да, остонада раис буванинг энтиккан невараси кўринди:

— Буважон, буважон! Дарров чиқар экансиз. Котиб амаки чақиряптилар.

Раиснинг шундоқ ҳам сўлғин юзидан қони қочди. У ётган жойидан сапчиб турдию чопонини апил-тапил елкасига илиб, ташқарига ўқдай отилди. Бир неча муддат унинг қайтишини кутиб ўтирдим. У ҳадеганда қайтавермагач, аста ташқарига чиқдим. Кўчада “Виллис” машинаси турар, унинг ёнида эса бошида кетмоннуха шапка, эгнида ярим ҳарбийча кўкранг кителу галифе шим, баланд бўйли партия котиби кўлидаги хивични этигининг кўнжига тарс-тарс урган ҳолда раис бувани чангитиб сўкмоқда эди. Раис бува бошини куйи солиб, кўлларини қовуштирганча таъзим қилиб турар ва нуқул шикаста овозда “хўжайин... хўжайин” деб бир сўзни такрорлар эди. Котибнинг оғзидан чиқаётган гаплар шунақа беҳаё эдики, назаримда, Тошкентнинг энг манаман деган безориси ҳам унинг олдида ип эшолмасди. Нима гаплигини суриштирдим. Менинг Москвадан келган аспирант эканими билгач, котиб бир оз шаштидан қайтди-да, чапанича қилиғини оқламоқчи бўлди, шекилли, изох бера бошлади:

— Бу аблаҳларнинг ҳаммаси муттахам! Уч кундан бери терим графиги бажарилмайди. Район орқада қолиб кетяпти. Бу безбет эса ўзини касалга солиб ётибди... Ҳе, ўша сен-

дақа жонининг хузурини ўйлайдиганлардан ўргилдим. Шошмай тур ҳали, сен билан партиявий тилда гаплашиб кўяман! — Шундай деб у яна бир марта болохонадор қилиб сўқди. Мен тушунолмай қолдим — котибнинг “партиявий тил” дегани ана шу чапараста сўкишмиди ёхуд яна бошқачароқ бирон тил бормиди?

Мен котибнинг газабдан чақчайган кўзларини, бужмайиб, хунук бўлиб кетган башарасини кўрдиму миямга ярқ этиб бир фикр келди: ие, бу одам ҳеч қанақа партия ходими, котиб-потиб эмас, ўша китобларда ўқиганимиз, кинофильмларда кўрганимиз — золим бойнинг айнан ўзи-ку! Манави мунгайиб, қалтираб турган, кўркувдан касалини ҳам унутиб қўйган одам — раис эмас, қишлоқнинг каттаси эмас, айнан қулнинг ўзи-ку! У котибга на гап қайтара олади, на ўзининг аҳволини тушунтира олади, фақат шикаста овоз билан унинг раҳмини келтириш, кўнглини юмшатиш учун “хўжайин, хўжайин” деб ёлворишдан бошқа гап айтишга ҳадди сиғмайди. У яхши биледи: котибнинг пўписаси шунчаки пўписа эмас, ўзининг тақдири бутунлай шу одамнинг қўлида — у хоҳласа, ишдан ҳайдайди, хоҳласа қамади ва таг-туғи билан йўқ қилиб юборади. Шундай бўлса ҳам раис кўрқар, титраб-қақшаб изоҳ берди:

— Сабаби, атиги икки фоиз пахта қолган. Лекин далада лоақал номига бир дона кўсак йўқ. Ҳаммаси ялағудай қилиб териб олинган.

Котиб эса жиндай ишонган бўлса ҳам, қаҳр билан “партия тили”да гапга нуқта қўйди:

— Мен ҳеч нарсани билмайман! Икки кун муҳлат. Ўша етмаётган икки фоизни онангникидан бўлса ҳам топасан! Кўрпангнинг пахтасини топширасанми, ўғрилиқ қиласанми, ўзинг биласан. Кейин мендан ўпкалама!

Котибга тан бериш керак, у бир нарсани мардона эътироф этарди — чиндан ҳам ҳеч нарсани билмас эди. У пахта илмидан бутунлай беҳабар, хўжалиқ юритиш сирлари унинг учун қоронғи. Бюро мажлисларида ҳам, бошқа партия йиғинларида ҳам, ҳар хил одамлар билан тўқнашганда ҳам гўё ўзининг энг улуғ фазилатини эълон қилаётгандай гурур ва хатто алланечук писанда билан “Мен ҳеч нарсани билмайман” дея таъкидларди. Шуниси қизиқки, биронта одам “Тақсир, агар билмасангиз, лоақал бу сирни ҳаммага ошкор қилманг” деб маслаҳат беролмасди. Айтганча, котибнинг бу эътирофида жиндай муғомбирлик ҳам йўқ эмасди — унинг “ҳеч нарсани билмайман” дегани бир оз ғалатироқ эди. У биларди, жилла бўлмаса битта нарсани — буйруқ беришни биларди. Қизиқ, мана сизга тескари дунёнинг яна бир “ҳақиқати” — раҳбар бўлмоқ, ҳукм сурмоқ, бошқармоқ учун шу “билим”нинг ўзи ҳам етарли бўлиши мумкин экан.

Кўйинг-чи, ўша куни яна бир сирдан воқиф бўлдим — шунча йилдан бери қишлоқнинг сардори, халқнинг отаси, моҳир ташкилотчи, ишбоши, раҳнамо, ҳаммага суянчиқ деб келган раис бувамиз оддий қул экан. У киши ҳам қамчининг қарсиллашидан, котибнинг дўқ-пўписасидан ўлгудай кўрқар эканлар. У киши фақат ўз қавми олдидагина ботир эканлар-у, аслида...

Хўп, раис бува-ку шундай экан, унинг измидаги қишлоқ аҳли-чи? Улар қатори шу қишлоқда умргузаронлик қиладиган қариндошларим-чи? Нима, уларнинг раис бувадан ўзиб кетган жойи борми? Ёки уларнинг эрки ўзидами? Ахир, бутун қишлоқ аҳли — чолу кампир, соғу бемор бараварига радио садолари остида уйқудан уйғонса; колхозчилар, биринчи навбат-

да аёллар билан болалар ишга саф-да боргандай бориб-келса; йил — ўн икки ой тинимсиз меҳнат қилиб, унинг самарасини кўрмаса; боласига еди-раман деб даладан бир кафт буғдой олса, фалон йилга кесилиб кетса; ўз эркича экин эколмаса, экса — ўрол-маса, ўриб олса — уни бировга сотолмаса; уларнинг ҳар бир босган қадами, ҳар бир иши, ҳатто гапирадиган гапи раиснинг измида бўлса; бунинг устига, ҳаммалари оқшомлари мук тушиб радиодан раиснинг панд-насихатларини, сўкиш ва койишларини эшитишга мажбур бўлса — буларнинг барини нима деб аташ мумкин? Теварак-атрофи тиконли симлар билан ўралмаган бўлса-да, ҳар бир хонадоннинг эшиги олдида бўйнига автомат осган соқчилар турмаса-да, бундай қишлоқнинг турмадан нима фарқи бор?

Менинг хешларим истиқомат қиладиган қишлоқ аҳли айрим-айрим олганда жуда яхши одамлар — улар меҳнаткаш, ҳалол, батавфиқ, бағрикенг, бир-бирларига мушфиқ ва меҳрибон инсонлар. Лекин уларнинг жамиятда туган ўрнини, олимона тилда айтганда, ижтимоий мавқеини белгилайдиган бўлсак, уларни кул деб аташдан бошқа илож қолмайди. Шуни ўйлар эканман, юрагимни яна бир бошқа савол тирнайди — нечук, қандай қилиб, тақдирнинг қайси ёзуғи вадан бутун қишлоқ аҳли бирваракайига қулга айланиб қолди? Нима бўлдики, уларни ҳар қандай инсоний ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум этиб, буйруқни бажаришдан бошқа нарсага ярамайдиган итоаткор, мўмин-қобил, тилсиз-забонсиз махлуқларга айлантириб, бир чеккага чиқариб қўйдилар?

Жалойир қишлоғи ҳам, бошқа ўзбек қишлоқларига ўхшаб, кўп замонлар мобайнида бирда оч,

бирда тўқ, бирда шоду хуррам, бирда қайғу-ҳасрат ичида бир маромда умр кечириб келарди. Бу қишлоқда ҳам одамлар туғилар, вояга етар, меҳнат қилишар, уй-жой қуриб, болачақа орттириб, катта-кичик тўйлар беришар, орзу-истаклари рўёбга чиқанидан мамнун ҳаёт кечиришарди. Юрт бошига нохуш воқеалар, кутилмаган кулфатлар, бало-қазолар ёғилса, кўплашиб, аҳиллик билан барта-раф этишарди. Буларнинг бари 1917 йилда бирдан барҳам топди. Ҳокимият тепасига келган большевиклар аввалига катта ваъдалар қилишди, ҳаммаёқни гуллаб-яшнаган жаннатга айлантормоқчи бўлишди. Лекин, ордан кўп ўтмай, бу ваъдаларнинг ҳаммаси пуч экани аён бўлди. Фақат Жалойир қишлоғига эмас, собиқ Россия империясида яшаган барча халқлар ва элатлар бошига узлуксиз равишда турли-туман бало-қазолар ёпирилди. Аввал бир неча йил фуқаролар уруши бўлди. Бу урушда хонавайрон бўлмаган қишлоқ, куйиб жизғанаги чиқмаган элат қолмади. Кейин “продрозвёрстка” деган баҳона билан халқни ялпи талаш бошланди. Сўнгра ер-сув ислоҳоти ўтказилди — заминдорларнинг ерлари тортиб олиниб, камбағал, қашшоқларга бўлиб берилди. Бу ҳодисалар оқибатида ҳалол-ҳаром, инсоф ва диёнат, тўғрилиқ ва ўғрилиқ ҳақидаги асрлар мобайнида шаклланиб, жамият ҳаётини барқарор тутиб келган ахлоқий-маънавий устунлар қулади. Халқ номидан, “эзилган меҳнатчилар” номидан талончилик қилиш, шаккоқларни қамаш, отиш авж олди. Жамиятдаги ҳалол, пок, меҳнаткаш одамлар четга сурилиб, бақироқлар, шиорбозлар, меҳнат ўрнига байроқ кўтариб намоишларда юришни, кайф-сафони, маишатни яхши кўрадиганлар олдинга чиқди. Замон шу-

нақаларнинг замони бўлиб қолди. Кейин колхозлаштириш ҳаракати бошланди. Қанчадан-қанча одамни “қулоқ” деб эълон қилиб, ер-сув, мол-мулки тортиб олиниб, ўзлари таг-туғи билан қуритиб юборилди.

Ўша пайтдаги тарихий ҳужжатларда 1929 йил “Буюк бурилиш йили” деб аталган. Чиндан-да у буюк бурилиш йили бўлган эди. Бироқ унинг “буюкли”ги қулоқларни тугатишда эмас, балки бутун мамлакат бўйлаб барча деҳқонларни синф сифатида тугатишда ва шу билан қишлоқ хўжалигини ўнлаб йиллар мобайнида ўнгарилмас таназзул ботқоғига ботирганида эди. Асрлар давомида деҳқончилик билан тирикчилик қилиб келган бизнинг Жалойир қишлоғи аҳли ҳам 1929 йилдан эътиборан ортиқ деҳқон бўлмай қолди. Гап шундаки, ҳамма ер деҳқоннинг қўлидан тортиб олиниб, колхозларга берилди. Ҳатто бир-икки йил ўтгач, “Ер колхозларга мангу берилди” деган актни ёзиб, кўпдан-кўп тантаналар қилиб, у колхозларга топширилган эди. Лекин бу шунчаки номига қилинган, ҳақиқатни яшириш мақсадида амалга оширилган найранг эди, холос. Аслида эса, ер энг сўнгги бўлагигача — бошдан-оёқ давлатники бўлиб қолган эди. Давлат колхоз ерида истаса завод, истаса аэродром, истаса стадион, истаса бошқа бирон кўнгилочар жой қурмоғи мумкин эди — бундай ҳолларда колхоз умумий мажлисининг қарори чиқариларди, холос. Аммо шўро ҳокимияти йилларида биронта колхозчи бирон жойда колхоздан чиққан бўлса, бирон бўлак ерини қайтариб олганими? Бундай мисоллар йўқ. Демак, колхоз ери колхозники эмас эди.

Мен бу ўринда ер эгасиз, қолса қандай ижтимоий ва иқтисодий оқибатларга олиб келиши мумкинли-

гини гапирмоқчи эмасман. Мен бу ўринда деҳқондан ер тортиб олинганини айтмоқчиман, холос. Энди ўзингиз айтинг, ердан мосуво қилинган, ери йўқ деҳқонни деҳқон дейиш мумкинми? Деҳқон — ўша бир бўлакми, ундан каттароқми ерида экин экиб, ҳосил етиштирадиган одам. Бироқ ери бўлмаса, у қандай, қаерда деҳқончилик қилади? Ахир, томига экин эколмайди-ку! Биз эскича анъаналарга амал қилиб, қишлоқда яшайдиган одамларни деҳқон деб атаб келдик. Тўғри, улар ҳамон ер ҳайдар, экин экар, ҳосил кўтарарди. Лекин, барибир, улар деҳқон эмасди. Улар бировларнинг ерида ёлланиб ишлайдиган батрак, чоракор ёхуд мардикор эди, холос. Буни таъкидлаётганимизнинг маъноси шуки, деҳқон билан мардикорнинг ерга муносабатида, ерда меҳнат қилишида осмон билан ерча фарқ бор. Ёлланиб ишлайдиган батрак ёки чоракор ҳеч қачон ерга ўзининг ягона боқувчиси, ризқ-рўзининг бирдан бир манбаи деб қарамайди. Натижада ерни севмайди ҳам, уни аямайди ҳам, боқмайди ҳам (ахир, “Ерни боқсанг, ботмон даҳсар ёғ беради” деб бежиз айтишмаган-ку). Хуллас, ана шундай ердан бегоналашиш, ердан узоқлашиш жараёни деҳқонни нафақат иқтисодий жиҳатдан қарам аҳволга солиб қўйди, балки унинг инсоний гурурини ҳам синдирди. Шўро даврида деҳқон ўзини жамиятни боқадиган кудратли куч ўрнида кўрмай қўйди, яратувчи, ижодкор инсон сифатида ҳис этмай қўйди. Колхозчи нафақат ердан ажралди, балки у энди ҳақиқий қуллар вазиятига солиб қўйилди — унинг фикри билан ҳеч ким ҳисоблашмас, колхоз унга ҳеч қандай шароит яратиб бермас, ҳеч қандай меъёрларга амал қилмай ишлатар ва меҳнати учун ёлчитиб ҳақ

хам тўламас эди. Колхозчи меҳна-ти билан бунёдга келган бойликлардан ўзи асло баҳраманд бўлмас, унинг роҳатини бутунлай бошқа одамлар кўрарди.

Шу тарзда 30-йилларда ҳам, уруш йиллари ва урушдан кейинги йилларда ҳам колхозчининг баданидаги ширасини сўрадиган зулм машинаси тинимсиз ишлаб турди. Мен қишлоғимиз одамларига ҳаддан ташқари қойил қоламан — худо уларни яратаётганда суваласини қаердан олган экан? Бу сувалага қандай маъдан аралаштирган эканки, улар бу қадар чидамли, бу қадар бардошли, бу қадар қаноатли! Бу зулмлар тегирмонида тоғдай харсанг ҳам дош беролмай кукунга айланиб кетарди. Бу одамлар эса қийналади, адоқсиз азоблар тортади, инқиллайди, чирсиллайди, эгилади, лекин эртасига эрталаб “Шу кунга етказганингга шукр, мушкулумни ўзинг осон эт” дея Яратганга тавалло қилади-да, ҳар кунгидек яна тирикчилик аравасини судрашда давом этаверади. Уларнинг ўзига хос фалсафаси бор — улар, албатта, очликни ёмон кўради, аммо шунга қарамай, қорин унча тўқ бўлмаса ҳам чидайди, чунки улар “қулоқнинг тинч бўлиши”ни афзал билишади, бу йўлда “қориннинг оч бўлиши”га ҳам рози. Улар кўп йиллик ҳаётий тажрибалари туфайли “ўйнашмагил арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан” деган хулосага келишган, шунинг учун ҳам ортиқча ғавғолардан ўзларини олиб қочишади. Бунга сари эса турли-туман “арбоб”лар ундан кўпроқ юлиш мақсадида эзишлар ва хўрлашларнинг янги-янги усулларини ўйлаб чиқараверади.

Ҳаммаёқ колхоз бўлиб улгурмай паспорт деган нарсани ўйлаб топишди. Паспорт ҳар бир одамнинг кимлигини, қаердан келиб чиқиб қаерга

кетаётганини, хуллас, одам эканини кўрсатадиган далолатнома экан (гўёки одамнинг қиёфасига қараб одам эканини билиб бўлмайдигандек). Хўп, майли, бунга чидаса бўлар. Лекин колхозчининг паспортини раис йиғиб олиб, пўлат сандиғига солиб қўйгани ёмон бўлди-да. Бу билан колхозчи ўша колхозга, ўша қишлоққа ипсиз боғланди-қолди, ўз ихтиёри билан қишлоқдан кетолмайди, бошқа жойга боролмайди, борса, паспортни йўқлиги учун дарров қамайдилар. Аслида шу тадбирни топганларга орден бериш керак, негаки инсоният тарихида ҳуқуқсизликнинг бунақа “маданий” шаклини ҳеч ким ўйлаб тополмаган эди.

Қишлоғимиз аҳли солиқлардан ҳам эзилиб кетган эди. Лекин бу масалада солиқчилар шохида юрса, қишлоқдагилар баргида юрар экан. Урушдан кейинги йилларда қайси бир “доно” солиқчи бу борада ҳали “фойдаланилмаган имкониятлар мавжуд” эканини аниқлайдию мевали дарахтларнинг ҳар тупига ҳам фалон пулдан солиқ солинади. Қишлоқдагилар эса буни тўлашга қурби етмаганидан ҳамма мевали дарахтларини кесиб ўтин қилишади. Солиқчилар кўзлаган мақсадига эриша олмайди. Аммо касофати шу бўлдики, кейин беш-ўн йил мева нархи кўтарилиб, танқис матоҳ бўлиб қолди.

Зулмининг ҳам тури кўп бўлар экан. Масалан, мусулмончиликда, нафақат мусулмончилик, бошқа ҳамма халқларда ҳам ёлғон гапириш, риёкорлик, қаллоблик, ҳаромга ружу қўйиш энг катта гуноҳлардан ҳисобланади. Бунақа қинғир ишлар одамни иймондан айиради, охиратини куйдиради. Умуман, ҳаромга асосланган иш бир кун эмас, бир кун бутун рўзғорингизни хароб қилади, ҳамма еган-ичганларингиз, кўрган ҳузур-фароғатларин-

гиз бурнингиздан булоқ бўлади. Бизнинг қишлоқда шундай йиллар бўлдики, катталаримизнинг ўзи ҳаммамизни бақрайтириб, ёлғон ишларни қилишга, алдамчиликка, кўзбўямачиликка ундарди. Масалан, раис чақириб “Юз центнерчи бўласан”, дерди ёки “Машинада 1000 тонна пахта терасан” деб буйруқ берарди. “Ахир, бунақа ҳосил кўтариш ёки бир мавсумда шунча пахта териш мумкин эмас, бунинг иложи йўқ” деган гаплар ҳеч кимнинг қулоғига кирмасди.

Ёхуд қайси бир йиллари “Американи қувиб ўтамиз!” деган шиор чиқиб қолди-ку! Бунинг учун гўшт топширишнинг уч йиллик режасини бир йилда бажармоқ керак экан. Роса моллар сўйилди ўша йили. Лекин кейинги йили... Ва яна қанча йиллар... гўштнинг одам саломатлигига зарари тўғрисида мақолалар ўқиб юрдик. Қўйинг-чи, бунақа найрангбозликлар жуда кўп бўлган. Албатта, қишлоқ аҳли қинғир ишлардан ҳазар қилади, аммо раҳбарингиз шундай қиласан деб оёқ тираб туриб олса, раҳбарингизнинг раҳбарлари шундай қилганларни кўқларга кўтариб мақтаб, газеталарга ёзиб, орденлар бериб алқаб турса, истасангиз-истамасангиз, ҳаромни ҳам ликқа-ликқа ютишга кўникиб кетар экансиз, алдамчилик, қаллобликнинг айблигини ҳам билмай қолар экансиз.

Шўролар замонида йиллар ўтди, бир хил раҳбарлар кетиб, бошқалари келди, зулм деганлари бирда кучайиб, бирда бўшашиб турди, лекин иш юритишдаги тескарилик, палапартишлик, ҳамма нарсани бўяб-безаб, пардоз қилишга интилиш, усти ялтироқлик — ичи қалтироқлик ўтиб кетгани йўқ. Қишлоқ аҳли буларнинг барига бардош билан, тишини тишига қўйиб чидади. Чидамаганда иложи қанча эди? Шўро ҳукуматининг “маҳорати”-

га тан бермоқ керак — у фақат бизнинг қишлоқ одамларинигина эмас, бутун мамлакат аҳлини узлуксиз қатли омлар, сургунлар, қамоқлар воқитасида “бепоён қўрқув салтанатининг забонсиз маҳбуслари”га айлан-тириб олган эди. 30-йиллар ва ундан кейинги даврлардаги қатағон тўлқинлари бизнинг қишлоқни ҳам четлаб ўтгани йўқ. Жумладан, Баҳодир ака деган одам ўн саккиз йил қамоғу сургунларда юриб, 60-йилларнинг бошидагина қайтиб келган эди. Мен бу нуруний донишманд одам билан тез-тез суҳбатлашиб турардим. У ёшлик чоғларида Султон Сегизбоев ташкил этган ўз-ўзини ҳимоя қилувчи “Қизил таёқчилар” дастасига аъзо бўлган экан. Бор-йўқ айби шу! Шу “гуноҳи” учун 1937 йилда “Ўзбекистонни Англия империализмига сотиб юбормоқчи бўлган” деб қамоққа олинган. Бу одамнинг тақдири бошқа ҳамқишлоқларининг юрагига ваҳима солмаган дейсизми?

Хуллас, Жалойир қишлоғи ҳам не-не азобларни тортиб, не-не маҳрумиятларни бошидан кечириб, бири икки бўлмай, ўша-ўша эски чопонию эски чориғи билан XX асрнинг сўнги ўн йиллигига етиб келди. Тўғри, ёлғон бўлмасин, бу даврга келганда қишлоқнинг қиёфаси бир оз ўзгарган, уйларнинг томи шифер қилинган, кўп хонадонларнинг тепасида телевизион антенналарнинг шохлари кўзга ташланиб қолган эди. Бироқ бу ўзгаришлар колхознинг шарофати билан бўлган деб айта олмаймиз.

1 1991 йилнинг 1 сентябри мамлакатимизда Мустақиллик куни деб эълон қилинганида мен Тошкентда эмас эдим — ўша кун ёзувчи ўтқир Ҳошимов икковимиз Бешариқ туманидаги Рафқон қишлоғида икки-учта мактабга бориб, ўқувчи ва ўқитув-

чиларни улуғ байрам билан муборакбод қилган эдик. Тошкентга қайтишим биланоқ қишлоқдаги қадрдонларим билан дийдорлашиб келгани йўл олдим. Байрам ўтганига ҳафта-ўн кун бўлиб қолган, лекин бутун қишлоқ осмонида нашъали бир шуқуҳ, тантанавор кайфият сузиб юрар эди. Одамларнинг чеҳраси ёришган, қадрлари тетик, гап-сўзлари бошқача, кўзларида орзиқиб кутилган ёруғ кунлар етиб келганидан чексиз мамнуният ифодаси чақнайди.

— Бормисиз, куёв! — дейишади қариндошлар оғизлари қулоғига етиб. — Мустақиллик ўзингизга ҳам муборак бўлсин! Бор экан-ку бунақа ёруғ кунлар! Ниҳоят, бизнинг кўкрагимизга ҳам шабада тегадиган бўлди...

Шодиёналарининг чеки йўқ эди. Шундан бери улар билан тез-тез кўришиб турадиган бўлиб қолдик. Улар мамлакатимизда рўй бераётган ўзгаришларни диққат билан кузатиб борар ва буларнинг ҳаммаси бевосита Ислом Каримовнинг ташаббуси билан бўлаётганидан яхши хабардор эди.

Мен билан учрашган чоғларида дўстларим, айниқса, қишлоқ қариялари оғизларидан бол томиб Президентни дуо қилишарди:

— Барака топсин юртбошимиз, халқнинг дардини биладиган, халққа қайишадиган одам экан. Қанчадан-қанча катталарни кўрдик, уларнинг биронтаси оддий одамларга мурожат қилиб, дил-дилдан чиқариб, “Ҳамангизни бағримга босар эдим” демаган. У кишининг оғзидан чиқаётган ҳар бир гап тиллога тенг!

Дарҳақиқат, қишлоқ ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўла бошлади — олтмиш йил умр кўриб, халққа мислсиз азоб-уқубатлар келтирган колхоз бекор бўлди, хусусийлаштириш жараёни кучга кирди. Ер одамларга ижарага бериладиган бўлди, фермер-

лик ҳаракати авж олди, шулар билан бирга, янгича асосда жамоа ҳўжалиги ташкил қилинди. Эски номидан воз кечиб, уни янгичасига “Қаҳрамон” деган ном билан аташди.

Қишлоққа сўнгги боришларимдан бирида менга тенгқур уч-тўрт қария ўртага олиб гинахонлик қилиб қолишди:

— Куёв, сиз ҳарқалай бизга бегона эмассиз. Мана, бошингизда шляпа, бўйнингизда бўйинбоғ. Шимингизнинг кирраси билан қовун сўйса бўлади. Оқ-қорани танийсиз. Мустақиллик йўлидан бораётганимизга ҳам, худогашукр, мана, тўққиз йил бўлиб қолди. Лекин нега бизнинг қишлоқ жамоаси тушовланган тулпордай бир жойда депсиниб туришдан нари ўтмаяпти. Бошқа жойларга борсангиз, айниқса, Тошкентга тушсангиз, ҳар қадамда ёруғ келажагимизнинг аён нишонларини кўрамиз. Нега бу нишонлардан бизда дарак йўқ? Бизга тушунтириб беринг, бунинг сабабларини билайлик. Ахир, бизнинг қишлоқ ҳам эл қатори олдинга илдамлашин-да! Биз ҳам яйраб нафас олайлик.

Мен дарҳол адабиётшунослигимни рўқач қилдим. Бунақа масалаларни иқтисодиётчи олимлар ёхуд қишлоқ мавзусини яхши биладиган қаламкашлар ёзиши кераклигини айтиб, ўзимни оқладим. Оқлашга оқладиму, лекин кейинчалик сира кўнглим тинчимасди. Ахир, ўйлаб қарасам, менинг, хотиниму бола-чақаларимнинг бутун тирикчилиги ана шу қариндошларимнинг бўйнида экан. Агар улар бир йил эмас, бир ой маҳсулотини бермай қўйса, мену менга ўхшаганларнинг аҳволи нима бўлади — айтиб ўтирмасам ҳам тушунарли. Албатта, мен ҳар гал ейдиган нонимнинг ҳам, ошга соладиган масаллиқларнинг ҳам ҳақини тўлаб келганман. Бироқ ҳар қанча ҳақ

тўлаган бўлмайин, на иссиқ, на совуққа қарамай, манглай терини, кўзининг нурини, саломатлигини аямай меҳнат қилиб маҳсулот етказадиган одамнинг ҳақи олдида бу тўлаганларим урвоқ ҳам бўлмайди-ку! Ахир, қишлоқдаги инсондан фақат менгина қарздорми? Етмиш йилдан ортиқроқ бутун жамият қишлоқнинг “сиқиб сувини ичишда” баравар фаоллик кўрсатиб келмадикми? Шу “фаоллигимиз” туфайли қишлоқ ночор аҳволга тушиб қолмадимми? Мен шу ёшга кириб, шунча ҳаётни кўриб чиқарган хулосаларимдан энг муҳими шу бўлдики, ижтимоий ҳаётда ривожланиш ҳар қанча зўр бўлмасин, ҳатто жамият дунёдаги энг тараққий этган, энг саноатлашган мамлакатга айланмасин, у ҳеч қачон қишлоқсиз, қишлоқ аҳли ердан етказадиган маҳсулотсиз тирикчилик қила олмайди. Шунинг учун қайсики халқ фаровон турмуш кечиршни истаса, қайсики жамият тўқ, бадавлат, ривожланган жамият бўлмоқни хоҳласа, у биринчи навбатда қишлоқни ўйлаши, унга ғамхўрлик қилиши, қишлоқ аҳлининг эмин-эркин, қолаверса, илҳом билан, ташаббускорлигу ижодкорлик билан меҳнат қилмоғи учун ҳамма зарур шарт-шароитни яратиб бермоғи лозим. Жамият қишлоқ олдидаги йиллар мобайнида қалашиб кетган қарзини узмоқ учун деҳқонга асл мақомини қайтармоғи керак.

Президентимиз бу ҳақиқатни қайта-қайта таъкидламоқда. Хусусан, мана шу сатрлар қораланаётган кунларда — 2000 йилнинг 21 июлида Вазирлар Маҳкамасининг ярим йиллик яқунларга бағишланган мажлисида ҳам юртбошимиз бу масалага алоҳида эътибор қаратди. Лекин, афсуски, жойлардаги айрим масъул ходимларнинг ишга ҳамон эскича муносабати туфайли қишлоқдаги ислохотлар баъ-

зан кўнгилдагидек натижа бермаяпти. Ишсиз қолган баъзи раҳбарлар ҳовуз бўйида ўтириб олиб, сувга келган ҳар бир одамга “ботир пақирингни!”, “торт пақирингни!” дея буйруқ бериб хумордан чиқар экан. Ҳозир ҳам деҳқонни ҳеч нарсага қобилияти йўқ, ҳатто етиштирган маҳсулотини ўзи сотиб, топган пулини ҳам ҳисоб-китоб қилолмайдиган ношуд деб ҳисобловчи ва шу баҳона унинг ризқ-рўзига шериклик қилишни касб этиб олган одамлар кўп учрайди.

Ҳўш, бу кемтиклардан халос бўлиш йўли борми? Нима қилса, қишлоқни ҳам тараққиётнинг кенг ва муаззам йўлига олиб чиқиш мумкин? Бу муҳим саволга юртбошимиз Ислом Каримов жуда лўнда ва аниқ жавоб бериб. Бунинг бирдан бир йўли — мулк ўз эгасини топмоғи ва меҳнаткаш одам эркин бўлмоғи керак. Жуда доно фикр! Деҳқон ўз ерига эга бўлганда ва бу ерда эркин меҳнат қилгандагина жуда кўп муаммолар ҳал бўлади. “Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир”ларнинг пайи қирқилади. Лекин “деҳқон ўз ерининг хўжайини бўлмоғи керак” деган фикрни қандай тушунмоқ лозим? Масалан, бизнинг қишлоқдаги ерни аҳолига жон бошига қараб тақсим қилиб бериш керакми? Унда ҳар бир одамга бир парчадангина ер тегмайдими? Бир парча ердан у ўзининг рўзгоридан орттириб жамият учун асқатадиган маҳсулот етказиб бера оладими? Умуман, ҳар томонлама ўзини оқлайдиган, катта даромад оладиган энг яхши хўжалик учун қанча еру қанча маблағ даркор? Унда ҳар бир одам жуда яхши меҳнат қилганида неча пуллик маҳсулот ишлаб чиқара олади? Бундан ташқари, яна бир масала бор — иқтисодий жиҳатдан ночорроқ хўжаликлар техникадан қандай фойдаланади, ҳар хил ўғит ва кимёвий дорилардан-чи?

Хуллас, мен бу ўринда деҳқон қай шаклда ерга эгалик қилиши керак, деган масалани қўймоқчи эмасман, фақат айтмоқчиманки, мулк эгаси бўлиш — ишлаб чиқарган нарсасига ўзи хўжайин деган маънони билдирмоғи даркор. Ишлаб чиқарган нарсасининг баҳосини деҳқоннинг ўзи баҳоламоғи лозим. Иймоним комилки, у бир килограмм пахта етиштириш учун 10 сўм сарфлаган бўлса, буни ҳеч қачон 8 сўмга сотмайди (деҳқон ҳар қанча анойи ва содда бўлмасин, бунақа тарзда хўжалик юритиб бўлмаслигига ақли етади), лекин шунга ҳам ишончим комилки, у ҳеч қачон 10 сўмлик нарсасини 20 сўмга ҳам сотмайди. У нархни белгилашда инсоф ва диёнат билан иш тутади. У 20 сўм эмас, нархни 15 сўм деб белгилаши мумкин (табиийки, бу ердаги рақамлар тахмин ва фаразлардан ўзга нарсаси эмас), аммо 14 сўмга ҳам, 16 сўмга ҳам сотиши мумкин. Бозор бўлгандан кейин бозордай иш тутиш керак-да! Деҳқон пахтасини бозорга олиб бориб, кўк чойни шопириб ўтириб, қадоқлаб сотолмайди. Шундоқ бўлгач, воситачилар, даллоллар хизматига мурожаат этиши табиий. Фақат бу воситачиларнинг номи трест бўладими, биржа бўладими, холдинг бўладими, барибир, улар кўпчилик бўлиши керак ва деҳқонни талаб чув тушириш борасида эмас, унга ҳалол ва сифатли хизмат кўрсатиш борасида рақобат қилса яхши бўларди. Афсуски, қишлоқ соҳасидаги ислохотларнинг кўнгилдагидек самара бермаётганига яна бошқа сабаблар ҳам бор. Бизнинг кўпчилигимизнинг шўролар замонида, ўша пайтдаги ҳукмрон эътиқодлар, ҳукмрон ахлоқ ва ҳукмрон психология таъсирида сўягимиз қотган. Албатта, “деҳқонни тала!” деган шиор зўр даранг-дурунлар билан кенг тарғиб қилинган

эмас-у, лекин бутун етмиш йил давомида ими-жимида шу йўриққа амал қилиб келинган. Натижада жуда кўпчилигимизнинг, ҳатто бу ишларга бевосита дахлдор бўлмаганларимизнинг ҳам онгимиз қатларида “ҳа энди, деҳқоннинг нарсасидан жиндай ўмарса ҳеч қанақа айб бўлмайди” деган ишонч шаклланиб қолган. Шунинг учун деҳқоннинг, шу жумладан фермернинг ҳам, қарамлиги тўлиқ тугатилмагандан фойдаланиб, унинг ширасини сўриб олишни чинакам “санъат” даражасига кўтараётган ва ҳатто бу “хизмат”лари учун деҳқонни “миннатдор” қилаётганлар ҳали ҳам етарли.

Ўша менинг қариндошларим истиқомат қиладиган қишлоқдаги жамоа хўжалигининг экспедитори ҳикоя қилиб берди: “Хўжалигимиз ёғ заводидан топширган чигити ҳисобига бир тонна ёғ олмоғи керак эди. Белгиланган куни тракторда минг азоблар билан заводга етиб бордим. Омборчи ёғни тортиб берди. Қарасам, бир тонна ўрнига саккиз юз литр берибди. “Оз-ку!” дедим. Омборчи тан олмади. Жанжал қила бошладим. Омборчи “Бўпти, эртага кел, бериб юбораман, бугун ёғим тугаб қолди”, деди. Унинг гапига ишониб, эртага келмоқчи бўлиб йўлга тушдим. Аммо заводдан чиқиб бир чақирим юриб улгурмасимдан милиция тўхтатди. “Хўш, ёғми? Бир тоннами? Чўғи кам-ку? — деди-да, ёғни тортиб кўрди. — Икки юз кило кам! Ёғнинг қолгани қани? — деб дағдаға қилди у. — Муттаҳам, ўғирлабсан-ку!” Қани энди, “Йўқ, мен ўғри эмасман, диёнатли, намозхон одамман, завод ўзи кам берди” деб тушунтира олсам! Протоколлар тузилди, сўроқлар қилинди, ҳаш-паш дегунча “дело” ҳам семириб қолди. Чатоғи шундаки, милиционер батамом ҳақ, унинг ҳар бир гапи, ҳар бир иши қонунга мос эди. Менинг эса қама-

либ кетишим аниқ эди. Хуллас, қўйинг-чи, бегим дегунча белим синди. Кейин терговчининг маслаҳати билан завод омборчисидан ҳам узр сўраб келдим...”

Бу ҳикояни эшитиб, нима дейишни ҳам билмай қолдим, “Э-э, ука, хушёр бўлиш керак-да” дея уни изза қилишдан нари ўтмадим. Лекин бунақа бедодликка қарши нима қилиш мумкинлигини тополмай ҳануз гаранг-сиб юрибман.

Мана, XX асрнинг ҳам сўнгги қўнғироғи чалиниб, у кўҳна тарихнинг мангу мулкига айланай деб турибди. Ҳадемай Янги йил табрикномаларида тасвирланганидек, учта гижинглаган арғумоқ қўшилган чанада кумуш қўнғироқчаларни жаранглайтиб навқирон йигитча қиёфасида 2001 йил ҳам кириб келади. У ҳар доимги Янги йиллардан фарқ қилади: XXI аср бошланади. Бу — шунчаки оддий ҳодиса эмас, балки учинчи минг йилликнинг ибтидоси. Учинчи минг йил-

лик билан эса инсоният тарихида бутунлай бошқа бир давр бошланади. Олимлар бу янги давр ҳақида фикр юритар экан, унинг инсоният тарихидаги ўрнини белгилар экан, XX аср жамики чўққилари ва кашфиётлари, эришган марраларию ютуқлари билан бу янги давр қаршисида тош асридай бир салмоқ касб этиб қолади деган фикрларни олға суришади. Жумладан, америкалик футуролог Элвин Тоффлернинг фикрига кўра, инсоният тарихи шу пайтга қадар икита улуғ тамаддуни бошдан кечирди. Бири — Деҳқончилик тамаддуни, иккинчиси — Саноат тамаддуни. Энди эса улардан тубдан фарқ қилувчи учинчи тўлқин — Ахборот тамаддуни бошланмоқда. Бу ҳодисанинг хусусиятлари ва қонуниятлари тўғрисида ҳали олимлар кўп тадқиқотлар қилишади, кўп китоблар ёзишади. Аммо, нима бўлганда ҳам, бутун инсоният янги асрга жуда катта умидлар билан қарамоқда, ундан ҳар бир инсон янги неъматлар, янги фароғатлар кут-

моқда. XXI аср, ниҳоят, инсонга муносиб аср бўлади, ундаги кемтиклар ва қусурлар чекинади, унинг ақл-заковати янги куч-қудрати билан намён бўлади, деб орзу қилинмоқда.

Иншоолло, бу орзулар рўёбга чиқсин, инсонлар ўртасидаги нифоқ йўқолсин, бахиллик, кўролмаслик, нафсга сажда қилиш барҳам топсин. Лекин мен ўйлайманки, XXI асрнинг қандай бўлиши, биринчи навбатда, бизнинг ўзимизга боғлиқ. XXI асрнинг бизга муносиб бўлишини талаб қилишдан аввал биз ўзимиз унга муносиб бўлмоғимиз керак. Бу шунчаки чақириқ, шунчаки шиор эмас. Буни англаш учун кечаги кунимизга яна бир назар ташлайлик. Умримизнинг ярмидан кўпроғи XX асрда ўтди. Яхшими, ёмонми, очинми, тўқинми асрни қаритдик. Бу аср фақат мудҳиш воқеалардан, қонли урушлардан, фожиали хатолардан, телбалик ва овсарликка сажда қилишдан иборат бўлди десак, унчалик тўғри бўлмайди. Бундай бўлиши мумкин ҳам эмас. Тун ва куннинг алмашиб туриши табиатнинг мангу қонунияти бўлгани каби, инсон ҳаётининг ўн беш куни қоронғи ва ўн беши ёруғ бўлиши ҳам муқаррардир. Шунинг учун “ўтмиш яхши эди” ёхуд “ўтмиш ёмон эди” дея баҳолаб ўтиришнинг ўзи беҳуда. Лекин шу ўтмишда биз ўзимиз қандоқ эдик, ундан қандай чиқдик ва янги асрга нима билан кирамиз деган савол ўринли. Мен бунга атрофлича жавоб бермоқчи эмасман. Менга фақат шуниси аёнки, биз ўтган умримизда одамзодга муносиб, унга чинакам бахтсаодат берадиган, одамларни бир-бирига чинакам дўст, биродар, қардош

қиладиган жамият ярата олмадик. Билмадим, бунга XX аср одамларининг ақл-заковати етмадими? Ақл-заковати етган бўлса, иродаси камлик қилдими? Ёхуд иродаси ҳам бор эдию, ҳар хил ёвуз кучларнинг қаршисида жасорати панд бериб қолдими? Ҳар ҳолда, XX аср ҳамма жойда бўлмаса ҳамки, собиқ шўролар мамлакатада яшаган одамларни қўрқувдан мажруҳ қилиб қўйди. Инсонда қуллик психологияси ҳар қачонгидан кўра устуворроқ бўлиб қолди, эркинлик туйғусининг тақчиллиги ҳам XX аср одамани дадил ҳаракат қилишдан, том маънода улуғ ишларга қўл уриш иштиёқидан маҳрум этди. Фақат аср охирига келибгина, Ўзбекистон мустақиллик йўлига қадам қўйганидан сўнг бу иллатлардан аста-секин қутула бошладик. Лекин ҳали батамом қутулиб кетганимизча ҳам йўқ.

Менинг энг катта орзуим шуки, биз янги асрга эски чоригимизнинг лойи билан, шалдироқ аравамизни чоптириб кирмасак! Биз тафаккур жиҳатидан ҳам, маънавият жиҳатидан ҳам, иқтисодиёт жиҳатидан ҳам XXI асрга муносиб бир қиёфада кириб борсак. Деҳқонларимиз ҳам шундай бўлса — улар эркин, ўз ерининг, ўз мулкининг ҳақиқий хўжайинлари сифатида, бутун халқнинг, бутун миллатнинг ризқ-рўзини етказиб берувчи мағрур меҳнат кишилари сифатида XXI асрга кириб борса. Улар том маънода улуғ Ватанимизнинг буюк келажagini барпо қилувчи энг ардоқли ва энг ҳурматли, энг азиз ва энг қадрли одамлар сифатида янги асрга кириб борса, нақадар зўр бўларди!

Орзуга айб йўқ.

Фарҳод ҲАМРОЕВ

ГУРУР МАНБАИ

Дунёда халқлар, миллатлар пайдо бўлиши билан уларнинг куч-қудрати, муштарак мақсад-муддаолари ифодаси сифатида давлатчилик вужудга келган. Давлатнинг ижтимоий-сиёсий вазифаси, тараққиёт тамойиллари унинг тимсолларида акс этади. Улар халқнинг миллий қадриятлари, турмуш фалсафаси, орзумидларини мужассам қилгани боис жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун азиз ва муқаддас ҳисобланади. Зеро, давлат тимсолларининг асрлардан буён сиёсат, тарих ва маданиятнинг узвий бир бўлаги ўлароқ, мамлакатлар тақдирида муҳим ўрин тутиб келаётгани бежиз эмас. Улар ҳамиша мустақиллик, тенглик, адолат ифодаси бўлиб, давлат ва халқнинг табиати ва ниятидан далолат бериб туради.

Ватанимиз истиқлолга эришгандан сўнг ўз давлат рамзларига эга бўлди. Улар халқ хоҳиш-иродасини акс эттирувчи қонун ҳужжатлари билан тасдиқланди. Мамлакатимиз Конституциясининг 5-моддасида Ўзбекистон Республикаси ўз давлат тимсоллари — байроқ, герб ва мадҳиясига эга экани таъкидланади.

Улар барча юртдошларимизга маълум бўлган асосий давлат тимсоллари бўлиб, ҳар бири давлатнинг умумбашарий қадриятлар руҳидаги муайян ғоясини ифодалайди. Сирасини айтганда, сиёсий тимсолларнинг ҳаммаси — миллий валюта, почта маркалари, давлат мукофотла-

ри ҳам шулар жумласига киради — давлатчиликнинг тизим яратувчи омилларидан ҳисобланади. Шу боис давлат рамзлари ватандошларимиз учун гурур-ифтихор манбаидир, уларга ҳурмат-эҳтиром билан муносабатда бўлиш ҳар биримизнинг сиёсий маданиятимиздан, юксак фуқаролик маънавиятимиздан далолат беради.

Бугунги кунда мустақил давлатимиз тимсоллари асосида тарбияланган янги авлод вояга етмоқда. Бу авлод ўзлигини теран англаган, ватанпарварлик, фидоийлик, миллий гурур каби эзгу ва олижаноб фазилатларга эга бўлган авлоддир. Шу жиҳатдан қараганда, ҳар бир давлатнинг ўзига хос сиёсий рамзлари яратишга интилиши бежиз эмас. Улар, айниқса, миллий давлатчиликни тиклаш, жамият пойдеворини мустаҳкамлаш, ҳуқуқий демократик давлатчиликка хос бўлган ҳаёт тамойилларини шакллантириш жараёнида муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда миллий мафқурани шакллантириш жараёни бораётган бугунги кунда сиёсий рамзларнинг аҳамияти янада ортиши муқаррар. Чунки давлат тимсоллари муайян нарса-ҳодисанинг оддий тасвири ёки белгиси эмас. Улар ўзида даврлар, замонлар ўтиши билан бойиб, ривожланиб борадиган улкан фалсафий мазмунни акс эттиради. Уларнинг маъноси фалсафа луғатида куйидагича изоҳланади: “Тимсол — маданият яратиш,

теварак-атрофдаги дунёни англаш жараёнида инсон томонидан қўлланадиган белги воситаларидан бири ва шунга ўхшаш бошқа нарсалар”.

Қадим-қадим замонларда тимсол жуда ибтидоий мазмунга эга бўлган. Масалан, у атайлаб синдирилган чаноқнинг ярми шаклида бўлган. Икки дўст ёки икки биродар бир-биридан ажралиб кетаётган пайтда чаноқ паллаларини ўзаро бўлиб олган. Шу тариқа у, зарурат туғилганда, бутун чаноққа қараб керакли нарсани бўлиб олишга хизмат қилган. Бинобарин, тимсол — шаклан яхлит нарсанинг бир бўлаги, мазмунан эса икки ёки кўп бўлакка бўлиб ташланган қисмларнинг яхлитлашуви демақдир.

Соддароқ қилиб айтганда, тимсол — ниманидир ёки кимнидир англададиган, ифода этадиган инсон ёки нарса-ҳодиса. Бундай талқин нуқтаи назаридан қараганда, муайян инсон, нарса ёки ҳодиса тимсол сифатида қабул этилиши мумкин.

Сиёсий рамзлар деганда, мамлакат

сиёсий ҳаётида қўлланадиган ёки қўлланиши мумкин бўлган тимсоллар тушунилади. Улар ғоятда хилма-хилдир. Лекин муайян давлатчилик амалиётида уларнинг барчаси ҳам қўлланавермайди. Бизнингча, тараққиёт йўлига кирган мамлакатларда жамиятни жипслаштириш, халқни бирлаштириш учун сиёсий воситаларнинг ҳаммаси ишга солиниши даркор. Сиёсий рамзлар деганда, фақат сиёсий ҳаёт, сиёсий фаолиятни моддийлаштирувчи шакллар мажмуини эмас, мамлакат фуқароларида борлиқни англаш кўникмаларини тарбияловчи ва шакллантирувчи воситаларни ҳам тушуниш лозим.

Дунёдаги ҳамма мафкуралар асосида рамзлар мавжуд. Уларнинг моҳияти ва таркибий қисмларини тушуниб етгандгина мафкуранинг ҳақиқий мазмунини англаш мумкин. Ва аксинча, шаклланган тимсолни асос қилиб олиб, янги мафкура тамойилларини ривожлантириш мумкин.

Ҳар қандай тимсол моддий ва маънавий, ҳаёлий ва ҳаётий ҳақиқатларни ўзи-

да акс эттиради. Шу боис бу фалсафий тушунча моддий ва маънавий ҳаёт ўрта-сида ўзига хос кўприк вазифасини ўтайди. Моддий ва маънавий маданият ҳамisha ёнма-ён, бирга ривожланади. Токи инсон, жамият бор экан, улар ҳам мавжуддир.

Сиёсий маданиятга дахлдор тимсоллар ҳокимият ва ижтимоий фаолият омилини инсон қўли билан яратиладиган моддий неъматлар билан туташтиради. Тимсоллар инсонга сўз билан тушунтириш қийин бўлган, тушунтирганда ҳам асл моҳиятини ифодалаб бўлмайдиган нарсаси-ҳодисаларни яққол тасаввур этишда қўл келади. Гўзал шеърини сатрларни ўқиётганда ҳам шундай ҳолга тушасиз: мутолаа қиласиз-у, лирик ҳолатни ҳис этасиз, лекин тушунтириб беролмайсиз.

Ўзбек давлатчилиги тараққиёти жараёнида шаклланган бир талай тимсолларни тилга олиш мумкин. Аввало, миллий давлатчилик рамзларини таъкидлаш лозим. Улар — олий мақомдаги рамзлардир. Шу боис улар нафақат давлат, балки аксарият ташкилот ва муассасалар фаолиятида ҳам қўлланади. Бу тимсоллар давлатчилигимиз моҳиятининг мужассам ифодасидир. Шунинг учун ҳам муқаддасдир.

Уларга муносабатимиз ҳам ғоятда самимий, таъсирчан ва ибратли бўлмоғи керак. Бугунги кунда давлатимиз рамзларига ана шундай муносабат шаклланиб бормоқда. Халқнинг миллий ғурур туйғуси ортгани сари бу жараён ҳам кучаяверади. Бу жараён мамлакатнинг умумий тараққиёти билан мувофиқ тарзда бориши, жамият тараққиёти қонуниятларига бўйсунуши зарур. Яъни уни сунъий равишда тезлаштириб бўлмайди.

Мамлакат мадҳияси ижро этилар экан, ҳар бир юртдошимиз ўз Ватани билан фахрланибгина қолмай, у билан ўзини бир бутун ҳолда ҳис этиши ҳам керак.

Ҳуқуқий демократик давлат асослари мустақамланиб бориши билан сиёсий рамзлар асосидаги ғурур-ифтихор туйғуси ҳам юксалади. Бу туйғу ҳар бир ватандошимиз мана шу мамлакат фуқароси эканидан фахрланиб яшасагина камолга етади. Президентимиз айтган, жамиятимизнинг бош ғоясига айланган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт орзуси тўлиқ амалга ошган даврда бу туйғу янада кўпроқ жозиба касб этади.

Мамлакатимиз сиёсий ва давлат қурилишининг энг олий бўғини — Президентлик институти ҳам миллий давлатчилик рамзларига киради. Мустақилликдан кейин бу тимсол ўзига хос маъно-мазмун касб этди: Президент давлат суверенитети, юртимиздаги тинчлик-осойишталик, фуқаролар ҳамжиҳатлиги, ислохотлар, қонун устиворлигининг кафолатига айланди. Шу боис халқ озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишни Президентимиз номи билан боғламоқда.

Бу тимсол бугунги кунда янги ҳаёт, мустақиллик, миллий давлатчилик ҳақидаги тасаввурларнинг маъно-мазмунини белгиладиган тушунчага айланиб кетган. Чунки бугун бу лавозимни эгаллаб турган одам — оддий Президент эмас, мустақил ўзбек давлатини қайта тиклаган, унинг тараққиёт йўлини белгилаб берган Йўлбошчи.

Мустақиллик йилларида Президент тимсоли билан боғлиқ рамзлар мажмуи шаклланди. Президент гвардияси, Президент қароргоҳи, Президент кубоги, Президент совғаси каби қадриятлар шулар жумласидандир.

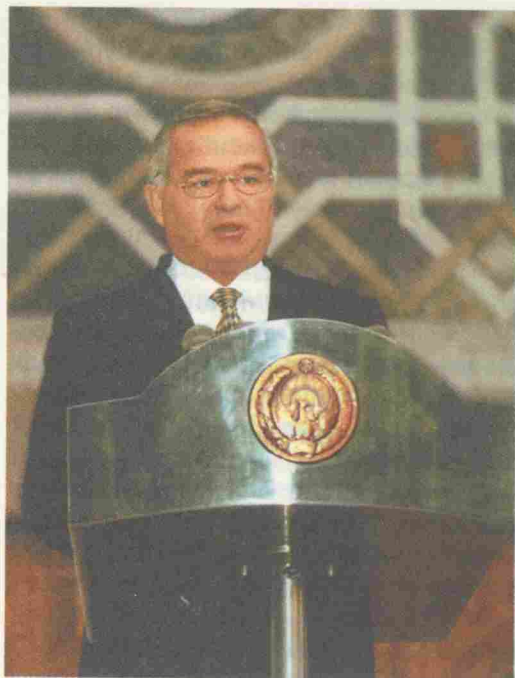
Тарихда муайян меъморлик обидасида ўз аксини топган тимсоллар муҳим аҳамият касб этган. Улар давлат ҳаётида алоҳида ўрин тутган. Масалан, Эйфель минораси, Буюк Хитой девори, Москва Кремли, Вашингтондаги “Оқ уй”, Ҳиндистондаги “Тоғмаҳал” ўз мамлакатларининг

тимсолига айланиб кетган. Бундай гурурифтхор тимсоллари бизнинг мамлакатимизда ҳам кўп. Уларнинг энг ноёб намунаси Самарқанддаги Регистон майдонидир. Мамлакатимизга келган ҳар бир сайёҳ Самарқандга бориб, бу меъморий мўъжиза гўзаллигидан баҳраманд бўлгиси келади. Бу ҳол аллақачон анъанага айланиб қолганки, эндиликда уни янада ривожлантириш зарур. Шу билан бирга, инсонлар онгига таъсир кўрсатишнинг янги шакллари ҳам яратиш лозим, токи уларнинг бу бетакрор обида ҳақидаги тасаввурлари бойисин. Энг асосийси — ҳар бир юртдошимиз бу санъат намунасини бориб кўриш имконига эга бўлиши керак.

Президент ҳокимиятининг рамзи бўлган Оқсарой қароргоҳи ҳам давлат тимсоли сифатида юртдошларимиз онгига сингмоқда. У замон руҳи, тараққиётимиз талабларига мос равишда янгича маъно-мазмун билан бойиб боради, албатта. Масалан, унинг дарвозаси олдида Президент гвардияси аскарлари саф тортса, одамлар уларнинг ёнида туриб расмга тушса, улар мана шу Ватанга, унинг озодлиги ва ободлигига алоқадорлигини янада теранроқ ҳис этар эди. Уларнинг кўксига мана шу бинода бизнинг Президентимиз ишлайди, мамлакатимиз тақдирига доир масалалар мана шу бинода ўз ечимини топади, деган юксак ғурур туйғулари пайдо бўлар эди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида пойтахтимиздаги Миллий боғда қад ростлаган Алишер Навоий ёдгорлиги, Мотамсаро она ҳайкали ҳам бугунги кунда ўзига хос тимсолга айланиб қолди. Келажакда бундай тимсоллар янада кўпаяди. Улар ягона мезон — юксак маъно-мазмун ва ёрқин ифода асосида яратилиши лозим.

Мустақиллик йилларида миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизга мос тантанали маросим рамзла-

ри ҳам шаклланди. Улар йил сайин алоҳида аҳамият касб этиб бормоқда. Шу туфайли ҳар йили икки бор — 21 март ва 1 сентябрда миллий байрам тантаналари ўтказилади. Бизнингча, бу маросимларни янгича маъно-мазмун билан бойитиб, шаклини бир оз ўзгартириш лозим. Ижтимоий-сиёсий ҳаётимиз ва янгича ҳаёт анъаналарининг ўзига хос рамзи бўлган бу байрамлар замиридаги эзгулик, адолат, мустақиллик ғоялари замон ва тараққиётга қараб турлича ифода шакллари талаб этади.

Жамиятимиз ҳаётида муайян нарса ҳодисаларда ўз ифодасини топган тимсоллар ҳам муҳим ўрин тутаяди. Халқимиз учун алоҳида аҳамият касб этадиган, унинг турмуш тарзига сингиб кетган айрим ўсимликлар, буюмлар шулар жумласидандир. Менинг назаримда, пахта, дўппи, тўн ана шундай рамзлар сирасига қиради.

Миллий мафқуранинг шаклланишда

халқ учун ибрат мужассами бўлган тимсоллар — буюк сиймоларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс. Чунки одамлар ўз турмуш тарзи ва фаолиятини айнан ўша зотларнинг ҳаёт тажрибасига мослаб юришига ҳаракат қилади. Халқимиз, айниқса ёшларимиз учун Амир Темур, Жалолiddин Мангуберди, Алпомиш сингари сиймолар ҳаёти мардлик ва жасорат тисоли бўлиб хизмат қилади.

Миллий сиёсий рамзларимизнинг ажралмас қисми ҳисобланган бадий-фалсафий тимсоллар орасида юртошларимиз тасаввуридан мустаҳкам жой олган саккиз буржли шакл — мусамман муҳим ўрин тутди. Ана шундай рамзлар сирасига кирувчи яна бир қатор белгилар мавжуд. Уларнинг маъно-моҳиятини теран англаш, тарихий-фалсафий асосларидан хабардор бўлиш учун халқимиз, Ватанимиз тараққиёт йўлини атрофлича ўрганиш лозим бўлади.

Шуни зўр ишонч билан таъкидлаш мумкинки, тараққиётнинг ўзбек модели деган тушунча бугунги кунда жамиятимиз сиёсий онгининг таркибий қисмига айланиб қолди.

Албатта, миллий давлатчилигимизнинг шаклланиши, эркин ва демократик руҳдаги турмуш тарзи, янгича дунёқараш ифодаси, муайян ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий қадриятлар, халқ иродаси, мамлакат тараққиётини мужассамлаштирувчи бундай тимсоллар бир талай. Уларнинг ҳар бири замиридаги ўзига хос маъно-мазмун ва фалсафа ҳақида ҳам кўп гапириш мумкин. Лекин биз бу ўринда асосий эътиборни бошқа масалага — ана шу тимсолларнинг миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш борасидаги аҳамиятига тўхталиб ўтмоқчимиз.

Сиёсий рамзларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар ҳар хил ижтимоий-миллий белги-хусусиятларни бир махражга жамлаб, халқнинг тасаввури учун қулай

бўлган шаклда намоён этади. Бу — муайян сиёсий маълумотларни ўзлаштириш ва янада мураккаброқ сиёсий жараёнларга тайёргарлик кўришнинг дастлабки босқичидир. Агар инсоният тарихига назар ташласак, тараққиётнинг илк даврларида ижтимоий ҳаётни йўлга солиш учун оддий тимсоллар (тотемлар, маъжусийлик урф-одатлари) қўлланганини кўраимиз. Кейин-кейин одамлар анча мураккаб тушунчалардан, сиёсий тафаккурга хос белгилардан (қонунлар, конституциялар) фойдаланишга ўтган. Лекин бу — сиёсий воситалар қаторидан тимсоллар йўқолди, деган гап эмасди. Қолаверса, замонавий тамаддунга хос рамзлар моҳиятни тўлиқ акс эттира олмаган ўринларда тарихий тимсолларга ҳали ҳам эҳтиёж сезилмоқда ва улардан фойдаланилмоқда.

Сиёсий рамзларнинг яна бир ўзига хос хусусияти шундан иборатки, улар фақат одамларнинг онгига эмас, балки ҳис-туйғуларига ҳам таъсир этади. Шунинг учун улар ватанпарварлик, миллий ғурур, фидоийлик каби юксак туйғуларни тарбиялашда беқиёс аҳамиятга эга. Миллий истиқлол мафкураси ҳам аввало ана шундай муқаддас туйғуларга таянади.

Сиёсий рамзлар, образли қилиб айтганда, сиёсат тили, унинг мужассам ифодасидир. Айни пайтда, сиёсат ўзига хос санъат бўлгани учун сиёсий рамзлар ҳам санъат қонуниятларига бўйсунди. Улар ўзаро боғлиқ ҳолда бир-бирини тўлдириб боради. Фақат уларни моҳирлик билан бирлаштира олиш зарур. Кўпинча бу ҳол табиий равишда юз беради. Масалан, Мустақиллик байрами Мустақиллик майдонида, юртимиздаги бунёдкорлик ва ободончилик рамзи бўлган кўркам бинолар кўр тўкиб турган улкан саҳнада нишонланади, тантаналар чоғида турли кўرғазмалар ташвиқот ва тантанали маросим воситаларидан фойдаланилади:

давлат мадҳияси, озодлик руҳидаги мусиқалар янграйди, бадиий-фалсафий тимсолларни акс эттирган байроқлар ҳилпирайди, мамлакатимиз Президенти халқни юксак шодиёна билан муборакбод этади. Бу тантанавор руҳ, бу тантанавор манзара мафкуранинг рамзий шакллари одамлар онгига сингдириш учун қулай муҳит туғдиради. Шу тариқа сиёсий рамзлар мана шундай табиий уйғунликка киришиб, самарали мафкура воситасига айланмоқда.

Улар ҳамма замонларда ҳам инсон фаолиятини бошқариш ва муайян мақсадлар сари йўналтириш воситаси бўлиб келган, шунинг учун амалдаги ҳокимиятнинг сиёсий иродасини ҳам ифода этган. Шу боис бирон бир ҳокимиятни сиёсий рамзларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Сиёсий рамзлар айниқса тарихий ўтиш даврларида фаол қўлланади. Бундай вазиятда улар жамиятдаги ғоявий ва мафкуравий бўшлиқни тўлдиришга, одамлар онги ва қалбига жамиятнинг асосий мақсад-муддаоларини сингдиришга хизмат қилади. Бундай пайтда эски мафкура ҳукмронлиги барҳам топганидан фойдаланиб, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий-сиёсий гуруҳ ўз мафкуравий қарашларини шакллантиришга ҳаракат қилади. Сиёсий рамзлар эса уларнинг барчаси учун умумий ғоявий асос вазифасини бажаради.

Тараққиёт юксалиши, миллий мафкура шаклланиши натижасида давлат тимсоллари янада бойийди, уларнинг сира-

сига янги воқелик, янги заруратни акс эттирувчи рамзлар қўшилади.

Ўтиш даврида аксарият ҳолларда сиёсий ва диний мафкура ҳамкорликка киришади. Бу эса жамиятдаги ижтимоий ҳамжиҳатлик ва барқарорликни мустаҳкамлайди. Давлат рамзларида диний тимсоллар акс этади. Масалан, мамлакатимиз байроғида яшил ранг, ярим ой ва юлдузлар ўз ифодасини топгани ана шундай қонуният натижасидир. Чунки халқ турмуш тарзи асрлар мобайнида дунёвий ва диний тамойиллар асосида ривожланиб келган. Бундай муштараклик бугунги кунда ҳам мавжуд, келажакда ҳам бўлади.

Сиёсий рамзларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар замонга қараб мослашиб боради. Шу маънода Германия Федератив Республикаси канцлери Герхард Шрёдернинг сўзлари диққатга сазовор: “Немис ҳадқи учун 150 йил мобайнида барқарорлик тимсоли бўлиб келган Германия саноатигина миллатда ўзига ишонч туйғусини уйғота олади”.

Бугун биз Ўзбекистонда ҳам халқ бирлиги ва тараққиёти тимсоли бўлган саноатни шакллантириш ҳақида орзу қилмоқдамиз. Бу йўлда кўп ишлар амалга оширилмоқда. Биргина “ЎзДЭУ” автокорхонаси ишга тушгани ва унинг маҳсулотлари халқимиз ғурурини қанчалик ошириб юборганини эсланг. Бинобарин, бундай тимсоллар миллий мафкурамизни янада ҳаётбахш этишга хизмат қилиши шубҳасиз.

Муродулла МИРЗАЕВ

ЙИРТИЛАЁТГАН НИҚОБ

Мустақил давлатимиз тўққиз йил мобайнида улкан тараққиёт йўлини босиб ўтди. Бунинг натижалари бугунги кунда ҳаётимизнинг барча соҳаларида намоён бўлмоқда. Чунончи, сиёсий соҳада — демократик, ҳуқуқий тамойилларга асосланган давлатчилигимиз қарор топди. Қонун устуворлиги кун сайин мустаҳкамланмоқда. Иқтисодий ётиш этиш борасида ҳам анча-мунча ютуқларга эришдик. Фалла ва нефть мустақиллигининг қўлга киритилгани, замонавий самолёт ва автомобиль ишлаб чиқарадиган ҳамда экспорт қиладиган давлатлар қаторига қўшилганимиз, кўплаб зарур эҳтиёж молларининг ўзимизда ишлаб чиқарила бошлагани — барча-барчаси иқтисодий-тимизнинг босқичма-босқич бозор муносабатларига мослашиб бораётганидан далолат. Жамиятни маънавий янгилаш борасидаги ишларимиз ҳам ғоятда салмоқли. Халқимиз бугунги кунда мустақилликнинг туб моҳиятини теран англаб етмоқда. Миллий истиқлол мафкураси шаклланиб, унинг асосий ғоялари юртдошларимиз қалбидан чуқур жой олмоқда. Хуллас, бугун мустақиллик ҳаётимизнинг асл мазмунига айланди. Халқимиз қалбида келажагини ўз қўли билан бунёд этишга ишонч туғилди. Президент Ислам Каримов айтганидек, “баланд ва пойдевори мустаҳкам” бу иморат — бағрикенг, саховатли ўзбекнинг аҳил оилали уйи, файзли хонадони.

Минтақамизда халқаро террорчилик ва диний экстремизм хуружи кучайган бугунги кунда ана шу қўрғоннинг ҳимоячилари бўлган ёшларнинг мафкуравий етуқлигини таъминлаш долзарб масаладир. Чунки, Президентимиз таъбири билан айтганда, бугун ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантирмасдан туриб, миллий илдизлари бақувват, дунёни чуқур англайдиган, ҳеч қандай ақидапарастнинг даъватига ўчмайдиган, хуррофий таъсирларга берилмайдиган инсонларни тарбиялаш мушкул.

Кейинги йилларда жаҳондаги турли мамлакатларда рўй бераётган воқеалар диний экстремизм ва ақидапарастлик ижтимоий-сиёсий барқарорликни издан чиқарувчи жиддий таҳдидга айланганини яққол намойиш этди. Жазоир ва Афғонистондаги хунрезликлар, Косово ва Чеченистонда кўп йиллардан буён давом этаётган ҳарбий можаролар, турли ҳудудларда содир бўлаётган қўпоровчилик ҳаракатлари бунга мисол бўла олади.

Президент Ислам Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка

Муродулла МИРЗАЕВ. Тошкент Молия институти маънавий-маърифий ишлар бўлимининг бошлиғи.

тахдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида диний экстремизм ва ақидапарастликка хос таҳдидларни тилга олар экан, қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтади: “Ақидапарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни, кўп миллатли ва кўп динли жамиятни обрўсизлантиришдан иборат”.

Юртбошимиз асарида билдирилган илмий-назарий хулосалар, диний экстремизмнинг олдини олишга қаратилган даъватлар кўп ҳолларда халқаро ҳам-жамиятнинг бепарволиги, ўзимиздаги хотиржамлик оқибатида эътиборсиз қолди. Натижада ёвуз кучларнинг хуружи кундан-кунга кучайиб борди.

Сўнгги пайтларда ваҳҳобийлик ва “Хизбут-таҳрир” сингари реакцион-сиёсий оқим вакиллари юртимизда анча жонланиб, ёшларимизни йўлдан оздиришга ҳаракат қилмоқда. Бу оқимларнинг асосий мақсади нимадан иборат, уларнинг ҳозирги кундаги намояндалари кимлар, бу ташкилотлар халқаро майдонда қандай ўрин тутаяди? Уларнинг исломни асл ҳолига қайтариш, халифаликни тиклаш шиорлари билан ниқобланган ниятлари замирида нима ётибди?

Ваҳҳобийлик диний-сиёсий оқим сифатида XVIII асрда Марказий Арабистоннинг Нажд воҳасида пайдо бўлган. У ислом номидан иш кўриб, уни “тозалаш”-га, пайғамбаримиз давридаги ҳолатига қайтаришга, барча арабларни яшил байроқ остида бирлаштиришга даъват этади. Бу ташкилотнинг бизга, бизнинг миллий орзу-интилишларимизга мутлақо алоқаси йўқлиги қуйидаги далиллардан очиқ-ойдин кўринади.

Биринчидан, бизда исломни тозалашга эҳтиёж йўқ. У дин сифатида неча асрлардан буён халқимиз руҳиятига синган, бинобарин, бизнинг эътиқодимиз пок ва самимий. Умуман, Оллоҳ, пайғамбар ва ислом бизда ҳеч қачон сиёсий мақсадлар йўлидаги “байроқ” вазифасини ўтамаган, балки доимо иймону эътиқодимизни поклайдиган, мустаҳкамлайдиган омил сифатида улуғланган.

Иккинчидан, биз ислом илму маъри-

фатига асос солган алломаларнинг авлодимиз. Бизга исломдан озикланиб, тараққиёт калитини тутқазганлар — ўз боларимиздир. Бизнинг мафкурамиз уларнинг ўғитлари ва қолдирган мерослари негизида шаклланган, биз бу ноёб қадриятларимиздан сира воз кечмаймиз.

Шу ўринда улуғ Абу Али ибн Сино ҳазратларининг икки мисра шеърини келтириш ўринлидир:

*Мусулмонликда мен аҳли замон
ичра эдим танҳо,
Агар кофир эсам мен ҳам,
бу дунёда мусулмон йўқ.*

Замонасининг жаҳолатидан изтироб чекиб айтилган бу сўзлар гўё диний ва миллий қадриятларга асосланган дунёвий давлатчилик йўлини танлаган бугунги Ўзбекистонни кўролмайдиганларга қарата айтилгандек. Тарихий тажрибамизга таяниб, биз маърифат жаҳолатнинг қурбони бўлиб кетишига асло йўл қўя олмаимиз.

Учинчидан, бизнинг ривожланиш йўлимиз аниқ. Биз ҳуқуқий демократик жамият барпо этиб, юксак тараққиётга эришмоқчимиз. Ваҳҳобийлик бундай эзгу мақсад-муддаоларга сира ҳам тўғри келмаслиги шундоқ кўриниб турибди.

Тўртинчидан, ваҳҳобийлик дунёвий маданиятга, ҳар қандай мутараққий янгиликка мутлақо зид. Биз эса дунёвий маданият самараларидан баҳраманд бўлиш тарафдоримиз.

Шунинг учун биз бир қўлимизда Куръон, бир қўлимизда тараққиёт дастурини тутган ҳолда олға бормоқдамиз.

XX асрнинг 50-йил-

ларида Тақийиддин Набахоний асос солган яна бир тажовузкор диний оқим “Ҳизбут-тахрир ал-исломий” дир. Бу — ислом озодлик партияси дегани. Уларнинг бош мақсади — ислом халифалигини тиклаш.

“Ҳизбут-тахрир ал-исломий” (қисқача “Ҳизбут-тахрир”) оқими бир талай мусулмон давлатларида, хусусан, Тунис, Ироқ, Жазоир, Судан, Яман каби нисбатан кам тараққий этган мамлакатларда тарқалган. Унинг ғоялари 80-йилларнинг ўрталарида Ўзбекистонга ҳам кириб кела бошлади. Чунки бу даврда чет давлатларда нашр этилган турли хилдаги китоб, рисола ва журналларни келтириш одат тусига кира бошлаган эди. 1992 йилдан эътиборан эса республикамиз ҳудудида ушбу ташкилотнинг махфий бўлинмалари фаолият бошлаган.

Дастлаб бошланғич диний маълумотга эга бўлган кишиларни бирлаштирган “Ҳизбут-тахрир” ҳаракатининг ташкилотчилари кейинчалик дунёқараш, фикр юритиш тарзи ва мавжуд давлат тузумига нисбатан муносабати турлича бўлган ёшларни ўз тарафига оғдиришга уринган. Уларнинг фаолияти қатъий дастур ва тизим асосидаги таълим-тарбия масканлари орқали амалга оширилган. Ҳокимиятни қўлга киритишни асосий сиёсий мақсад қилиб олган “тахрирчи”ларнинг 1996-97 йилда Андижонда “акромийлар” номи билан танилган, ислом ақидаларига тамоман зид гуруҳи аниқланиб, ноқонуний тузилма сифатида тақиқланди.

Манбаларда таъкидланишича, “Ҳизбут-тахрир” дастлаб маҳаллий ҳамтовоклари билан бирга Ўзбекистонда ислом давлатини барпо этиш режасини ишлаб чиққан. Бу ёвуз ният амалга ошмагач, уларнинг асл кийёфаси олшкор бўлган ва шундан сўнг улар ўта радикал йўналишдаги экстремистик ташкилот сифатида яширинча фаолият кўрсата бошлаган.

Бугунги кунда “тахрирчи”лар тарқатаётган варақаларида Ўзбекистоннинг амалдаги қонуний давлат ҳокимиятини ағдариб ташлашга даъват қилишмоқда. Уларнинг таъбирича, инсоният фақат шариат томонидан бошқариладиган ҳокимиятга бўйсунуши лозим, инсонлар ярат-

ган қонунлар эса ҳақиқий мусулмонлар учун мақбул эмас.

Бундай ўйиндан кўзланган асл мақсад нима эканини халқаро террорчиликнинг бош намояндаси Усама ибн Лодиннинг “тахрирчи”ларни қўллаб-қувватлаётганидан ҳам билиб олса бўлади. Лодинчилар афғон нарқобизнеси ва қурол-яроғнинг ноқонуний савдосидан олаётган улкан даромадлари эвазига халқаро нефть бозорига эгалликни қўлга киритмоқчи. Бу ҳаракатларни қўллаб-қувватлаётган “тахрирчи”лар Шимолий Кавказда олиб борилаётган урушга озодлик ва муқаддас жиҳод тусини беришга уриняпти. Бу ҳеч кимга сир эмас. Қолаверса, лодинчилар халқаро энергетика тизимини эгаллашга уринаётган бир пайтда “тахрирчи”лар ўз варақаларида “Нефтга ҳукмронлик қилиш имкониятининг Америкага бериб қўйилиши Оллоҳга ва мусулмонларга хиёнатдир” деган сўзларни ёзмоқдаки, бу — мақсаддаги муштракликдан далолат эмасми?

Радикал йўналишдаги бу ҳаракатлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи, уларни молиявий жиҳатдан қўллаб турувчи ҳомийларнинг башарасини ошқор этиш бугунги кунда кўп мамлакатлар учун долзарб аҳамият касб этмоқда. Бир нарса аниқки, халқаро майдонда уларга дастак бераётган кучлар мавжуд.

Мен Туркия оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган кўплаб мақола ва кўрсатувларни таҳлил этиб, бу масала Туркия давлатининг ҳам бошини қотираётганига ишонч ҳосил қилдим. Қардош турк халқини безовта этаётган, жамиятни беқарорлик сари бошлаётган ва мамлакат тараққиётига ғов бўлаётган нарса ҳам диний экстремизм ва террорчилик экани сир эмас.

Бу ҳақиқат Президентимизнинг террорчилик маҳаллий ҳодиса эмас, балки бутун дунёни ташвишга солаётган бало экани, у халқаро марказлардан туриб бошқарилаётгани тўғрисидаги фикрларини тўлиқ тасдиқлайди. Миллий мафкура масалалари бўйича бир гуруҳ зиёллар билан мулоқот чоғида Юртбошимиз, жумладан, шундай деди: “Бугун ду-

неда бораётган курашлар ичида энг катта, энг таъсирчан кураш, аввало, мафкура майдонларида олиб борилмоқда ва бу курашда энгиш учун жуда катта маблағ, имконият ва кучлар сафарбар қилинмоқда. Шундай вазиятда ёшларимизнинг баъзан сохта ғоялар орқасидан эргашиб кетаётгани биз учун катта хавфдир. Шу сабабли ҳам биз учун сувдек, ҳаводек зарур бўлган миллий ғоя, миллий мафкура керак”.

1979 йилдаги Эрон инқилоби билан бирга ўзининг янги даврини бошлаган радикал ислом бугунги кунда Босния, Кавказорти, Фаластин, Африканинг катта қисми, Ўрта Осиё, Арабистон ярим ороли ва Туркия каби йирик жўғрофий кенгликни қамраб олган ҳаракатдир. Эрон инқилоби Фарбга қарши курашнинг бир усули сифатида радикал ислом ва исломий инқилобни экспорт қилиш тушунчаларининг вужудга келишига замин яратди. Тузумни ўзгартиришнинг қуролли кураш усулини қўллаётган радикал ислом ҳаракати мусулмон дунёси халқларини террорчилик ва анархиячиликка ундамоқда. Ислом динининг асл моҳиятига бутунлай зид бўлган бундай ҳаракатлар қашшоқлик ҳукм сурган ва тараққиётдан орқада қолган минтақаларда айниқса кучаймоқда.

Радикал йўналишдаги исломнинг нисбатан оддийроқ кўриниши ақидапарастликдир.

Ақидапарастлик, Туркиядаги мазкур мавзу билан шуғулланадиган мутахассисларнинг фикрича, бугунги муаммоларни ҳал этиш йўлини топиш, ислом динининг дунёда қайтадан муносиб ўрин эгаллаши учун унинг асосларига, тарихий илдилари ва манбаларига янгича ёндашув билан мурожаат этишни мақсад қилган оқим ва ҳаракатларни ўзида мужассам этади. Радикал ислом эса айнан ана шу ақидапарастликдан сиёсий мафкура сифатида фойдаланади.

Бу икки тушунча ўртасидаги фарқ жуда аниқ. Туркияда чоп этилаётган “Радикал” газетасининг 1999 йил 4 июль сонида босилган “Қон ҳисобига амалга ошириладиган ўзгартириш” номли мақо-

лада шундай дейилади: “Ислом ақидапарастлари ғарблашиш учун эмас, замонавийлашиш учун кураш олиб боради. Улар демократияни тан олади, уни инкор этмайди. Радикал ислом эса, демократияни Фарбнинг маҳсули сифатида тамоман инкор қилади. Ўзи ҳалигача ишонтирувчи бир дастурни ўртага қўймаган ва ҳеч қачон қўя олмайди ҳам. Аммо ҳаёлий ислом давлатини ўзи учун нажот йўли деб билмоқда ва унинг ортидан қувмоқда. Ислом дунёсининг орқада қолишига бош айбдор деб ўзини схоластика деворлари ичига қамаб олган диний мутаассиблик эканини унутган бу кучлар, империализмдан чеккан азобларини рўқач қилиб, Фарбга осилишга ҳаракат қилмоқда”.

Туркиядаги исломий йўналишдаги йирик сиёсий кучлардан бири — “Миллий гўруш” ташкилотидир. Собиқ “Рефок” партиясининг етакчиси Нажметдин Эрбоқон бугунги кунда сафдошлари Шавкат Казан ва Аҳмет Текдал билан бирга кучли радикал исломий ҳаракат ҳисобланган ана шу ташкилотга етакчилик қилиб келмоқда. У айнан шу ташкилот маблагидан 16 февралда Тошкентда юз берган машъум воқеаларнинг бевосита ташкилотчиларидан бири — Тоҳир Йўлдошга юз минг АҚШ доллари миқдорида пул ваъда қилгани, 130 минг долларлик маблагни қурол-яроғ сотиб олиш учун ажратгани ҳақида Ўзбекистон ва Туркия ахборот воситаларида маълумот берилган эди.

Бу ташкилот нафақат Туркияда, балки Германия, Франция, Голландия, Швейцария, Австрия сингари ривожланган давлатларда ва ҳатто Австралия каби узоқ қитъада ҳам фаолият кўрсатмоқда. У қудратли молиявий имкониятларга эга бўлган холдинглар, 27 та жамғарма, 34 та нашр, юзлаб номдаги марказ, бўлим ва гуруҳлар воситасида мусулмон оламидаги миллионлаб кишилар онгига кучли таъсир ўтказмоқда.

Туркия оммавий ахборот воситаларида Нажметдин Эрбоқон раҳбарлигидаги бу ташкилотни Америка ва араб дунёсидаги айрим йирик сармоя эгалари

хам қўллаб-қувватлаётгани айтилди.

Реакцион мохиятдаги радикал исломий ҳаракатлардан яна бири — “ИБДА-Ж”. (Бу — буюк исломий шарқ курашчилари fronti деганидир.) Бу ҳаракат тарафдорлари Туркиядаги радикал “сўл”ларни ва курд миллатчиларига мансуб “ПКК” ташкилотининг террорчилик курашларини бевосита қўллагани оммавий ахборот воситалари орқали жамоатчиликка маълум қилинган.

“ИБДА-Ж”нинг кураш услуби — қуролли ҳужум ва террорчиликдир. Туркиянинг турмуш шароити нисбатан паст ва ислом дини таъсири кучли бўлган Кўня, Эрзурум, Қахрамонмараш ва Фозиянтеп шаҳарларида кучли мавқега эга бўлган мазкур ташкилотнинг раҳбари — Салих Иззет Эрдиш. Ташкилотнинг мақсади — шариат байроғи остида “Исломий федератив давлатлар бирлиги”га эришиш.

Радикал ислом оқимларидан яна бири “Ҳизбуллоҳ”дир (Оллоҳнинг жангчилари партияси). Туркиянинг жанубий ва жануби-шарқий ҳудудларидаги кўпуровчилик фаолиятлари билан “ўлим машинаси” деган ном чиқарган бу ташкилотга узоқ йиллар давомида Хусейн Вели ўғли раҳбарлик қилган. У дастлаб фаолиятини 1975 йилда Туркиянинг Батман шаҳрида ташкил этилган “Миллий турк талабалар уюшмаси”да бошлаган. Кейинчалик Диёрбакирдаги “Ваҳдед” китоб уйида фаолиятини давом эттирган ва “Илм” гуруҳини тузган. Сўнг у курд миллатчиларининг “ПКК” ташкилоти билан ҳамкорлик ҳақида ахднома имзолайди. Хусейн Вели ўғли Шимолий Ироқдаги бошқа исломий гуруҳлар билан ҳам биргаликда иш олиб боради. Хусусан, Курдистондаги исломий ҳаракат етакчиси Шайх Усмон билан яқинлашади.

Туркия ҳукумати 2000 йилнинг январь ойида “Ҳизбуллоҳ”га қарши жиддий кураш бошлади. Ташкилотнинг Истанбулдаги қароргоҳини қўлга киритиш пайтида бошланган отишмада Хусейн Вели ўғли ўлдирилди. Шундан сўнг мамлакатнинг 44 вилоятида амалга оширилган операциялар натижасида мингдан ортиқ жангари қўлга олинди, кўпгад курол-

лар ва портловчи моддалар мусодара қилинди. Жангарилар томонидан ўғрилаб кетилган ёки ўлдирилган бир қанча та-ниқли жамоат арбоблари ва ишбилармонларнинг жасаглари топилди. Туркия Миллий хавфсизлик кенгаши “Ҳизбуллоҳ”ни давлат ва жамият учун энг хавфли террорчилик ташкилоти деб эълон қилди.

Туркия матбуотида чоп этилган мақо-лаларнинг таҳлиллари шуни кўрсатмоқ-даки, бу мамлакатда фаолият юритаёт-ган радикал оқимларга “тариқат” номи билан ташкил этилган уюшмаларнинг таъсири катта. Гарчи бундай оқимлар сиёсий партия ёки ҳаракат шаклида рас-мийлашган бўлса-да, фаолият негизида “тариқат”чилик ётади.

Туркиядаги бундай “тариқат”лар си-расига “нақшибандийлик”, “сулаймончи-лик” ва “нурчилик”ни киритиш мумкин.

“Нақшибандийлик” тариқати Туркияда катта мавқега эга. Афсуски, бизнинг буюк пирларимиздан бири бўлмиш Баҳоуддин Нақшбанднинг инсонийлик, олижаноблик, ҳалол меҳнат орқасидан кун кўриш каби эзгу ғоялари ушбу “тариқат”чилар то-монидан сохталаштирилиб, сиёсий ислом-нинг мафкуравий қуролига айлантирил-ган. Бу “тариқат” Туркия тарихидаги Шайх Саййид исёни ва республика тузумига қарши бошқа қўллаб ҳаракатларга раҳ-намолик қилган. Кейинчалик юз берган ис-ломнинг сиёсийлашув жараёнида ҳам бу “тариқат” муҳим ўрин тутган.

Бугунги кунда унинг энг таъсирчан қаноти ҳисобланган “Искендер паша” жа-моатига шайх Меҳмет Заҳит Қутку асос солган. Бу жамоатнинг қўллаб-қувватла-ши билан дастлаб “Миллий низом” партияси, кейинчалик эса Наҳметдин Эрбоқон раҳбарлик қилаётган “Миллий гўруш” ташкилоти катта сиёсат майдо-нига чиқди.

Овруподаги бўлимларини “Ислом ма-даний марказлари бирлиги” деб расмий-лаштирган “Сулаймончилик” тариқати Германияда ижтимоий ташкилот сифати-да танилган. Ҳозирги кунда ташкилот ва-киллари йўқолиб бораётган мав-қеларини тиклашга уринмоқда.

“Сулаймончилик” тариқати асримизнинг 40-йилларидан бошлаб “Демократик Партия” (ДП) ва “Адолат партияси” (АП) воситасида Туркиядаги сиёсий ҳаётга аралаша бошлаган. Бу тариқатнинг асосчиси Сулейман Хилми Тунахан эди. У “ДП” таркибида фаолият бошлаган, кейинчалик эса “АП”ни қўллаган.

Бундай мисоллар радикал исломнинг томир ёйишида “тариқат”лар нақадар муҳим ўрин тутишини кўрсатади.

Туркия ижтимоий-сиёсий ҳаётига кучли таъсир этаётган яна бир тариқат “Нурчилик”дир.

Бугунга келиб “Нур”чиларнинг диний-тижорий таълим тизими ер юзининг деярли барча нуқталарига етиб борган. Туркиядаги аксар нашрларда берилган маълумотларга кўра, ҳозирги кунда дунёнинг 52 мамлакатида бу жамоатга қарашли 251 та кўшма лицей ва 5 та университет очилган бўлиб, уларда 3000 дан ортиқ ўқитувчи 400 дан 1400 долларгача ойлик маош олиб ишламоқда.

Туркиянинг ўзида “Нур” жамоати асосан ёш болаларга мўлжалланган 91 та расмий мақомдаги диний ва дунёвий таълим масканлари ҳамда юзлаб махсус ётоқхоналар барпо этди. Булардан ташқари, унга тегишли битта университет, битта теледастур ва йигирма бешта радиодастур, еттита журнал ва иккита газета, икки юзта жамғарма ҳамда юзлаб ширкатлар фаолият кўрсатмоқда.

Хорижий давлатлардаги таълим масканларининг очилишига жами 1 миллиард 205 миллион АҚШ долларни сарфланган. Ҳозирги кунда ҳам уларнинг ишини юритиш учун бир йилда 1 миллиард долларлик бюджет тасдиқлангани ҳақида оммавий ахборот воситаларида маълумот берилди. Баъзи сиёсатчилар бу маблағлар АҚШ ва араб мамлакатларидаги йирик мусулмон сармоядорлари томонидан берилган деб ҳисобламоқда.

Бугунги кунда Туркияда “нурчилик”ни оқлаётганлар ҳам ва аксинча, уни Туркия давлат тузуми учун жиддий хавф деб ҳисоблаётганлар ҳам мавжуд. Ун-

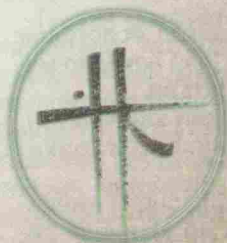
дан чўчиётганлар мазкур таълим масканларида дунёвий илм билан бирга катта ҳажмда диний илм ҳам ўқитилаётганига ишора қилишади. “Нур”чиларни ҳимоя қилаётганлар эса, бу таълим тизими воситасида турк тили ва маданияти дунёга танилмоқда, беш қитъада рус ва хитойлар, австралияликлар ва африкаликлар, ўнлаб туркийзабон элатлар, овруполик бир қанча халқлар вакиллари турк тилида истиқлол маршини куйламоқда, Туркияни ва Мустафо Камол Отатуркни танимоқда, деган “далил”ларни келтиради. Баъзи сиёсатчилар эса давлат қилиши керак бўлган, лекин қила олмаётган ишларни амалга оширмоқда, дейди. Аммо бу жамоатнинг, тўғрироғи, сиёсий партия мақомини олмаган сиёсий ҳаракатнинг яширин мақсади аслида исломий давлатчиликни тарғиб қилиш экани ҳеч кимга сир эмас.

Бу маълумотлар, таъкидланганидек, оммавий ахборот воситаларидан олинди. Улар радикал ислом ва унга боғлиқ экстремистик кучлар ҳамда уларнинг молиявий манбалари ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Айни пайтда улар Президентимизнинг Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг 1999 йил ноябрда Истанбулда бўлган йиғилишида ва шу йилнинг бошида МДХ давлат раҳбарларининг Москвадаги мажлисида халқаро террорчиликка қарши кураш марказини ташкил этиш тўғрисидаги таклифлари нақадар зарур ва кечиктириб бўлмайдиган вазифа эканини яна бир бор тасдиқлайди.

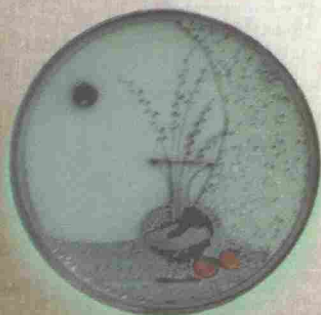
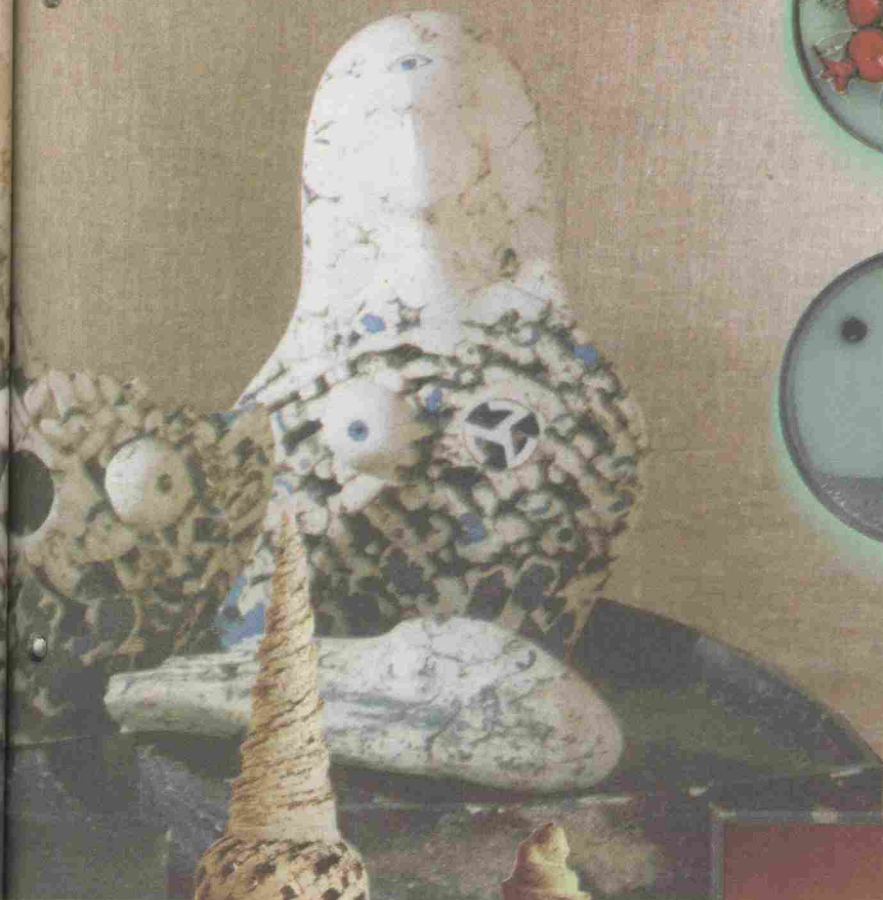
Бу таклифнинг амалга ошиши “Истанбулнинг хилват бир гўшасида ўзини ваҳобий ҳисоблаган, Афғонистон ва Тожикистонда қўлини қонга ботирган, Пешовар, Истанбул, Чеченистон, Кобул, Қандаҳорда изғиб юрганлар”нинг пайини қирқишда беқиёс аҳамият касб этади. Биз эса юртимизнинг тинчлиги ва фаровонлиги учун дин нимаю диний экстремизм нима, бунёдкорлик нимаю террорчилик нима — асл моҳиятини теран англаб олишимиз зарур.

СОПОЛДАГИ РАНГОРАНГ ТУШЛАР

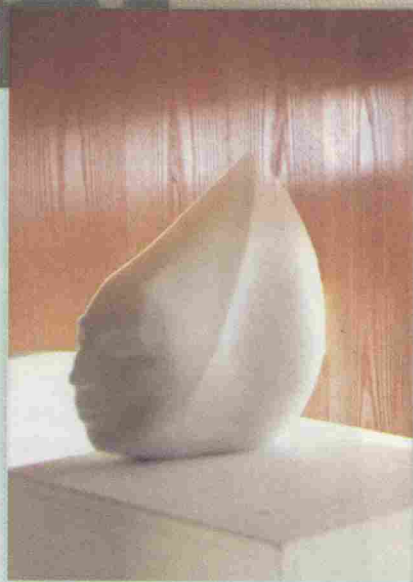
“Мен деярли ҳеч қачон бўлғуси асаримнинг хوماки нусхалари — эскизларини чизмайман. Улар беихтиёр онгимда ранглар билан бирга туғилади. Кўпинча уларни тушимда кўраман. Тушларим эса такрорланади. Фақат уларни муҳрламоқ керак... Шу тариқа ажабтовур тушларим сопол буюмларга айланади. Лекин шунга айтишим керакки, мен ҳар доим асарларимда ўзимни кашф этаман. Сопол буюмлар — нафақат тушларим, балки ҳаётим мазмуни ҳамдир”, дейди мусаббир Назира Қўзиёева. Дарҳақиқат, унинг бу сўзлари “Менинг ҳаётим”, “Бухоролик қиз”, “Шамчироқ”, “Анор”, “Автопортрет”, “Тўлин ой” каби асарларида ўз ифодасини топган. 1997

йилда БМТнинг Ўзбекистондаги бўлими ташаббуси билан Амалий санъат музейи томонидан ўтказилган кўргазмалар муаллифининг асарлари Нукусдаги Санъат музейи, Маданият вазирлигининг кўргазмалар дирекцияси, Санъатшунослик институти

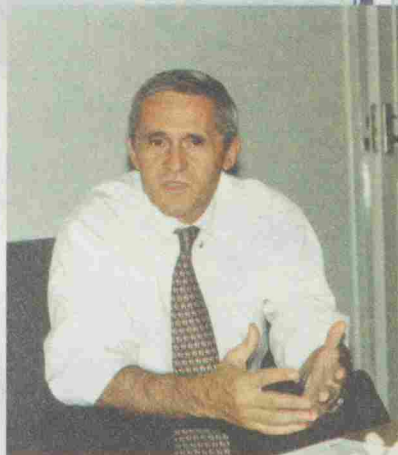
ҳамда Япония, Франция, Швейцария, Англия, Миср, Индонезия мамлакатларидаги шахсий коллекцияларда сақланмоқда. Мусаввир Сорос фондининг Ўзбекистондаги Очиқ жамият институтининг махсус совринини қўлга киритган.

Барқарорлик кафолатлари

*Бирлашган Миллатлар
Ташкилотининг
Ўзбекистондаги Доимий вакили
жаноб Павел КРАЛ
билан суҳбат*

Павел Крал 1944 йилда Прага шаҳрида туғилган. Нью-Йорк университетида таҳсил олган. Иқтисод магистри. Талабалик йиллариданоқ БМТнинг штаб-квартирасида ишлай бошлаган. 1989 йилдан БМТнинг Тараққиёт дастури доирасида масъул лавозимларда фаолият юритган. 1992-95 йилларда БМТнинг Афғонистон бўйича Доимий вакилининг ўринбосари, 1995-99 йилларда эса Беларусдаги Доимий вакили лавозимида хизмат қилган. Инглиз, рус, испан ва немис тилларида сўзлаша олади. Бўш вақтида китоб ўқиш, мусиқа тинглаш ва марка йиғишни яхши кўради, теннис билан шуғулланади. Оилали, икки фарзанднинг отаси.

— Крал жанoблaри, биз Бирлaшгaн Миллaтлaр Тaшкилoтининг тинчлик ва бaрқaрoрликни тaъминлaш, атрoф-муҳит муҳoфaзaси, инсон ҳуқуқларини ҳимoялaш, гиёҳвaндликкa қaрши кураш, глoбaл муaммoлaрни ҳaл этиш бoрaсидaги сeрқиррa фaолиятидaн oзми-кўпми хaбaрдoрмиз. Мaсaлaнинг бу жиҳaтларигa тўхтaлишдaн oлдин эътибoрингизни бoшқa нaрсaгa қaрaтмoқчимaн.

Гaп шундaки, янги мингйиллик бўсaгaсидa тaниқли сиёсий aрбoблар, мaшхуr oлим ва журнaлистлар инсониятнинг ўтмиши ҳaмдa кeлaжaги хусусидa турли фикр-мулoҳaзaлaр билдирмoқдa. Уларнинг aкcaриятидa бугунги долзaрб муaммoлaр эртaми-кeчми инсон aқл-идрoки ва тaфaккури илa ҳaл этилиши бaшoрaт қилинсa, бaъзи бирларидa инсоният кeлaжaгигa умидсизлик билан қaрaш aкc этмoқдa ҳaмдa дунёдaги вaзиятнинг янaдa кeскинлaшуви ҳaқидa хулoсaлaр чиқaрилмoқдa. Узoққa бoриб юрмaй, тугaб бoрaётгaн aсримизгa хoс айрим зиддиятларгa нaзaр сoлсaк, бундaй тушкун фикр-мулoҳaзaлaрдa жoн бoрдeк туюлaди. Тaрoзининг бир пaллaсидa — мислсиз ижтимоий-иқтисoдий тaрaққиёт, инсон aқл-зaкoвaти билан яратилгaн oлaмшумул илмий кaшфиёт ва тeхнoлoгик eчимлар, иккинчи пaллaсидa эсa жaҳoнни титратгaн инқилобий бўҳрoнлар, миллиoнлaб инсонлар ёстигини куритгaн Иккинчи жaҳoн уруши, oдaмзoдни жар ёқaсигa eтaклaётгaн глoбaл муaммoларнинг кeскинлaшуви. Сиз нимa деб ўйлайсиз, инсоният aнa шу aччиқ тaжрибaлардaн тўғри хулoсa чиқaрa oлaрмикaн, XXI aср oқилoнa тaрaққиёт, сиёсий бaрқaрoрлик, мaдaний юксaлиш ва руҳий пoклaниш aсригa айланaрмикaн?

— Аввaлo, инсоний тaмaддуннинг ўтмиши ва кeлaжaги нихoятдa мураккaб, кeнг қaмрoвли мaсaлa экaнини тaъкидлaмoқчимaн. Бу бoрдa турли, ҳaттo қaрaмa-қaрши фикр-мулoҳaзaлaр билдирилиши ҳaм тaбиий. Бундa бирoв илм-фaннинг сўнги ютуқларигa тaянгaн ҳoлдa фикр юритсa, бaъзaн фoлбину "туғмa" бaшoрaтчилaргa мурoжaaт eтaдигaнлар ҳaм учрaб турaди. Албaттa, aқл-фaрoсaтли oдaм илмий ёндашув ва сoхтa бaшoрaт oрaсидaги фaрқни дaррoв илғaб oлaди. Бу билaн мeн инсоният oлдидa тургaн бaрчa муaммoларнинг илмий eчими тoпилгaн, дeмoқчи эмaсмaн. Тaбиaтдa ҳaм, жaмиaтдa ҳaм, инсоннинг ўзидa ҳaм ҳaли қaнчaдaн-қaнчa сирu синoaтлар пинҳoн ётибди. Лeкин бaшaрият тaқдирини ҳaқидa ўйлaб-ўйлaмaй, шoшмa-шoшaрлик билан хулoсa чиқaриш ярaмaйди. Қoлaвeрсa, илмий бaшoрaт усулларининг ўзини ҳaм ҳaли муkaммaл деб бўлмaйди. Шу бoис узoқ муддaтли бaшoрaт у ёқдa турсин, ҳaттo яқин ўн-ўн бeш йилдa сaйёрaмиздa қaндaй ўзгaришлар сoдир бўлишини ҳaм aниқ тaсaввур этиш қийин.

Хуллaс, бугунги шиддaтли, тeзкoр зaмoндa инсоният oлдидa шу қaдaр кўп муaммoлaр тўплaниб қoлгaнки, нaзaримдa, бу вaзиятдa oдaмзoд ўз кeлaжaгини бaшoрaт қилиш у ёқдa турсин, aксинчa, қaндaйдир зиддиятлар гирдoбигa тушиб қoлгaндaй. Йўқсa, шунчaлик юксaк тaрaққиётгa қaрaмaй, бугун миллиoнлaб oдaмлар oқлик ва қaшшoқликдaн азoб чeкaётгaни, турли минтaқaвий мoжaрoлар oқибaтидa oдaмлар қирилиб кeтaётгaни, инсон ўзини ўрaб тургaн атрoф-муҳит, тaбиaт ва ҳайвoнoт дунёсигa тинимсиз зaрaр eткaзaётгaнини қaндaй изoхлaш мумкин?

Ёинки, oммaвий қиргин қурoллaрини oлaйлик. Oдaмзoд бутун мaвжудoтни фaлoкaтгa oлиб кeлиши мумкин бўлгaн дaҳшaтли қурoлни яра-

тишга яратди. Аммо бугун ундан қутулиш йўлини тополмай гаранг. Очиғини айтганда, бундай тараққиётда қандай мантиқ борлигини дабдурустдан англаб олиш қийин. Ўзингиз ўйлаб кўринг, бир томондан, қуролсизланиш, оммавий қирғин қуролларини чеклаш жараёни аста-секин амалга оширилаётган бўлса, иккинчи томондан, уларнинг янада хавфлироқ турларини яратиш борасида тадқиқот ишлари жадал давом эттирилмоқда.

Демак, афсуски, одамзод ўз тарихидан тегишли хулосалар чиқариб олмаган кўринади. Шу маънода, тугаб бораётган XX асрни инсоният тарихида даҳшатли асоратлар ва жароҳатлар қолдирган энг шафқатсиз аср дегим келади.

— Албатта, XX асрда рўй берган ва инсоният бошига қанчадан-қанча кулфатлар келтирган икки жаҳон урушининг ўзиёқ шундай хулоса чиқаришга асос бўлади. Аммо, менимча, инсоният тараққиётининг худди шу даврида нурли саҳифалар ҳам кўп бўлганини инкор этолмаймиз.

— Гапингизда жон бор. Бу даврда башарият ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, фан ва техника, адабиёт ва санъат борасида улкан ютуқларга эришди. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Аммо асримизнинг энг муҳим хусусияти коммуникация, иқтисодий, илмий-техникавий ва маданий ҳамкорликнинг глобаллашуви бўлиб қолса қани эди. Афсуски, қирғин қуроллари, экологик муаммолар, экстремизм ва жиноятчиликнинг кескин тус олиши каби муаммолар ҳам бу асрга хосдир. Гиёҳвандликни олиб кўрайлик. Бу захри қотил аслида жаҳоннинг бир неча ҳудудларидагина ишлаб чиқарилса-да, унинг даҳшатли асоратларини дунёнинг деярли барча мамлакатларида кузатиш мумкин. Қирғин қуроллари ҳам худди шундай: улар муайян мамлакатларда ишлаб чиқарилади, лекин уларнинг касридан бутун инсоният азият чекади.

XX аср тараққиётида, сиз таъкидлаганингиздек, нурли саҳифалар, эртанги кунга ишонч учкунлари борлиги кишини қувонтиради, албатта. Кўп мамлакатларнинг демократия йўлидан бораётгани шулар жумласидандир. Зеро, жамият ҳаётининг турли соҳаларида демократия тамойилларининг қарор топиши, биринчи галда, инсон эрки, ҳақ-ҳуқуқ ва талаб-эҳтиёжлари таъминланишига мустаҳкам замин яратади. Бундай жамиятда инсонга тазйиқ ўтказиш, унинг онгига мажбурий таъсир ўтказиш ҳамда ундан ёвуз мақсадларда фойдаланишга чек қўйилади. Қолаверса, демократик жамиятда баъзи масалаларнинг ҳал этилиши муайян шахс ёки гуруҳларга эмас, бутун жамият аъзоларига боғлиқ бўлади. Бунда ҳар бир фуқаро, турли сиёсий-ижтимоий гуруҳлар ва ҳатто ҳукумат фаолиятини доимий назорат этиш механизмларининг мавжудлиги боис жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик мустаҳкам асосга эга бўлади.

Энди инсоният келажagini башорат қилиш масаласига қайтадиган бўлсак, бу — ниҳоятда мураккаб ва шу билан бирга, жиддий ёндашув ҳамда юксак масъулиятни талаб этадиган масала. Бир вақтлар, аниқроғи, 60-йилларда футурологларнинг “Рим клуби” деб номланган илмий жамоаси доирасида фаолият юритган таниқли олимлар инсон ҳаётига таҳдид солаётган муаммолар таҳлилига бағишланган маърузаларни чоп этган эди. Уларда асримиз охирига келиб табиий хомашё захираларининг тугаб қолиши ва бунинг оқибатида одамзод очликдан

кирилиб кетиши мумкинлиги башорат қилинган эди. Бундай башоратлар қандай далилларга асосланганини билмадим-у, лекин, кўриб турганингиздек, биронтаси ҳам рўёбга чиққани йўқ. Шу боис, мавжуд муаммолардан кўз юммаган ҳолда, айтмоқчиманки, одамзодга ақл-идрок, тафаккур қобилияти ато этилган экан, у ҳар қандай, ҳатто ниҳоятда чигал вазиятлардан чиқиш йўлларини ҳам излаб топиши даркор. Инсонга хос бу қобилият унинг келгуси асрдаги фаолияти, саъй-ҳаракатида устувор бўлиб қолишини орзу қиламан.

— Қани энди, ҳаммаси Сиз айтгандек бўлса! Лекин, афсуски, Марказий Осиёнинг жанубида, хусусан, Афғонистонда вазият ниҳоятда кескин тус олмақда. Бу нафақат Марказий Осиё, балки жаҳондаги бошқа мамлакатларнинг осойишталиги ва барқарорлигига ҳам таҳдид солаётганини ҳамма ҳам англаб етгани йўқ.

Бугун Афғонистон экстремизм ва террорчилик, гиёҳванд моддалар ва курол-яроғнинг ноқонуний савдоси ўчоғига айланиб қолди. Бу ердан тарқалаётган хавф-хатарни собиқ СССР худудидаги давлатлар сезиб турибди. Тез орада бу хавф бутун дунёга ёйилиши ҳам ҳеч гап эмас. Шунга қарамай, халқаро ташкилотларнинг бу муаммога етарли эътибор бермаётганини қандай изоҳлаш мумкин? Сиз Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш учун манфаатдор мамлакатлар ҳамда БМТ қандай чора-тадбирларни амалга ошириши лозим деб ҳисоблайсиз?

— Дарҳақиқат, Афғонистонда вужудга келган ниҳоятда таҳликали вазият туфайли ён-атрофдаги давлатлар барқарорлиги хавф остида қолаётгани бугун кўпчиликни ташвишлантирмоқда. Агар бу мамлакатда тонналаб етиштирилаётган гиёҳванд моддалар жаҳондаги минглаб оилаларга кулфат келтираётганини эътиборга олсак, афғон муаммоси аллақачон глобал тус олганини эътироф этишимиз лозим.

Сўнгги пайтда БМТнинг Афғонистон бўйича Махсус вакили ҳамда шу худуддаги баъзи давлат раҳбарлари, биринчи навбатда, Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримовнинг саъй-ҳаракати билан афғон муаммосига бағишланган бир нечта халқаро анжуман ўтказилди. Шу ўринда ўтган йили “6+2” гуруҳи доирасида ўтказилган Тошкент анжуманини эсга олиш жоиз. Аммо, афсуски, маълум сабабларга кўра, бу учрашувлар ҳозирча кўнгилдагидек натижа бераётгани йўқ.

Очигини айтиш керак, дунёда Афғонистондаги беқарорликдан манфаатдор бўлган, бу мамлакатга курол-яроғ етказиб бераётган, гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ҳамда террорчилик марказлари кучайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ақидапараст гуруҳлар мавжуд. Бундай аянчли вазият аввало афғон халқининг бошига мислсиз кулфат, азоб-уқубат келтирмоқда. Модомики, гиёҳванд моддаларнинг 70 фоизи Афғонистонда ишлаб чиқарилаётган экан, бу халқ жуда бойиб кетган бўлса керак, деб ўйлайдиганлар хато қилади. Афғонларнинг аксарияти ҳали ҳам илгаригидек қашшоқ. Бу мамлакатда икки йил ишлаганим, афғон халқининг туриш-турмушидан хабардор бўлганим учун шундай деяпман. Вазиятнинг мураккаблиги яна шундаки, бугун бу мамлакатда гиёҳванд моддаларни етиштириш кун кечирининг ягона воситасига айланиб қолган. Наркобизнесдан келадиган миллиард-миллард доллар эса бир ҳовуч наркобаронлар чўнтагини қап-

пайтирмоқда, холос. Улар бундай мўмай даромаддан ўз хоҳишлари билан воз кечади деб ўйласак, янглишамиз.

Албатта, афгон муаммосини тинч йўл билан ҳал этиш чора-тадбирларини амалга ошириш учун халқаро ҳамжамият, аввало, БМТ фаолиятини кучайтириш зарурлиги кундай равшан. Биринчи навбатда, бу мамлакатга қурол-яроғ келтиришни тўхташ, наркобизнес ва террорчиликнинг пайини қирқиш, хуллас, афгон халқининг тинч ва осойишта яшаши учун зарур барча шарт-шароит яратилмоғи лозим.

Кейинги вақтда БМТ томонидан иқтисодий жазо чоралари қўлланилаётганига қарамай, урушда иштирок этаётган томонларни қурол билан таъминлаш, гиёҳванд моддалар етиштириш, террорчилар тайёрлаш ҳамон давом этмоқда. Назаримда, биродаркушлик урушини тўхтатиш ва бу жафокаш заминда барқарорликни таъминлаш учун биринчи галда бошқа давлатларнинг Афғонистон ички ишларига аралашувига чек қўйиш лозим. Ҳар ҳолда, халқаро ҳамжамият томонидан бу мамлакатларга нисбатан қатъий жазо чоралари ва иқтисодий тазйиқ усуллари қўллаш вақти келган кўринади.

— Афғонистонда ин қуриб олган кўплаб экстремистик марказлар асосан гиёҳванд моддалар савдосидан келаётган маблағ эвазига кун кўраётгани сир эмас. Ҳаёт тажрибаси шундан далолат берадики, бу ёвуз кучга қарши энг қудратли давлатлар ҳам якка-ёлғиз кураша олмайди. Вазият қанчалик мураккаб эканини БМТнинг 1998 йилдаги маърузасида келтирилган маълумотлар ҳам кўрсатиб турибди. Маълум бўлишича, 1998 йилда бутун дунё бўйича таълим соҳасига 6 миллиард, соғлиқни сақлаш ва озик-овқат таъминотига 13 миллиард, тоза ичимлик суви ҳамда санитария эҳтиёжларига 9 миллиард доллар маблағ ажратилган бўлса, шу йилнинг ўзида гиёҳванд моддаларни харид қилишга 400 миллиард доллар сарфланган. Демак, наркобизнесга қарши самарали кураш олиб бориш учун дунё ҳамжамиятининг баҳамжихат, фаол ҳаракат қилиши талаб этилади. Билишимизча, БМТ қошида наркобизнесга қарши махсус дастур ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган экан. Унинг натижалари қандай бўлмоқда?

— Бу — БМТнинг диққат марказида турган, дунё жамоатчилигини ташвишга солиб келаётган глобал муаммолардан бири эканини боя таъкидлаб ўтган эдим. Бинобарин, наркобизнесга қарши самарали кураш олиб бориш учун дунё жамоатчилиги, барча мамлакатлар бир ёқадан бош чиқариб фаол ҳаракат этиши лозим. Шу ўринда БМТ қошида ташкил этилган гиёҳвандликни назорат этиш дастури доирасида дунёнинг қатор минтақалари, жумладан, Афғонистонда ва Марказий Осиё давлатларида махсус ваколатхоналар фаолият юритаётганидан кўпчилик хабардор бўлса керак. Уларнинг зиммасига ушбу минтақа мамлакатларининг наркобизнесга қарши кураш олиб боришига техникавий жиҳатдан кўмаклашиш, чунончи, божхона ходимларини қайта ўқитиш, чегарадан ўтиш жойларида замонавий асбоб-ускуналар ўрнатиш сингари вазифалар юкланган. Бу тадбирлар, қисман бўлса-да, гиёҳванд моддалар етиштириш ва уларни чегарадан олиб ўтишни назорат қилиш имконини беради, деб ўйлайман. Аммо яна бир бор таъкидлайман: бу муаммонинг тўлиқ ҳал этилиши Афғонистонда уруш ҳаракатларининг бутунлай тўхтатилиши, бу минтақада тинчлик ва барқа-

роқликнинг таъминланиши билан бевосита боғлиқ. Бугун барча саъй-ҳаракатларимиз ана шу мақсадга қаратилган бўлиши лозим.

— Дунёнинг бу нуқтасида вужудга келган зиддиятларни бартараф этиш ва афғон заминида барқарорликни, таъминлашга осонликча эришиб бўлмаслиги шубҳасиз. Назаримда, афғон муаммосини узил-кесил ҳал этиш ва минтақада тинчлик-осойишталикни ўрнатиш борасида Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов илгари сурган таклифлар ғоятда муҳим аҳамиятга эга. Улар қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, Афғонистонда вужудга келган хатарли вазият нафақат шу минтақада жойлашган давлатлар, балки бутун дунёдаги тинчлик ва осойишталикка таҳдид солаётганини эътиборга олган ҳолда бу масала зудлик билан БМТ Бош Ассамблеяси ёки Хавфсизлик Кенгашида апрофлича муҳокама этилиши ва зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши даркор.

Иккинчидан, Афғонистонда йигирма йилдан буён давом этиб келаётган уруш ҳаракатларини тўхтатиш учун бу мамлакатга келтирилаётган қурол-яроғ оқими тўхтатилиши, можарода иштирок этаётган ҳар икки томон Хавфсизлик Кенгашига аъзо бўлган давлат вакилларининг назорати остида барча масалаларни тинч йўл билан ҳал этишга даъват этилмоғи лозим.

Учинчидан, Афғонистонда гиёҳванд моддалар етиштириш йилдан-йилга ортиб бораётгани ва қўшни давлатлар ҳудуди орқали жаҳон бозорига олиб чиқилаётгани дунё ҳамжамияти, биринчи галда БМТ томонидан бунга қарши изчил чора-тадбирлар ишлаб чиқишни, хусусан, гиёҳванд моддаларни назорат этиш комиссияси фаолиятини кучайтирилишини тақозо этмоқда.

Тўртинчидан, кўп йиллик уруш давомида вайрон бўлган қишлоқ ва шаҳарлар, ишлаб чиқариш корхоналарини тиклаш, мамлакатда ҳақиқий меҳнат бозорини шакллантириш ва шу тариқа аҳолини тинч, осойишта меҳнатга қайтариш борасида БМТ томонидан махсус дастур ишлаб чиқилмоғи даркор. Давлатимиз раҳбарининг бундан беш йилча бурун Афғонистон ҳудуди орқали ўтадиган темир йўл ҳамда автомагистрал қуриш ҳақида илгари сурган таклифи ана шу дастурга асос бўлиши мумкин. Зеро, Президентимиз таъкидлаганидек, “Бугун бир-бирини ўлдириш, отиш билан тирикчилик қилаётган юз минглаб афғонлар эртага йўл қурилишига ўтади. Ризқини тинч меҳнатдан топиб, бола-чақасини тарбиялайди”.

Кўриб турганимиздек, бу таклифлар Афғонистонда тинчлик ва осойишталикни ўрнатиш, бу ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ҳамда том маънодаги барқарорлик минтақасига айланишига хизмат қилади.

— Афғонистонда 1993 йилдан буён Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Махсус ваколатхонаси фаолият юритиб келмоқда. Унинг зиммасига миллий келишув жараёнини тезлаштириш, кўп йиллик уруш оқибатида вайрон бўлган иқтисодиётни тиклаш ҳамда кенг кўламли инсонпарварлик ёрдами кўрсатиш вазифаси юкланган. Аммо тўхтовсиз давом этаётган қуролли тўқнашувлар БМТ Бош қотиби ва унинг махсус вакилларининг уруш оловини ўчириш ҳамда афғон халқига инсонпарварлик ёрдами кўрсатиш борасидаги барча саъй-ҳаракатла-

рига тўсқинлик қилмоқда. Вазият бутун дунё ҳамжамияти, барча манфаатдор давлатларнинг бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилишини тақозо этмоқда. Бинобарин, Ўзбекистон раҳбарининг афғон муаммосини ҳал этиш, минтақада барқарорликни таъминлашга қаратилган тащаббуси, илгари сураётган таклифлари БМТ томонидан жиддий ўрганилаётгани ва қўллаб-қувватланаётганини таъкидламоқчиман.

— Энди, рухсатингиз билан, суҳбатимизни бошқа мавзуга кўчирсак. Билишимизча, БМТ мутахассислари ва бетараф экспертлар иштирокида ўн йилдан буён инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузалар чоп этилмоқда. Афсуски, бу ҳужжат мутахассисларнинг тор доирасигагина маълум. Айтинг-чи, бу маърузалар қандай мақсадда тайёрланади? Уларда ёритилган масалалар нималардан иборат?

— Чиндан ҳам, бу маърузалар БМТнинг Тараққиёт дастури доирасида бетараф экспертлар томонидан ўн йилдан буён чоп этиб келинмоқда.

90-йиллардан олдин ҳам БМТ доирасида турли-туман статистик маълумотларни тўплаш ва улар асосида тегишли ҳисоботлар тайёрлаш тажрибаси бўлган. Аммо ҳозирги маърузалар улардан фақат бир жиҳати билан фарқ қилади. Илгарилари бундай ҳужжатлар фақат иқтисодий ўсиш суръатлари, ялпи ички маҳсулот ҳажми каби кўрсаткичлар асосида тайёрланган. Чунки 50-60-йиллар мобайнида жаҳондаги кўпгина мамлакатлар сиёсатида айнан ана шундай стратегия устувор бўлган. Бунинг оқибатида атроф-муҳитга катта зарар етказилган, инсоннинг ижтимоий эҳтиёжлари иккинчи даражали аҳамият касб этган.

Кейинги йилларда тайёрланган маърузаларда иқтисодий кўрсаткичлардан ташқари, аҳолининг ижтимоий фаровонлигини акс эттирувчи кўрсаткичлардан (социал индикаторлардан) ҳам кенг фойдаланилмоқда. Шу билан бирга, маърузаларни тайёрлаш жараёнида айрим муаммоларга дуч келинаётганини ҳам таъкидлаш лозим. Жумладан, бирон бир мавзу танлаб олинганидан сўнг экспертлар олдида ҳар гал бир хил муаммо кўндаланг бўлиб туради: мавжуд кўрсаткич ва индикаторларнинг қай бири ушбу мавзунинг изчил таҳлил этиш имконини беради? Масалан, болалар ўлимини олайлик. Бу кенг қамровли муаммо бўлгани боис унинг ечимини топиш учун аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий аҳволи, соғлиқни сақлаш тизими, атроф-муҳит ҳолатини акс эттирувчи, бир сўз билан айтганда, ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий кўрсаткичлар қиёсий таҳлил этилиши лозим. Лекин кўпинча иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичларни бир-бири билан тўғридан-тўғри таққослаш асосида якуний ҳулоса чиқариш анча мушкул. Масалан, муайян мамлакат аҳолисининг билим даражаси юқори бўлгани, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот каби соҳалар нисбатан яхши шакллангани ҳолда, кишиларнинг турмуш даражаси, даромадлари паст бўлиши мумкин. Ўз-ўзидан савол туғилади: ривожланиш рейтингига бу мамлакат қандай ўрин эгаллаши лозим? Масаланинг сиёсий жиҳатларига эътибор берадиган бўлсак, табиийки, бундай ёндашув баъзи ҳолларда турли давлат раҳбарларининг норозилигига сабаб бўлиши мумкинлигини англаш қийин эмас.

Бундай маърузаларни тайёрлашдан мақсад — дунё жамоатчилигини

диққат-эътиборини долзарб муаммоларга жалб этиш ва энг муҳими, уларнинг ечимини излаб топиш.

— Дунёнинг иқтисодий харитасига жиддий назар солган, турли мамлакатларнинг тараққиёт даражасини қиёслашга уринган одам инсониятни ташвишга солаётган кўпгина муаммолар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнининг нотекислиги билан бевосита боғлиқ эканига амин бўлади. Яқинда БМТ томонидан чоп этилган бир маърузада шундай маълумотларга кўзим тушиб қолди. Унда дунё аҳолисининг энг қашшоқ 20 фоизи ва энг бой 20 фоизи истеъмолдаги тафовутлар акс эттирилган эди. Маълум бўлишича, аҳолининг энг бой тоифаси умумий истеъмол даражаси унинг энг қашшоқ тоифасига қараганда 16 баробар юқорироқ экан. Енгил машина, қоғоз, телефон билан таъминланиш нуқтаи назаридан қараганда, тафовутлар янада кўпроқ.

Уларни бартараф этиш, сайёрамиз аҳолисининг турмуш даражасини юксалтириш, турли қитъа мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига кўмаклашиш борасидаги БМТ фаолияти қандай аҳамият касб этаётгани хусусида тўхталиб ўтсангиз.

— Бу мавзу — ниҳоятда мураккаб. Унинг барча жиҳатларини қамраб олиш қийин. Шу боис масаланинг айрим жиҳатларигагина тўхталиб ўтсак.

БМТга қарашли ташкилотларнинг аксарияти ўзларига берилган ваколат доирасида, турли мамлакатларнинг иқтисодий-ижтимоий тараққиёти, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш ҳамда маданий-маърифий соҳада турли лойиҳаларни амалга оширмоқда.

Бугунги кунда муайян мамлакатнинг тараққиёт даражаси жон бошига тушадиган ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажми билангина белгиланмайди. У қанчалик муҳим бўлмасин, биз боягина тилга олган соҳаларни акс эттирувчи кўрсаткичларсиз мамлакатнинг умумий тараққиёти ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас. Бинобарин, турли мамлакатлар тараққиётидаги нотекислик хусусида сўз борар экан, аҳоли даромадлари, тоза ичимлик суви билан таъминланиш, тиббий хизмат даражаси сингари кўрсаткичлар билан чекланиб қолмай, коммуникация соҳасидаги ютуқлардан фойдаланиш, маълумот, таълим олиш имкониятларига оид кўрсаткичларни ҳам назарда тутмоғимиз лозим. Афсуски, глобаллашув жараёни бой ва камбағал мамлакатлар ўртасидаги тафовутни янада кучайтирмоқда. Масалан, бугунги кунда дунёдаги тахминан бир миллиард 200 миллион кишининг кунлик даромади бир долларга ҳам тўғри келмайди. Шу билан бирга, камбағаллик даражасини аниқлаш борасидаги ёндашувлар турли мамлакатларда турлича эканини инобатга олсак, бу кўрсаткичнинг нисбийлиги, баъзи давлатлардаги ҳақиқий ҳолатни тўлақонли акс эттирмаслиги аён бўлади. Шу маънода, Шарқий Оврупо ва МДХ мамлакатларидаги ўтиш даври қийинчиликларига қарамай, улардаги вазиятни аҳолисининг аксарияти қашшоқликда кун кечираётган Африка мамлакатларидаги ҳолат билан мутлақо солиштириб бўлмайди.

Моддий ҳаёт даражаси борасидаги тафовутларни бартараф этиш ва қашшоқлик масаласи БМТ Бош Ассамблеясининг яқиндагина Женевада ўтказилган махсус анжуманида атрофлича муҳокама этилган эди. Қабул қилинган ҳужжатларда 2015 йилгача қашшоқлар миқдорини икки баробар камайтириш, камбағал мамлакатлар қарзларидан воз кечиш ва

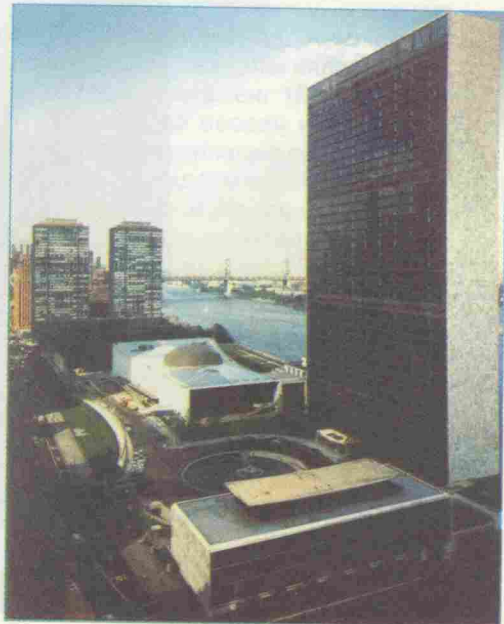
уларда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларини кенгайтириш каби чора-тадбирлар назарда тутилади. Аммо, очиқ айтишим лозимки, ривожланган мамлакатларнинг кўмаги ва беғараз ёрдамсиз бу тафовутларнинг бартараф этилишига кўзим етмайди. Қолаверса, бугун дунёнинг кўпгина минтақаларида рўй бераётган ҳудудий ва этник низолар ҳам БМТнинг ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий-ижтимоий тараққиётига кўмаклашиш борасидаги саъй-ҳаракатларига, бир сўз билан айтганда, унинг яратувчанлик фаолиятига путур етказмоқда.

— Бундан беш йилча бурун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ташкил этилганига 50 йил тўлиши муносабати билан ўтказилган Бош Ассамблеянинг махсус йиғилишида ушбу ташкилотнинг ярим асрлик фаолияти ва келажаги хусусида турли фикр-мулоҳазалар билдирилган эди. Хусусан, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов нутқида, БМТ фаолиятини такомиллаштириш ҳамда уни ҳозирги халқаро вазият талабларига мувофиқлаштириш нуқтаи назаридан, Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари сафини кенгайтириш, БМТ Бош Котиби Кофи Аннаннинг кучайтириш, турли минтақалардаги халқаро ташкилотлар фаолиятини уйғунлаштириш ғояси илгари сурилган эди. Ана шу таклифларни амалга ошириш борасида бирон бир силжиш, ўзгариш борми?

— Тўғри, сўнгги йилларда БМТ фаолиятини такомиллаштириш борасида кўплаб фикр-мулоҳаза ва таклифлар илгари сурилди. Буларнинг барчаси, жумладан, Хавфсизлик Кенгаши таркибини кенгайтириш тўғрисидаги таклифлар ҳам БМТ Бош Котиби Кофи Аннан 1999 йилда тақдим этган БМТни ислоҳ этиш лойиҳасида акс эттирилган.

Аммо 188 давлатни бирлаштирган ва эллик етти йилдан буён фаолият юритиб келаётган БМТ каби улкан ташкилотни бир кунда ислоҳ этиб бўлмайди. Таркибий ислохотларни амалга ошириш учун, аввало, БМТга аъзо барча мамлакатлар ўртасида яқдиллик бўлиши талаб этилади. Аниқроқ айтадиган бўлсак, БМТ фаолиятининг кучайтирилиши аъзо давлат раҳбарларининг хоҳишироқ ҳамда фаол саъй-ҳаракати билан чамбар-час боғлиқ. БМТ — баъзи кишилар тасаввур этганидек, жаҳон ҳукумати эмас. Уни турли мамлакатлар тараққиётига кўмаклашувчи катализаторга ўхшатиш мумкин.

Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаб ўтай. Гап шундаки, БМТга қанча давлат аъзо бўлса, барчасининг ўз ёндашуви, нуқтаи назари мавжуд. Шу боис муҳокама этилаётган ҳар бир масала юзасидан ягона фикр, ёндашувни шакллантириш учун баъзан узоқ баҳс-мунозара юритишга тўғри келади.

Сиз тилга олганингиз — Хавфсизлик Кенгаши таркибини кенгайтириш масаласида ҳам ҳозирча аниқ бир тўхтамга келингани йўқ. Вахоланки, БМТ Хавфсизлик Кенгаши ўзгача геосиёсий вазиятда ташкил этилгани ва у бугунги талабларга тўлиқ жавоб беролмаётгани барча давлат вакиллари томонидан эътироф этилмоқда. Хўш, Хавфсизлик Кенгашини қай тарзда ва қандай тамойиллар асосида кенгайтириш лозим? Баъзи давлат вакиллари Япония ва Олмонияни Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолигига киритиш таклифи билан чиқаётган бўлса, бошқалар — Ҳиндистон ва Бразилия сингари мамлакатларни тилга олмоқда.

БМТ фаолиятини ислоҳ этишнинг яна бир муҳим жиҳати — жойларда амалга оширилаётган лойиҳа ва дастурларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида “огирлик маркази”ни мамлакатлар зиммасига кўчиришдан иборат. Бу ўз навбатида БМТнинг турли-туман ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, аҳоли нигоҳида “ягона БМТ” тимсолини шакллантиришни тақозо этмоқда. Бу ҳам у қадар оддий жараён эмас. Чунки БМТнинг баъзи муассаса ва агентликлари ўша “кўз илғамас” мустақилликдан воз кечишга тайёр эмасга ўхшайди. Уларни бир жойга жамлаш, фаолиятини мувофиқлаштириш, керак бўлса, БМТнинг ўзига хос “ягона уйи” ғоясини рўёбга чиқариш ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда. Бу ғоянинг амалга ошишидан биринчи галда БМТга энг кўп бадал тўлайдиган ривожланган мамлакатлар манфаатдор. Чунки бундай ислоҳот ортиқча маъмурий ҳаражатларга чек қўйиш, тежалган маблағларни эса аниқ лойиҳа ва дастурларга йўналтириш имконини яратади.

— Крал жаноблари, суҳбатимиз ниҳоясида БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси фаолияти ҳақида гапириб берсангиз. Мамлакатимизда БМТ кўмагида қандай лойиҳа ва дастурлар амалга оширилмоқда? Уму-

ман, БМТ ва Ўзбекистон ўртасидаги ҳамкорликнинг бугунги ҳолати ҳамда келажаги хусусида нима дея оласиз?

— Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул қилинганидан буён ўзаро ҳамкорлик жадал ривожланиб келмоқда. Мен бу ўринда мамлакатингизда амалга оширилаётган ислохотларни техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнигина назарда тутаётганим йўқ. Бу ерда гап иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, тиббиёт, атроф-муҳит муҳофазаси каби кенг микёсли ҳамкорлик хусусида боряпти.

Ҳамкорлигимизнинг илк даврларида олдимизда турган асосий вазифа — Ўзбекистоннинг ўзига хос эҳтиёжларини ўрганиш, БМТ имкониятлари ва кўмагидан биринчи галда қайси соҳаларда фойдаланиш лозимлигини аниқлашдан иборат эди. Шу маънода, Ўзбекистон сингари давлатлар бошқа ривожланаётган мамлакатларга нисбатан талай афзалликларга эга. Чунончи, мамлакатнинг бой табиий захираси, интеллектуал имкониятлари, нисбатан яхши шаклланган инфратузилмалар — ислохотлар муваффақиятини таъминловчи омиллар сирасидандир.

Бугунги кунда БМТнинг Тараққиёт дастури, Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси, ЮНИСЕФ, Халқаро Соғлиқни сақлаш ташкилоти, Гиёҳванд моддаларни назорат қилиш бошқармаси Ўзбекистонда ўз ваколатхоналарини очиб, самарали фаолият юритмоқда. Тараққиёт дастури, Жаҳон банки ва Халқаро валюта жамғармаси асосан иқтисодий ҳамда молиявий соҳадаги лойиҳаларнинг амалга оширилишига кўмаклашса, БМТга қарашли бошқа ташкилотлар фаолияти бошқарув тизимини тақомиллаштириш, соғлиқни сақлаш, таълим, маданият ва ижтимоий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларни техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга йўналтирилган.

Айни вақтда, БМТ Тараққиёт дастурининг мувофиқлаштирувчи раҳбари бўлганим сабабли, ана шу дастур тўғрисида кенгроқ маълумот бериб ўтмоқчиман.

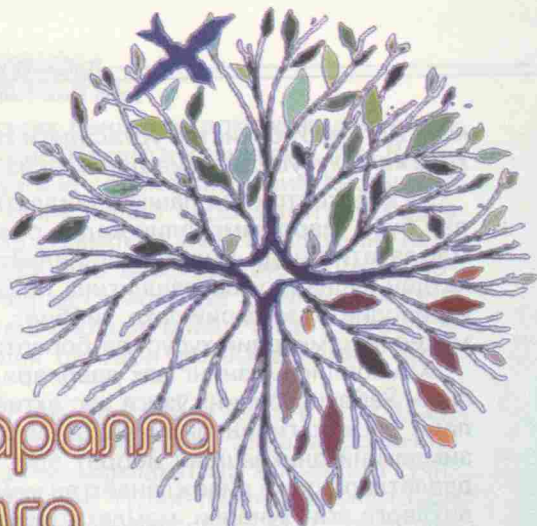
Ҳозир Ўзбекистон халқ хўжалигининг турли соҳаларида, жумладан, иқтисодиёт, экология, бошқарув ва информацион технологиялар каби соҳаларда умумий миқдори 70 миллион АҚШ долларига тенг 16 та лойиҳа амалга оширилмоқда. Кейинги беш йил мобайнида асосан икки йўналиш бўйича лойиҳаларни амалга оширишни мўлжаллаганмиз. Биринчи йўналиш — аҳоли бандлигини таъминлаш ҳамда микрокредитлар ёрдамида янги иш жойларини ташкил этиш; иккинчи йўналиш — замонавий коммуникация ютуқлари ҳамда информацион технологиялардан фойдаланиш борасида бир қанча лойиҳаларни амалга ошириш режалаштирилмоқда. Албатта, фуқаровий жамиятни шакллантириш, аҳоли ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш масаласи илгаригидек доимий диққат марказимизда бўлиб қолаверади.

Келгусида фаолиятимиз қамровини янада кенгайтиришга, бундай лойиҳаларни фақат пойтахтда эмас, вилоятларда ҳам амалга оширишга ҳаракат қиламиз.

Хулоса қилиб айтмоқчиманки, кейинги йиллар мобайнида амалга оширган лойиҳаларимиз, ўтказган тадбирларимиз самараси ва салмоғи БМТ ва Ўзбекистон ўртасидаги ҳамкорликни янги поғонага кўтариш, уни янада юксалтиришга мустаҳкам замин яратади.

Баҳодир ЗОКИР суҳбатлашди.

Эркин ВОҲИДОВ

Номинг айт баралла ёруф оламга...

Бир ниҳол

Юртдошим, богинга бир ниҳол қада,
Бу ниҳол номини Яхишлик ата.

Ниҳолинг ёнига бир гул экиб қўй,
У гулнинг исмини Гўзаллик деб қўй.

Гулу ниҳолингга баши этиб ҳаёт,
Сув бер ва бу сувга Меҳр деб қўй от.

Сендан фарзандинга боғ қолсин, эй дўст,
Богинг Ватан деган ном олсин, эй дўст.

Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса...

Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса,
Олтин бошининг калла бўлгани шудир.
Бедил қолиб Демьян Беднийни суйса,
Қора сочининг малла бўлгани шудир.

Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса,
Дод демоққа палла бўлгани шудир.
Маърифатдан айру ўйнаса, кулса,
Аза чоғи ялла бўлгани шудир.

Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса,
Алдангани, алла бўлгани шудир.
Юлчи азиз бўлиб, билгич хор бўлса,
Пайтаванинг салла бўлгани шудир.

Эл комил бўлмаса, юрт эмас улуғ,
Беқадр маҳалла бўлгани шудир.
Қалб тўла нур халқнинг ризқи ҳам тўлуғ,
Омбор тўла ғалла бўлгани шудир.

Ўзбек ўзлигини англаса бекам,
Унинг "Баракалла" бўлгани шудир.
Оламга Навоий наслиман деган
Овози баралла бўлгани шудир.

Менда бор ишқ ичра гам...

Менда бор ишқ ичра гам,
Ўажр ичра дард ул ойда йўқ,
Дардни дард билмас кишига
Сўзламоқдан фойда йўқ.

Кўзёшим кўрганда сой ҳам
Шарқираб кулса, не тонг,
Бор менинг кўксим аро
Тошқинки, ҳеч бир сойда йўқ.

Дард билан қормиш илоҳим
Лойимиз тақдир азал,
Ўзга дардин англамоқ лек
Биз қорилган лойда йўқ.

Олам аҳли ичра дилдош
Излама, кезма жаҳон,
Зарга зор ҳар ерда бордир,
Зорга зор ҳеч жойда йўқ.

Майли, зар сизларга бўлсин,
Менга зор ишқ ичра бас,
Бу хазинам аҳли дунё
Ичра ҳеч бир бойда йўқ.

Тушунган одам

Кимга ҳасрат қилсам бағримни ўйиб,
Кимдан юрагимга тиласам малҳам,
Оҳиста елкамга қўлини қўйиб,
Юпатар: сен ўзинг тушунган одам.

Гоҳида аламим сиғмай кўнглимга,
Шеър бўлиб тўкилар ва лекин, эй воҳ,
Айтарлар, шеъримни ўқисам кимга:
Тушунган одамсан, дунёдан огоҳ ...

Ҳайҳот, дейман, адлинг шуми, эй худо,
Шундоқ чизилганми тарҳингда олам.
Ногоҳ фалакдан ҳам қайтар акс садо:
Ахир, сен тушунган одамсан, болам.

Кичкина катталар

Мартаба берганда феъл ҳам берса кенг,
Адлу мурувватдан қилмаса жудо.
Даргоҳи катталар бор бўлсин, лекин
Кичик катталардан асрасин худо.

Сен бирор эшикка бош уриб борсанг,
Юз бор ҳақ бўлсанг-да, битмаса ишинг,
Билки, кўкси узра қалб эмас, харсанг,
Кичкина каттадир учраган кишинг.

Сен олим бўлсангу ихтиро билан
Лол қилгудек бўлсанг агар дунёни,
Сенга йўл очгунча бир имзо билан
Кичкина каттанинг узилар жони.

Тадбиркор бўлсангу эл нафи учун
Бир тадбир ўйласанг, изласанг чора,
Улар топар албат ечилмас тугун,
Суягинг қолгунча қилар овора.

Аскар қасам ичар бўлмоққа фидо,
 Табиб қасам ичар бахи этмоққа жон.
 Кичкина катталар онт ичар аммо:
 “Фалон бўлай, сени қилмасам сарсон!”

Чинор бўлсанг, улар — кемиргувчи қурт,
 Пўлат бўлсанг, улар — емиргувчи занг.
 Эй тангрим, эл унмас, қад кўтармас юрт,
 Кичик катталарга инсоф бермасанг.

Ҳеч кимса бўлмаган дунёга устун,
 Уқбога зар олиб кетмаган одам.
 Каттаю кичикнинг бошида бор кун
 Келар, ахир кичик катталарга ҳам.

Мен шеър айтдим, холос, не ҳам қилай ман,
 Не илож, изтироб жонга ўт қалар.
 Фақат кўнглингизга иймон тилайман,
 Диёнат тилайман, кичик катталар.

Ёлгон ҳақида

Гар ҳаким ўсалга тасалло бергай,
 Сўзи ёлгон бўлса, Оллоҳ кечиргай.
 Айрилган дўстларни қовуштирган зот
 Алдаса, тадбири — гуноҳдан озод.
 Хунук хотининга айт, юзинг — офтоб,
 Бу асли ёлгонмас, гуноҳмас — савоб.
 Росту ёлгонларнинг ҳисоби бордир,
 У дунё, бу дунё жавоби бордир.
 Ёлгончи оламда гуноҳимиз кўп,
 Кечирувчи танҳо — Парвардигордир.
 Жаҳонда ёлгон бор, лекин энг ёмон —
 Элни жаҳолатга бошлаган ёлгон.
 У халқ юрагига отилган ўқдир,
 Унга икки олам мағфират йўқдир.

Фарғонанинг йўлларида

Дейдиларки, эр кишининг
Уялгани — ўлгани.
Фарғонанинг йўлларида
Қувиб ўтдик “Волга”ни.

Довон ошиб, шамол бўлиб
Учар бизнинг “Жигули”,
“Жигули”мас, нақд “Бойчибор”,
“Ҳавонаймо” дегули.

“Жигули”да биз — тўрт улфат,
Дунё билан иши йўқ.
Ўзимиздан жуда мағрур,
Бизга етар киши йўқ.

Кечқурунги базми жамишд —
Тўйга шошиб борамиз.
Кўринган ҳар гилдиракни
Қувиб, ошиб борамиз.

Бир пайт бизнинг жайрон тойни
Билолмадик не сабаб,
Пачоққина “Запорожец”
Қувиб қолди, вожаб!

Ўзмоқ бўлиб йўлни гоҳ сўл,
Гоҳи ўннга солади.
Тумов бўлган хўроз каби,
Бибилдогин чалади.

Бизлар эса бўш келмаймиз,
Минга қўйиб босамиз.
Қий-қийлашиб, тил кўрсатиб,
Масхаралаб қочамиз.

“Запорожец” нима бўпти,
Қувиб ўтдик “Волга”ни.
Бос, дер Парни, эр кишининг
Уялгани — ўлгани.

Рихситилло қичқиради:
“Тогорангни нари ол!”
Эгамберди қаҳ-қаҳ урар:
“Эски қумгон, яхши қол!”

“Запорожец” чидамади,
Тўрт улфатни гангитиб,
Шартта йўлни қирга солди,
Ҳаммаёқни чангитиб.

Тариллади, вариллади,
Қувиб ўтди, воҳ, қаранг!
Қувиб ўтиб машинани
Йўлга қўйди кўндаланг.

Биз тўхтадик. Йўл беркилган.
Ўтишга ҳеч имкон йўқ.
Тўртов ҳайрон ўлтирибмиз,
Тиззаларда дармон йўқ.

“Запорож”дан чиқиб келди
Фарғоналик барзанги.
Барзангининг ҳар елкаси
Нақд Чотқолнинг харсанги.

Белбоғига осиб олган
Пичоғи ҳам бир қулоқ.
Қалтираймиз, олдга йўл йўқ,
Қайтишга ҳам йўқ илож.

Машинани ташлаб қочсак,
Қаерга ҳам кетармиз?!
Битта-битта ушлаб олиб
Чавақласа нетармиз?!

Ана, қаддин ростлади у,
Сўнг атрофга аланглаб —
Бизга қараб аста юрди
Кинг-конг мисол лапанглаб.

Шу пайт илож бўлса эди,
Биз тўрт аканг қарагай,
Тошкентгача қочар эдик
Орқамизга қарамай.

Яқин келди. Салом берди...
Эртақларда дейдилар:
Девлар аввал салом бериб,
Кейин тутиб ейдилар.

Деразадан қўлни тикди.
Улкан, жундор, даҳшат қўл.
“Сўрашайлик” демаганда
Додлар эдик, энгил ҳўл.

Гулдираган овоз билан
Гап бошлади: — Минг узур,
Йўлингизни тўсиб сизни
Қилган бўлсам беҳузур.

Машиналарни гилдираги
Бўшаёттир, акалар.
Мотордан ҳам мой кетганга
Ўхшаёттир, акалар.

Шуни айтиш учун қувиб
Йўлни тўсдим, кечиринг!
Энди ўзим кўриб берай,
Мотор ўтин ўчиринг.

Шундай дея кириб кетди
Машинанинг тагига.
Сўнгра чиқиб насос урди
Орқа гилдирагига.

Сеҳрланган одамлардек
Турар эдик биз ҳайрон.
Қарашайлик десак қўймас:
“Фарғонага сиз — меҳмон”.

Иш ораси латибалар
Айтиб яна кулдирди.
Хуллас, шу кун деҳқон йигит
Бизни тирик ўлдирди.

Ишни созлаб, ариқчада
Ювар экан қўлини,
Сўраб борар манзилимиз
Айтди яқин йўлини.

Сўнг бор қараб машинага,
Ён кўзгунини тузатди.
“Оқ йўл” деди, ўзи кетмай
Аввал бизни кузатди.

— Хайр, қамчи босинг, энди
Тойчоғингиз ҳеч толмас.
Бизнинг эски қумгон тугул
Самолёт ҳам етолмас.

Йўлга чиқдик изза бўлиб,
Қип-қизариб, шарманда.
Энг ёмони кейин бўлди —
Тўйхонага борганда.

Остонада ўша йигит
Бизни кутиб турарди.
Қўлда қумгон, елкасида
Сочиқ тутиб турарди.

Кўзи кулиб боқар эди,
Сир бермасди у бироқ.
Бундан кўра бизни тутиб
Урса эди яхшироқ.

Ўзимизга аён шу кун
Бўларимиз бўлгани.
Дейдиларки, эр кишининг
Уялгани — ўлгани.

ФИҚҲ ИЛМИ АФЛОТУНИ

Ҳуқуқшунос

Акмал САИДОВ билан суҳбат

— “Ислом дарахти Арабистонда гуллаган бўлса, меваси Мовароуннаҳрда етилган”, деган нақл бор. Биз бу ҳикматнинг маъноси-ни мустақилликка эришиб, миллий қадриятларимизни тиклаб, аждодларимизнинг бой маънавий меросини холис ўргана бошлаганимиздан сўнг айниқса теранроқ англадик. Кўплаб ватандошларимизнинг ислом илмига қўшган бекиёс улушларидан бугун баҳраманд бўлаётимиз. Бу йил яна бир улуғ бобомиз — шайхулислом Бурҳониддин Марғинович таваллудининг ҳижрий сана бўйича 910 йиллигини нишонлаш тараддудидамиз. “Ал-ҳидоя фил-фуруъ” асарининг рус тилида нашр этилишига бош-қош бўлган олим сифатида бу зотнинг шахси, ҳаёти ва ижоди, ислом хазинасига қўшган ҳиссаси ҳақида сўзлаб берсангиз.

— Мавлоно Бурҳониддин Марғинович ҳижрий 515 йилнинг ражаб ойида сешанба куни (мелодий 1123 йил 23 сентябрда) таваллуд топган. Бу зотни “Бурҳониддин ва-л-милла”, яъни ислом динининг далили, исботи деган маънода улуғлашган. Шуни қайд этиб ўтиш жоизки, тарихда Марғилондан чиққан икки машҳур фақиҳлар оиласи маълум. Бири Абдулазиз ал-Марғинович исмли олим бўлиб, унинг авлодларидан илму фазилати билан катта обрў-эътибор топган уламолар етишиб чиққан.

Дунёга машҳур “Ал-ҳидоя” китобининг муаллифи шайхулислом, улуғ имом Бурҳониддин Марғинович эса яна бир машҳур фақиҳлар сулоласига дахлдор.

Тарихий манбаларда бу сулоладан кўплаб фақиҳлар етишиб чиққани, аксарияти қозилик ва мударрислик билан шуғуллангани, илму амалда юксак мартабаларга эришгани қайд этилади. Хусусан, Бурҳониддин Марғиновичнинг уч ўгли ҳам оталаридан сўнг навбатманавбат Самарқанд шайхулисломга бўлгани ҳақида маълумотга эгамиз.

Бу икки сулола нафақат Мовароуннаҳр, балки бутун ислом оламида фиқҳ илмининг тараққиётига улкан ҳисса қўшган, ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий ҳаётга кучли таъсир кўрсатган. Марғиновичлар фаолияти туфайли Мовароуннаҳр халқлари ислом ҳуқуқий маданиятида юксак мавқега сазовор бўлган.

Манбаларда келтирилишича, Бурҳониддин Марғинович Фарғона водийсидаги Рошидон қишлоғида туғилган ва Марғилоннинг Пирсиддиқ маҳалласида 13 йил яшаган. “Ал-Ҳидоя” китобининг би-

ринчи қисми шу ерда ёзилган. Аллома умрининг қолганини Самарқандда ўтказиб, ҳижрий 573 (мелодий 1178) йили бу асарини ёзиб битирган.

Бурҳониддин Марғиноний ёшлигиданок ноёб истеъдод соҳиби бўлган. Дастваб Рошидон ва Марғилон, сўнг Бухоро ва Самарқанднинг машҳур алломаларидан ҳадис, тафсир ва фикҳ илмини ўрганган, Куръони каримни ёд олган. Ҳижрий 544 йили муқаддас ҳаж фарзини адо этган.

Котиб Чалабий, Муҳаммад Абдулҳай Лакнавий, “Ҳидоя”ни шарҳлаган бошқа олимлар, шунингдек, “Ислом қомуси” муаллифларининг маълумотларига кўра, бизгача етиб келган фикҳга оид ўндан зиёд асар Бурҳониддин Марғиноний қаламига мансуб. Айниқса, унинг “Ал-Ҳидоя” китоби мукамаллиги ва илмий теранлиги билан мислсиз шухрат қозонган. Бу асар XII асрдан буён бутун мусулмон мамлакатларидан энг мўътабар ва ишончли ҳуқуқий манбалардан бири сифатида қўлланиб келади. “Ал-Ҳидоя”га кўп жилдлик шарҳ ва хошиялар (яъни шарҳларга шарҳлар) ёзилгани ҳам асарнинг аҳамиятидан далолат беради.

Асли араб тилида ёзилган “Ал-Ҳидоя” кўпгина тилларга, жумладан, форсча, инглизча, русчага таржима қилинган. Бугунги кунда ҳам у ислом ҳуқуқини ўрганишда қимматли манба сифатида хизмат қилиб келмоқда.

— *Ислом оламида фикҳ илми билан шуғулланган ҳуқуқшунос олимлар талайгина. Аммо Марғинонийнинг “Ал-Ҳидоя”си ислом ҳуқуқшунослигига оид энг нуфузли асар сифатида ханафия мазҳабига эътиқод қилинадиган ҳудудлардагина эмас, балки умуман, сунний мазҳабга амал қилинадиган жойларда ҳам мўътабар манба ҳисобланади. Бу асар ислом дунёсида “Ҳидояи шариф” деб эъзозланишини қандай изоҳлаган бўлар эдингиз?*

— Гапни Ал-Ҳаддоднинг бир эътирофи билан бошласам. У аллома “Куръон” китоби қандай қилиб ўзидан илгариги динларни мансух (эътиборсиз) қилган бўлса, “Ал-Ҳидоя” китоби ҳам ўзидан илгари шариат бўйича ёзилган барча асарларни эътибор-

сиз қолдирди”, дейди. Дарҳақиқат, бу гапда жон бор. “Ал-Ҳидоя”нинг шухрати ўша даврнинг ижтимоий муҳити билан боғ-

лиқ. Маълумки, Бурҳониддин Марғиноний фикҳ илми босиб ўтган олти даврнинг (пайғамбар, саҳобалар, тобеъинлар, мужтаҳидлар, мухорижлар ва муқаллидлар даврларининг) бешинчи босқичида яшаб ижод этган. Мухорижлар илгари ўтган мужтаҳидлар асарларига мурожаат этиб, юзага келган ҳуқуқий муаммоларни ечиш йўлларини излаши мумкин бўлган-у, аммо тўғридан-тўғри мустақил фикр юритиб, қиёслаш услубини қўллаш ваколатига эга бўлмаган. Чунки ҳижрий тўртинчи аср бошларида (мелодий XI асрда) олимлар бундан кейин ҳеч ким ҳуқуқ бўйича мустақил муҳокама қилиш ваколатига эга эмас, деган хулосага келган эди.

Шунинг учун ҳам Марғиноний яшаган даврга келиб ҳуқуқий масалаларга тааллуқли минглаб масалалар тўпланиб қолган эди. Улар орасида халқнинг кундалик ҳаётига оид ҳамда давлат ва жамият олдида кўндаланг турган, ўз ечимини топмаган ҳуқуқий муаммолар кўп эди.

“Ал-Ҳидоя” китобини ёзиш чоғида Бурҳониддин Марғиноний турли муаллифлар томонидан тартиб берилган юзлаб мажмуалар ва фатвоаларни теран ўрганиб, минглаб фикҳий масалаларни бир-бири билан қиёсий таҳлил этиб, мантиқан мукамал ечимларни илгари сурган. Бунда у, авваламбор, шариатнинг асосий манбалари ҳамда Имом Аъзам Абу Ҳанифа, Имом Молик ибн Анас, Имом Шофий, Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ғоялари, Шайбонийнинг “Зоҳир ур-ривоя”, Абу Юсуфнинг “Китоб ул-хироҷ”, шайхулислом Ибн Таймия асарлари ва бошқа йирик фикҳшуносларнинг илмий меросига таянган.

Бурҳониддин Марғиноний “Ал-Ҳидоя”нинг муқаддимасида бу ҳақда шундай дей-

ди: “Тангри тавфиқи ёрдамида танланган ривоятлар билан қучли ақлий далилларни бирлаштириб, ҳар бир бобда қўшимча сўзларни тарқ этиб, кўп ёзишдан ўзимни сақлаган ҳолда “Ал-Ҳидоя” деб аталган шарҳни ёзишни бошладим”.

Шайх Акмалиддин ҳамда Муҳаммад Лакнавийларнинг гувоҳлик беришича, Марғиноний учун бу асарни ёзиш осон кечмаган. Ривоятларга кўра, “Ал-Ҳидоя”ни ёзиш жараёнида аллома ўн уч йил мобайнида мутасил рўза тутган экан.

Ана шундай машаққатли руҳий ва жисмоний меҳнат Бурҳониддин Марғиноний ва унинг ўлмас асари “Ал-Ҳидоя”га беқиёс шон-шухрат келтирган бўлса ажаб эмас. Шу боис бу асар ўзининг амалий ва назарий аҳамияти билан буюк фикҳлар ва ислом шариати уламоларининг диққат марказида бўлиб келган. Шундай олимлардан бири Имом Имоуддин бу асарнинг аҳамияти хусусида: “Ал-Ҳидоя” китоби уни ўзлаштирган кишини ҳидоят йўлига бошлаб, кўзи ожизларнинг кўзини ёритади. Эй ақл эгаси, уни ўқиб ўзлаштиргин, негаки уни ўзлаштирган киши энг олий ғояларга эришган бўлади”, деб ёзади.

— *“Ал-Ҳидоя”га ёзган сўзбошингизда фикҳнинг ҳуқуқий асослари, ижтимоий ҳаётда тутган ўрни хусусида сўз юритиб, фикҳ—ислом ҳуқуқининг фалсафаси, дегансиз. Биз бу борада дин арбоблари ва исломшунос олимларнинг фикр-мулоҳазаларидан хабардормиз. Ҳуқуқшунос олим сифатида фикҳ илмининг фалсафий негизлари ва моҳияти хусусида тўхталсангиз.*

— Исломнинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланган шариат арабча “аш-шариъа” сўзидан олинган бўлиб, “тўғри йўл” маъносини англатади. Бу, энг аввало, Қуръони карим ва пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатлари билан белгилаб берилган. Қолаверса, ислом ҳуқуқи мусулмончилик эътиқоди, ахлоқий ва диний қоидаларига оид йўл-йўриқлар мажмуаси, инсоннинг хулқ-атвори ва юриш-туришини бошқариб турадиган муайян меъёрлар манбаи ҳамдир.

Ислом ҳуқуқи ҳозирги вақтда ҳам дунёдаги йирик ҳуқуқий тизимлардан бири

сифатида эътироф этилади. У оила, жамият, давлат миқёсида инсоний муносабатларнинг барча жиҳатларини тартибга солади.

Шу боис фикҳ — исломнинг ҳуқуқий фалсафаси деб аталиши мумкин. Шариатда мусулмонларнинг диний ва дунёвий фаолияти узвийлик касб этади. Унда ҳуқуқий ва ахлоқий ҳаракат дастурлари ҳам, мусулмон ибодати ва маросимлари билан алоқадор масалалар ҳам, ислом аҳлининг бошқа вазиқалари ҳам мужассамлашган. Инглиз шарқшуноси Жеймс Гамильтон фикҳ илмининг мазмун-моҳияти, унинг қомусий аҳамияти хусусида фикр юритиб, “Шариат — мусулмонларнинг асосий қонуни бўлиб, АҚШда яшовчилар учун конституцияга ўхшаб кетади, балки ундан ҳам юқорироқ туради” деб ёзган эди (Ж. Гамильтон. “Дирасэ Хадарат ул-исламия”. Байрут, 1979).

Дарҳақиқат, ислом ҳуқуқи эътиқодли мусулмонлар ҳаётининг деярли барча соҳаларини бошқариб турувчи бир тизимки, у ҳалоллик, ўз меҳнати билан кун кўриш, одам ўлдирмаслик, камбағал, етим-есирларга ёрдам бериш, ўғрилиқ қилмаслик, бошқаларга озор етказмаслик, сўзининг устидан чиқиш, ота-онага ғамхўрлик, хотини ва бола-чақасини боқиш, зино қилмаслик, кечиримли, сабрли ва одил бўлиш, ичкилик ичмаслик, қимор ўйнамаслик каби кўплаб меъёрларга бўйсунитиш талаб этади. Шунинг учун ҳам ислом ҳуқуқи ахлоқ мазмунига яқин бўлиб, унинг асосида чиқарилган ҳукм — “шаръий”, яъни, адолатли деб тан олинади.

Аллома бобомизнинг буюклиги шундаки, у адолат негизига доимо ҳуқуқийлик ётишини теран англаган ва бу муҳим тамойилни асарларида ҳар томонлама асослаб берган.

— *Бугун мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат тизими барпо этилмоқда. “Ҳуқуқий давлат” тушунчаси ривожланган Оврупо мамлакатларидан ёки Америка Қўшма Штатларидан кириб келгандек туюлади. Лекин Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя”сини ёки фикҳ илмига оид бошқа манбаларни варақлар эканмиз, аждоқларимиз ҳуқуқ илмида нақадар билимдон бўлганига амин бўламыз. Бинобарин, бизда*

хуқуқий қарашлар теран тарихий илдишларга эга. Сизнингча, бугунги хуқуқий давлатчилик тизимини шакллантиришда ўтмиш меросимиздан қандай фойдаланиш мумкин?

— Ҳар бир давлатнинг хуқуқий тизими — ўша мамлакат миллий бойлигининг ажралмас қисми. Уни, маълум маънода, аждодлар мероси ва жамиятнинг кўзгуси десак, муболага бўлмас. Умуман, Мовароуннаҳр хуқуқий тизимини фикҳ ёки мусулмончилик хуқуқидан айри ҳолда тасаввур этиш мумкин эмас. Ундаги меъёрий қоидаларда халқимизнинг урф-одат ва анъаналари, турмуш тарзи, хуқуқий маданияти мужассамлашган. Фикҳда ҳақиқат, одоб, ахлоқ ҳақидаги анъанавий қарашлар билан бирга, ижтимоий адолат талаблари, умуминсоний қадриятлар ва хуқуқнинг умумий қоидалари ҳам ўз аксини топган. Шунинг учун фикҳ илмини ўрганиш фақат илмий нуқтаи назардан эмас, амалий жиҳатдан ҳам замонавий хуқуқшунослик учун жуда муҳим. Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш вазифаси халқимизнинг тарихан ўзини оқлаган миллий хуқуқий мероси ҳамда замонавий демократик хуқуқий ғояларга суянишни тақозо этади.

— “Ал-Ҳидоя”нинг қолган жилдлари қачон чоп этилади? Уни ўзбек тилига тўлиқ таржима қилиш режалаштирилганми? Бизда Марғинович ижодий меросини, айниқса, унинг “Ал-Ҳидоя” китобини илмий нуқтаи назардан ўрганиш қандай йўлга қўйилган?

— Афсуски, дунё миқёсида кўп асрлар давомида қўлланиб келаётган ва мусулмон мамлакатларида минг-минглаб нусхаларда қайта-қайта нашр қилинаётган “Ал-Ҳидоя” асари ўтган салкам 80 йил мобайнида Ўрта Осиё мамлакатларида ҳатто бир марта ҳам чоп этилмади. Ҳолбуки, бу асарнинг тўрт жилдли русча таржимаси Тошкентда 1893 йилиёқ Николай Гродеков таҳрири остида босилган эди. Биз ана шу нашр асосида китобнинг 1-жилдини 1994 йилда чиқардик.

Унинг қолган уч жилди нашр этиш учун «Ўзбекистон» нашриётига топширилган. “Ал-Ҳидоя”ни тўғридан-тўғри арабчадан ўзбек тилига таржима қилиш ишлари ҳам бошлаб юборилган ва асарнинг 1-жилди «Адолат» нашриётида чоп этиш арафасида тўрибди.

“Ал-Ҳидоя” йирик ва фундаментал асар бўлгани, уни тадқиқ ва таҳлил этишда муайян қийинчиликлар мавжудлиги сабабли, унинг бир нечта қисқартирилган нусхалари тайёрланиб, чоп этилган. Улардан бири (“Ал-Ҳидоя”нинг мухтасар қисми) тошкентлик Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа томонидан “Мухтасар ул-мақсуд” номи билан ўзбек тилида нашр этилиб, ўқувчилар кўлига теккан. Бу нашр фикҳ илмининг асосий масалалари ва уларга боғлиқ жузъий жиҳатларни ёритиб бергани билан қимматли.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 январидagi қарорида Бурҳониддин Марғиновичнинг илмий меросини теран ўрганиш ва халқимиз орасида тарғиб этиш жамиятшунос олимларимиз олдида турган асосий вазифалардан бири сифатида белгилаб берилган. Тошкент давлат Шарқшунослик ва Юридик институти ҳамда Ички ишлар вазирлиги академиясида бу борада жиддий ишлар қилиняпти. Марғинович меросини ўрганиш ва кенг тарғиб этишда Тошкент давлат Ислом университети жамоаси ҳам фаол иштирок этиб келмоқда.

Бироқ бу — қилиниши лозим бўлган ишларнинг дебочаси, холос. “Ал-Ҳидоя” йирик қомусий асар бўлгани учун уни тадқиқ ва тарғиб этишда нафақат хуқуқшунослар, балки гуманитар илмининг бошқа соҳалари вакиллари, хусусан, файласуф, тилшунос ва тарихчи олимлар ҳам ҳисса қўшиши лозим. Шундагина бу буюк алломанинг бой мероси чинакам мулкимизга айланади ва унинг ижоди бугунимизга хизмат қилади.

Ҳафиза НАСРУЛЛАЕВА
суҳбатлашди.

Хайрулла ИСМАТУЛЛА

Шоҳларнинг зариби

ЯНГИ ТОПИЛГАН ДЕВОНЛАР

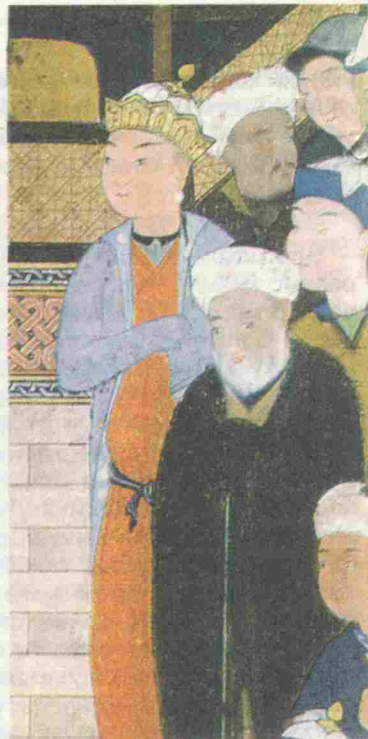
Фарбий Овруро мамлакатларининг кутубхона ҳамда музейлари бамисоли ўрта асрларга оид Туркистон маданий меросини сақловчи хазинага ўхшайди. Буюк Британия ё Франция, Олмония ё Австрия, Италия ё Ватикан, Испания ё Ҳолландиянинг музей ёки кутубхоналарига кирган киши, албатта, Туркистон адабий ва маданий меросига таллуқли биронта нодир асар қўлёмасини топади.

Илмий манбаларда Султон Ҳусайн Бойқаронинг камида олти ўғли адабиётга қизиққани, шеърлар ёзгани ҳақида маълумотлар мавжуд.

Узоқ вақтлардан бери Султон Ҳусайн Бойқаронинг иккинчи ўғли, Алишер Навоийнинг меҳри тушган Шоҳ Ғариб Мирзо девонининг қўлёмасини излаб юрган эдим. Не бахтки, ўтган йили Олмониянинг Ҳамбург кутубхонасидан шоирнинг ўзбекча ва форсча икки девони қўлёмасини топишга мушарраф бўлдим.

Шу кунларгача Ғарибий, яъни Шоҳ Ғариб Мирзо девони билан мутахассислар яқиндан танишишга муваффақ бўлмаган эди. Чунки бу кутубхонада икки шоирнинг уч асари бир тўплам ҳолида сақлаб келинган. Тўпламдаги биринчи асар Ҳилолийнинг девони. Немис олими Карл Броккелманнинг аниқлашига қараганда, бу девон шоирнинг Британия музейида сақланаётган девони бошланмасига ўхшайди. Броккелманнинг Ғарибий ва Ҳилолий девонлари тавсифига бағишланган каталоги илк бор 1908 йили Ҳамбург шаҳрида босилиб чиққан. У вақтда бу икки шоир девони бир ҳисоб рақами билан қайд этилмаган кўринади. Кейинчалик Ҳилолийнинг тўла бўлмаган девони ҳамда Ғарибийнинг форсий ва туркий девонлари қўлёмалари бир асар сифатида рақамланган. Қўлёмма варақларининг чап томони ҳамда тепа бурчагига кейинчалик, афтидан, олмон кутубхонаси ходимлари рақам қўйганлар. Бу тўпламнинг дастлабки 1-26-варақларидан (ҳар варақ **а** ва **б** саҳифалардан иборат) Ҳилолий қаламига мансуб форсий ғазаллар ва бир неча рубоий ўрин олган. Қўлёмма 27-варағининг **а** ва **б** саҳифалари бутунлай яроқсиз ҳолга келиб қолган. Тўпламнинг 28-49-варақларида Ғарибийнинг форсий ғазаллари берилган. 50-96-варақлари эса Ғарибийнинг ўзбекча ғазалларидан ташкил топган. Туркий девон тўпламнинг охирига жойлаштирилганлиги учун ҳам узоқ вақт мутахассислар эътиборидан четда қолган кўринади.

Карл Броккелмандан кейин асли эронлик туркий қавм вакили Турхон Ган-

Алишер Навоий, Бадиуззамон Мирзо ҳамда Шоҳ Ғариб Мирзо Султон Ҳусайн Бойқаро ҳузурида.
Саъдийнинг 1486 йилда кўчирилган "Ғулистон"ига чизилган миниатюра.

жайи Ғарибийнинг ўзбекча девони ҳақида итальян тилида илмий ахборот ҳам эълон қилган. Бу олимнинг ахбороти Италиянинг Неапол шаҳридаги Шарқшунослик институти илмий ишлари тўпламида чоп этилган.

Турхон Ганжайи — таниқли шарқшунос. Бу XV аср ўзбек адабиёти бўйича йирик мутахассис биринчилар қаторида Ҳусайн Бойқаро шеърий ижоди ҳақида итальян тилида “Хуросон султони Ҳусайн Мирзонинг бир асари” номли илмий асар яратиб, уни ҳам 1954 йили Неапол шаҳридаги Шарқшунослик институти илмий ишларининг бешинчи жилдида босиб чиқарган эди.

Икки жаҳон уруши туфайли вужудга келган қийинчиликлар оқибатида Олмония кутубхоналари ва уларда сақланадиган қўлёзмалар тартибида ўзгаришлар юз берган. Шу боис Ғарибий девони қўлёзмасини аниқлаш ва топиш анча қийин кечди. Карл Броккелманн, Турхон Ганжайи ва Аннемарис Шиммел каби олимларнинг ишлари натижасида бу қўлёзмаларнинг жойлашиш ўрни бир-бирига мос келмаслиги аниқланди. Агар олмон шарқшунослари сидқидилдан кўмак бермаганларида, эҳтимол, ҳозиргача бу девон қўлёзмасини топиб бўлмас эди. Шунинг учун Ғарибий девонлари сақланаётган кутубхона қўлёзмалар бўлимининг мудираси Ева Ҳорват хонимга ташаккур изҳор қилишни ўзимиз учун бурч ҳисоблаймиз.

Шоҳ Ғариб Мирзонинг форсий ва туркий ҳамда Ҳилолийнинг форсий девонлари қўлёзмаларининг нусхалари олмон кутубхонасидан сотиб олинди. Олмония кутубхоналарида сақланаётган қўлёзма асарлардан нусха кўчиришда қаттиқ тартиб-қоидалар ўрнатилганлиги сабабли, нусха олишимизда Олмониянинг машҳур шарқшунос олимлари, Ҳумболдт университети профессорлари кўмак беришди.

АЛИШЕР НАВОИЙ ТАЪРИФИДА—ШОҲ ҒАРИБ МИРЗО

Алишер Навоий асарларида турли тоифадаги ҳукмдорларга панд-насихат қилган, мамлакатни бошқаришга оид йўл-йўриқлар кўрсатган. Адабиётга, шеъриятга меҳр қўйган ҳар қандай ёшга, шунингдек, келгусида мамлакатни бошқариши мумкин бўлган шахзоларга ҳам доимо ўгитлар бериб борган, уларни ўз шогирди каби ардоқлаб тарбиялаган. Алишер Навоийнинг меҳр қўйган, ўз фарзанди каби муносабатда бўлган шогирдларидан бири — Шоҳ Ғариб Мирзо.

Шоҳ Ғариб Мирзо ҳаёти ва ижодига оид дастлабки қимматли маълумотларни Алишер Навоий ҳамда Бобур Мирзо ёзиб қолдирган. Алишер Навоий “Мажолисун-нафоис” тазкирасида Шоҳ Ғариб Мирзони таърифлаб, унинг она тилида яратган ғазалларидан уч, форс тилидаги ғазалларидан иккита мисол келтириб, ёзади:

“Шоҳ Ғариб Мирзо — шўх таъблиғ ва мутасарриф зеҳнлик ва нозук тахайюллик ва дақиқ тааққуллуқ йигитдур. Назм ва насрда назир маъдум ва мутахаййила ва ҳофизада адили номаълум. Ов ва қуш хотирига марғуб ва курро ва ўқуш кўнглига маҳбуб. Бу матлаъ анингдурким:

*Қайси бир гулчехра ул гулбарги хандонимча бор,
Қайси бир шамшод қад сарви хиромонимча бор?*

Бу матлаъ ҳам яхши воқеъ бўлубтурким:

*Тарки меҳр айлаб агарчи бўлди жонон ўзгача,
То тирикман қилмагумдур аҳди паймон ўзгача.*

Бу матлаъи хос хаёл ва ғариб адо топибдурким:

*Порсо ёримға май ичмак шиор ўлмиш яна,
Баски тортарман сабу, эғним фиғор ўлмиш яна.*

Бу форсий матлаъи ҳам бағоят ошиқона тушубтурким:

*Бозам балои жон ғами он моҳпора шуд,
Эй вой, он мариз, ки дардкаш ду бора шуд.*

*(Яна у ой юзли гўзалнинг ғами жонимга бало бўлди,
Эй воҳ, у беморнинг дарди икки бора ошди.)*

Бу матлаъи ҳам бағоят ошиқона ва мухлисона ва муассирона воқеъ бўлубтурким:

*Дўстон, ҳар гаҳ гузар сўи мазори ман кунед,
Жон такбирам дуои жони ёри ман кунед.*

*(Дўстлар, гоҳо мазорим томон келиб туринг,
Менга фотиҳа ўқиш ўрнига ёримнинг жонига дуо қилинг.)*

Девон ҳам жамъ қилибдур. Яхши матлаълари бу мухтасарға сифмас, магар яна бир китоб битилгай”.

Бу таърифдан ташқари, Навоий ўзининг “Фарҳоду Ширин” достонида Шоҳ Ғариб Мирзо мадҳига алоҳида боб ажратган. У достоннинг охиргидан олдинги 53-бобида “Султонлик шажарасининг самараси шаҳзода Абулфаворис Шоҳ Ғариб Баҳодир мадҳида бир неча сўз” билан насиҳат бериб ўтади. Бобда келтирилган 94 байтда Навоий Шоҳ Ғариб Мирзони илм олишга чақиради, мамлакатни бошқаришдаги муҳим жиҳатларни баён этиб, Улугбек Мирзони ўрناق қилиб кўрсатади. Шоир шаҳзоданинг одобини таърифлар экан, қуйидагиларни уқтиради (насрий баёни):

“Агар сен куёш бўлишни истасанг, камолот касб эт. Камол касб этганингдагина сенга ҳеч қандай уқубат юзланмайди. Кимки ўқиш-ўрганишдан эринса, илм аҳли олдида ўзи хижолат бўлиб қолади... Кимки олимларга таъзим қилса, у гўё пайғамбарга таъзим қилгандек бўлади. Агар сен ҳар нарсадан огоҳ экансан, сен — шоҳсан! Илм нури билан вужуди порлаган шоҳнинг қиёматгача яхши номи қолади...”

Булардан ташқари, Алишер Навоий яна Шоҳ Ғариб Мирзо вафот этганида (1496-97 йил), ҳар банди 6 байтдан иборат 5 бандли (жами олтмиш мисрадан иборат) таркиббанд марсия ёзган. Бу марсияда Шоҳ Ғариб Мирзонинг адолатли шаҳзода, камтар, ширинсўз инсон, иқтидорли шоир бўлгани баён қилинган.

Навоий бирон ерда ҳам Шоҳ Ғариб Мирзонинг шакл-шамойилига оид камчиликлар, унинг туғма нуқсонлари хусусида маълумот бермайди. Чунки буюк мутафаккир учун Шоҳ Ғариб Мирзонинг маънавий камолоти муҳим ҳисобланган.

БОБУР МИРЗО ШОҲ ҒАРИБ МИРЗО ҲАҚИДА

Алишер Навоий ўз таърифида асосий эътиборни Шоҳ Ғариб Мирзонинг қобилияти, салоҳиятига қаратган бўлса, Бобур Мирзо ёш шоирнинг насл-насаби, шакл-шамойили ҳамда асарлари хусусида ҳам хабар берган. “Бобурнома”да Хусайн Бойқаро фарзандлари ҳақида ёзар экан, Шоҳ Ғариб Мирзо тўғрисида ҳам батафсил тўхталади:

“...Яна Шоҳ Ғариб Мирзо эди. Букри эди. Агарчи ҳаёти ямон эди, таъби хўб эди. Агарчи бадани нотавон эди, қалами марғуб эди. “Ғарибий” тахаллус қилур эди. Девон ҳам тартиб қилип эди. Туркий ва форсий шеър айтур эди. Бу байт анингдурким:

*Дар гузар дидам парирӯе, шудам девона-аш.
Чист номи ў? Кужо бошад, надонам, хона-аш?*

Неча маҳал Ҳири ҳукуматини Султон Ҳусайн Мирзо Шоҳ Фариб Мирзога бериб эди. Отасининг замонасидаёқ нақл қилди. Андин ўғил-қиз қолмади”.

Бобур Шоҳ Фариб Мирзонинг онаси Хадичабегим ҳақида ҳам тўлиқ маълумот беришга ҳаракат қилган. Бобурнинг ёзишича, Хадичабегим олдин Султон Абусаид Мирзонинг канизи бўлган, ундан Оқбегим исмли бир қиз кўрган. Ироқда Султон Абусаид Мирзо мағлуб бўлганидан сўнг Хадича Ҳиротга келган. Султон Ҳусайн Мирзо уни яхши кўриб, хотинликка олган. У канизликдан бегимликка кўтарилган. Шундан кейин бу аёл кўп ёмонликлар қилган. Муҳаммад Мўмин Мирзо унинг кўрсатмаси билан ўлдирилган. Султон Ҳусайн Мирзонинг ўғиллари шу аёл сабаб отасига қарши чиққанлар. Хадичабегим беақл ва сергап бўлгани ҳолда, ўзини оқиласифат қилиб кўрсатишга ҳаракат қилган. У шиа мазҳабида бўлган. Хадичабегим Султон Ҳусайн Мирзодан икки ўғил — Шоҳ Фариб Мирзо ва Музаффар Ҳусайн Мирзоларни туққан.

“Мажолисун-нафоис”ни нашрга тайёрлаган Суйима Ганиева ўз изоҳида шоир тахаллусига оид мана бу маълумотни эслатиб ўтади: “Фахрий Ҳиротийнинг ёзишича, Ҳиротлик бир шоир “Фарибий” тахаллусини олганда, Ҳусайн Бойқаро ўғлининг хотири учун унинг тахаллусини “Мажлисий”га ўзгартирган экан”.

Олмония кутубхонасидан топилган ҳар икки девон Шоҳ Фариб Мирзога тегишли ёхуд тегишли эмаслигини аниқлаш учун, биринчи навбатда, девонлардаги Навоий ва Бобур кўрсатган ғазалларни топиш лозим эди. Шуниси қувончлики, Шоҳ Фариб Мирзонинг бу икки буюк замондоши ва устози ўз асарларида таърифлаган ғазаллари янги топилган девонлардан ўрин олган.

Шоҳ Фариб Мирзо қаламига мансуб бу икки девонни ўтган 1999 йили қўлга киритган эдик. Ҳозир бу девонларни ўрганиямиз. Айни кезларда шоирнинг форсий девонига кирган айрим ғазаллари Бобур Мирзо авлодидан бўлмиш Иноятулла Шаҳроний томонидан Нью Йоркда чоп этилаётган “Паймон” журналида нашрга тайёрланяпти. Насиб этса, туркий девонига киритилган ғазалларни асл нусхада ҳамда лотин ва кирилл ҳарфларида бир китоб ҳолида чоп этиб, уларни ўз эгасига — ўзбек халқига қайтариб топшириш ниятимиз бор. Зотан, ҳақиқий шоирлар жисман дунёдан ўтса ҳам, маънан ҳамиша ўз халқи билан бирга бўлади.

Шоҳ Фариб Мирзонинг Алишер Навоий эътиборини қозонган уч туркий ғазалини тўлиқ ҳолда эътиборингизга ҳавола қиламиз.

*Қайси бир гулчеҳра ул гулбарги хандонимча бор,
Қайси бир шамшодқад сарви хиромонимча бор?!*

*Қайси бир хуршид сиймони анга монанд этай,
Қайси маҳваш орази шамъи шабистонимча бор?!*

*Қайси бир дамким, кўзим ҳижронидин қон йиғламас,
Қайси бир сели бало бу чашми гирёнимча бор?!*

*Қайси бир гул кўнгли кўксим киби юз чок эзур,
Қайси булбул ноласи фарёду афғонимча бор?!*

*Қайси дурким, мен киби ул ғамзадин мажруҳ эмас,
Қайси кофир қон қилур доно мусулмонимча бор?!*

Қайси бир андуҳ ўтиким ўртамас онсиз мени,
Қайси дўзах ўти, ё Раб, сўзи ҳижронимча бор?!

Гар паришон назминга ислоҳдин зеб истасанг,
Эй Фарибий, қайси бир шоҳи суҳандонимча бор?!

Тарки меҳр айлаб агарчи бўлди жонон ўзгача,
То тирикмен қилмағумдур аҳду паймон ўзгача.

То жафо айлаб, мени маҳрум қилди васлидин,
Айлади мен нотавон ҳолимни ҳижрон ўзгача.

Ҳолатимни англамай, кўп ҳукми заҳмат, ай табиб,
Ким бўлур ишқ аҳлининг дардиға дармон ўзгача.

Баски кун-кундин бўлур ҳуснинг янги ойдин фузун,
Кўринурсен ҳар кун, эй хуршиди тобон, ўзгача.

Сендин, эй бадхў, тамаъ қилмон жафодин ўзгаким,
Ҳар не элга хай эрур бўлмоқ на имкон ўзгача.

Хори ҳижронинг насибим тушдаву хушҳолмен,
Ўзгача дард дурур сенсиз Фарибий жонида,

Ҳар кеча андин қилур ҳижронингда афгон ўзгача,
Ким бўлур таъбир, эй гул, барги хандон ўзгача.

Порсо ёримға май ичмак шиор ўлмиш яна,
Баски, тортарман сабу, эгним фиғор ўлмиш яна.

Базмаро то кокил ўлди орази май тобидин,
Фунчадек кўнглимда пайдо хор-хор ўлмиш яна.

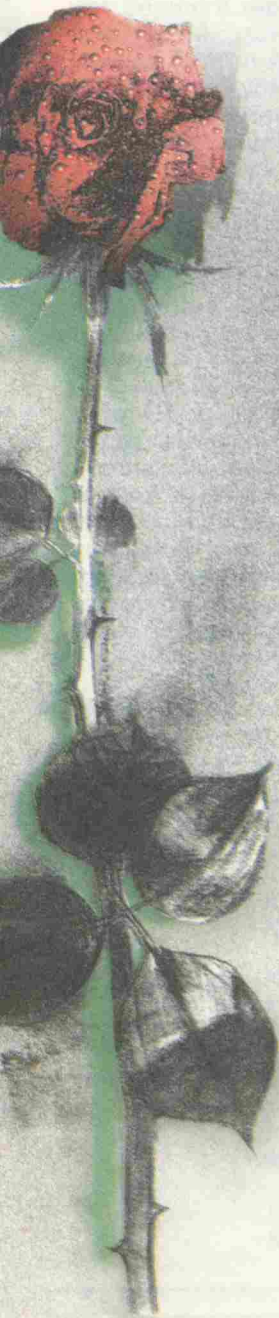
Маст бўлган сарвинозим, ваҳки, кўзи уйқудин,
Май тутинг, эй дўстларким, хушёр ўлмиш яна.

Базмаро соқий бўлиб шояд манга тутқай аёғ,
Бода нўшимдин кўнгул уммидвор ўлмиш яна.

Бода ичмак ихтиёр айлабдурур, ваҳ не ажаб,
Жавр қилмоқда агар беихтиёр ўлмиш яна.

Йўқтур ондин яхшироқким, магар сабуҳий айлағай,
Кеча кўп май ичконидин чун ҳумор ўлмиш яна.

Билмас эрдилар Фарибийнинг ниҳон май ичканин,
Ёри то майхўра бўлди, ошкор ўлмиш яна.

Мен бу ҳикояни кўп йиллар бурун “Огонёк” журналида ўқиган эдим. “Тафаккур” нашр этила бошлагач, унинг саҳифаларида шу ҳикояни кўриш истаги туғилди. Деярли ҳар сонда режага киритиладиган асар, мана, олти йилдирки, журналдан ўрин ололмай, ниятимиз амалга ошмай келади. Сабаби — ҳикоя “йўқолиб” қолган. У олатасир саксонинчи йилларнинг иккинчи ярмида чиққан, лекин аниқ қайси йилу қайси сонда экани ёддан кўтарилган эди. Уйимда сақланаётган журнал тахламларини қайта-қайта варақлайман — топилмайди, топилмайди. Шинаванда биродарлардан суриштираман — қаёқда! Таҳририятимизга келган ёш ходимларга илк топшириқ ҳам шу: “Навоий кутубхонасига борасиз, “Огонёк” журналининг...” Йўқ, йўқ, зим-ғойиб. Баайни бундай ҳикоя аслида бўлмагану менинг хаёлимдаги бир рўё, холос. Дилдаги ният эса ҳеч сўнай демайди. Ҳолбуки, жаҳон адабиётида бундан бошқа ҳам не-не дурдоналар бор!

Буни қарангки, изсиз йўқолган нарса Алишер Навоий номидаги бош кутубхонамиз раҳбариятининг саъй-ҳаракати билан осонгина топила қолди (ҳимматлари учун уларга ташаккур айтмоққа бурчлимиз).

Лотин Америкаси халқларининг ажабтовур ҳаётини беқиёс бир йўсинда тасвир этиб дунёга доврўқ таратган колумбиялик ёзувчи, Нобель мукофотининг совриндори Габриэль Гарсиа Маркес ижоди (“Танҳоликнинг юз йили”, “Ошқора қотиллик қиссаси” ва бошқа) ўзбек китобхоналарига таниш. Ўзимизнинг халқ ижодиётимиз — дostonлар, афсонау ривоятларимизга руҳан яқин, ўша анъаналарни ёдга соладиган бу ғаройиб асарлар адабиёт дўстларига хуш ёқиб қолгани ҳам маълум.

Йигирманчи асрнинг энг машҳур санъаткор адиби Габриэль Маркеснинг бошқа асарларига мутлақо ўхшамаган бир руҳда битилган мазкур ҳикоясини журналимизнинг йигирманчи асрнинг сўнгги йилидаги сўнгги сонидан чоп этишдан мурод шуки, инсон мўъжизаси, бахт ва бахтсизлик тушунчалари ҳамма замонда ҳам долу зарб — эскирмас, чинакам санъат сеҳри ҳамма замонда ҳам мафтункор бўлиб қолажagini яна бир қарра таъкидламоқдан иборатдир.

Дарвоқе, асар қаҳрамонлари қисматида бизнинг шу ҳикояни “йўқотиб” қўйишимизга ўхшашроқ бир тушунмовчиликми, синоатми бордек. Синоатки, андак батафсил, сармасту шоҳона ҳаёт тасвири билан бошланган асар ногаҳонда... Келинг, у ёғини ҳам сўзлаб берадиган бўлсак, ҳикояни бу қадар азиз билиб қидирмоқдан, унга журналдан аззабазза ўрин бермоқдан маъно қолмасди.

Бош муҳаррир

АТИРГУЛНИНГ ТИЖОНИ

Новелла

Кечга яқин чегарага яқинлашганларида Нэна Даконте никоҳ узуги тақилган бармоғидан ҳамон қон томчилаётганини кўрди. Кигизранг ёмғирпўш кийган испан жандарми карбид чироғини тутиб уларнинг паспортини узоқ кўздан кечирди. Пиреней тоғларидан эсаётган кучли шамол уни учуриб кетаман дерди. Гарчи иккала паспорт ҳам дипломатик мақомга эга бўлса-да, жандарм чироқ нурини ҳужжатлардаги суратдан узиб, буларнинг юзига тутди. Балоғатга етиб-етмаган, кўзлари маъсум, рутубатли январь оқшомида шинниранг юзида Кариб офтоби жилва қилиб турган Нэна Даконте паҳмоқ пўстинга томоғигача ўраниб ўтирарди. Бунақа пўстинни харид қилишга чегарадаги бутун бошли гарнизоннинг бир йиллик маоши ҳам етмайди. Эгнига катак-катак камзул, бошига бейсбол қалпоқчаси кийволиб рулда ўтирган эри Билли Санчес де Авила ундан бир ёш кичик, аммо худди унинг ўзидай хушрўй эди, фақат олдинга туртиб чиққан заранг ияги кўринишдан ёқимтой каллакесарни ёдга соларди. Хотинидан фарқли ўлароқ, у бўйчан ва дуркунроқ эди. Уларнинг жамиятдаги ўрнини кўз-кўз қилиб турган яна бир ўнсур бу жойларда камдан-кам учрайдиган ҳашаматли автомобиль бўлиб, унинг орқа ўриндиғида яп-янги чамадонлар ва совға тўла қоғоз қутилар уюлиб ётарди. Нэна Даконтенинг бирдан-бир овунчоғи бўлмиш саксофон ҳам шу ерда эди, — ҳайхот! — кунлардан бир кун бу овунчоқни пляжда юрган баодоб босқинчининг машъум муҳаббати чилпарчин қилиб ташлади.

Жандарм муҳр босилган паспортларни қайтариб бергач, Билли Санчес ундан яқин-атрофда дорихона бор-йўқлигини сўраган эди, у кафти билан оғзини шамолдан пана қилиб, Андайдан, французлар томонидан суриштиринглар, деб қичқирди. Ойнаванд хужра ичида қарта ташлаб ўтирган Андай полициячилари эса маҳобатли мошинага кўз қирини ташлашдию “ўтиб кетаверинглар” деган ишорани қилишди. Билли Санчес тўхтаб, устма-уст сигнал қопқоғини босди, ахирри зардаси қайнаб кетган бир полициячи тўйнуқдан бошини чиқариб, жеркиб берди:

— Нима қилиб турибсан? Кетавермайсанми, галварс!

Ана шунда Нэна Даконте пўстинининг ёқаларини юзига босиб мошинадан тушди-да, полициячидан соф француз тилида дорихона қаердалигини сўради. Лунжи тўла нон, полициячи лоқайдлик билан дорихонага иши тушмаганини айтиб, дарчани ёпди. Аммо нигоҳи бир зум номсиз бармоғини сўриб турган антиқа пўстинли қизга қадалди, назарида осмондан фаришта тушгандай бўлди шекилли, бирдан кўнглидаги қаҳр ўрнини меҳр эгаллади.

— Байоннада дорихона бор, — деди у, — лекин бундай ҳавода ишлаётганми-кан? Тинчликми ўзи? — деб сўради кейин.

— Тинчлик, — дея жилмайди Нэна Даконте ва олмос кўзли узук ярқираб турган бармоғини кўрсатди. Бармоқ учидан қон силқирди. — Тикан кириб кетди.

Байоннага етмасларидан яна қор ёға бошлади. Шом қоронғиси эндигина ёйилаётган бўлишига қарамай, шаҳар кўчалари бўм-бўш, ҳамма эшиклар тақатақ берк эди. Алламаҳалгача дорихонани қидириб топишолмади. Яна йўлга тушишди. Билли Санчес хурсанд эди. Шу пайтгача минган мошиналари тўй муносабати билан совға қилинган мана бу "Бентли"га яқин келолмасди, аслида-ку қўлини қаёққа узатса етадиган отаси уни мошинадан ҳеч қачон қисмаган, хоҳлаганини олиб бериб турган. У мана шундай ширин хаёллар оғушида ўтирар, юргани сайин толиқиш ўрнига чарчоғи тарқаб борарди. Билли шу бугуноқ Бордога етиб олмоқчи эди, чунки уларни "Спленид" меҳмонхонасида олдиндан буюриб қўйилган жаннатий хона кутмоқда. Шу тобда уни на рўпарадан эсаётган кучли шамол, на бўралаб ёғаётган қор тўхтата оларди. Нэна Даконте эса буткул ҳолдан тойган, айниқса, йўлнинг Мадриддан чегарагача бўлган ўйдим-чўқур қисми уни тўтдай тўкиб ташлаган эди. Бинобарин, Байоннадан чиқишлари билан у қон оқаётган бармоғини рўмолчаси билан боғлаб, қаттиқ уйқуга кетди. Билли Санчес бунга ярим кечага яқин, қор тиниб, қарағайзорда шамол тўхтаган ва кўкда юлдуз дурлари йилтиллаган пайтдагина пайқади. Бордо ортда қолган эди, у ерда Билли мошинага бензин қуйдириш учунгина тўхтади, нияти тезроқ Парижга етволиш эди. 25 минг фунтга харид қилинган дабдабали кўғирчоғига маҳлиё бўлиб қолган Билли бармоғига ўроғлиқ рўмолчаси жиққа қонга бўккан ширмонюз қизнинг қувончига шерик бўладими-йўқми — бу ҳақда ўйламасди.

Улар уч кун бурун бу ердан минглаб километр олисдаги Картахане-де-Индиасда қизнинг ота-онасини қон қақшатиб, фақат архиепископнинг оқ фотиҳаси билан турмуш қуришди. Нима воқеа юз берганини, ногоҳоний бу муҳаббат қандай пайдо бўлганини уларнинг ўзидан бошқа ҳеч ким билмасди. Бу муҳаббат эса тўйдан уч ой муқаддам денгиз соҳилида, оромбахш якшанба кунларининг бирида кўз очган эди. Ўша куни Билли Санчеснинг тўдаси Марбелье пляжидаги аёлларнинг ечиниш хоналарига бостириб кирди. Бундан сал илгарироқ Нэна Даконте ўн саккиз ёшга тўлган, Швейцариядаги Шателен интернатда таълим олиб, тўртта тилни сўз қилиб ичиб юборган ва саксофон чалишни ўрганиб, яқиндагина ўз юртига қайтган эди. Бу — у денгизга келганидан кейинги илк якшанба эди. Нэна чўмилиш либосини кийиш учун буткул ечиниб бўлганида ён-верига бўлмаларда бирдан қий-чув кўтарилди, у нима гаплигини ўз хонасининг

зулфини шарақлаб отилиб кетганидагина англади. Рўпарасида уят жойига шапалоқдай қоплон терисини тутиб олган эртақлардагидай хушсурат бир безори турарди. Қайишдай таранг қомати жануб офтоби ва денгиз шамолида обдон қорайган, ўнг муштига қароқчиларнинг синалган куроли бўлмиш темир занжир ўралган. Бир вақтлар улар бошланғич мактабда бирга ўқишган эди. Ў-хў, улар бормаган оилавий тантаналар, базму зиёфатлар қоптими! Ҳар иккаласи ҳам шаҳарни ётқизиби-турғизадиган нуфузли хонадонларнинг фарзандлари эди. Аммо ҳозир, орадан кўп йиллар ўтгани сабабли, бир-бирларини дабдурустдан таниёлмадилар. Ҳайкалдай қотиб қолган Нэна Даконте ҳатто у ер-бу ерини яширишни ҳам тамомила унутган эди.

Билли Санчес номус қилганидан занжир ўралган мушти билан кийимхона деворини шунақа урдики, бармоқ суяклари дабдала бўлди. Қизнинг ўзи мошинасида уни касалхонага олиб бориб, тузалгунича тепасидан жилмади, бу ғамхўрликнинг оқибати шу бўлдики, улар биргаликда зино илмини юксак чўққиларга кўтардилар. Икки ёш учун дунёда гўё бундан кўра ҳузурбахш машғулот йўқдай эди. Кунни кун, тунни тун демай, исталган ерда: гоҳ мошина ичида, гоҳ денгиз соҳилида фақат шу иш билан шуғулланишди. Ҳатто яқиндагина тақдир уларни учраштирган пляждаги ечиниш хоналари ҳам қолгани йўқ. Хулласи калом, никоҳ ўқилиб, икковлари жуфти ҳалолга айланган куннинг эртасига Нэна Даконтенинг қорнидаги ҳомила икки ойликка яқинлашиб қолгани маълум бўлди.

Бинобарин, Мадридга учиб келганларида улар ўзларини беармон айшу ишрат қилган жазманлардай эмас, балки минг йиллик орзулари ушалган ёш келин-куёвлардай тутдилар. Қизнинг ҳам, йигитнинг ҳам ота-онаси уларни кутиб олишга пўхта тайёргарлик кўриб қўйишган эди. Самолётга зинапоё тиркалиши билан биринчи тоифадаги бўлмага протокол бўлимининг ходими кириб келди. У Нэна Даконтега ота-онаси номидан нуқрадай оппоқ манти соғва қилди, Билли Санчесга эса қўй терисидан тикилган нимпўстин билан аэропортда қантариб қўйилган яп-янги мошинанинг калитини топширди.

Дипломатик ваколатхонанинг барча ходимлари уларни фахрий меҳмонларга мўлжалланган қабулхонада кутиб олишди. Элчи ва унинг рафиқаси булар эсини танибдики, ҳар иккала хонадон учун азиз кишилар эди. Бундан ташқари, уларни ҳали шудринг томчилари куриб улгурмаган бир даста атиргул билан қарши олган элчи Нэна Даконтенинг инга-ингасини эшитган доя-дўхтир ҳам эди. Қиз эр-хотинга талпиниб, уларни навбати билан ўпди, сўнг гулдас-тани олди, шунда атиргулнинг тикани бармоғига ғарчиллаб санчилди, аммо Даконте дарров вазиятни юмшатди:

— Узугимни кўриб қўйинглар деб атайлаб шундай қилдим.

Дипломатларнинг бари қадимий усталар кўлидан чиққан олмос кўзли узукка маҳлиё бўлиб қолди, кўплари ичида узукнинг нархини хомчўт қилган бўлса ҳам ажаб эмас. Ҳеч ким бармоқдаги қонни пайқамасди. Кейин ҳамманинг эътибори мошинага оғди. Тадбиркор элчи уни аэропортга келтириб, ипак матога ўрашни ва устидан зарҳал жияк

билан боғлаб қўйишни буюрган эди. Аммо Билли Санчес бу топқирликнинг қадрига етмади. Мошинани тезроқ кўриш иштиёқи устун келиб, бир силтов билан матони сидириб ташладию анграйиб қолди. Бу энг сўнгги нусхадаги “Бентли” русумли мошина бўлиб, ички жиҳозлари буткул асил чарм билан қопланган эди. Бирдан ҳаво айнади, Гуадаррам томондан аччиқ изғирин эса бошлади. Лекин Билли Санчес совуқни сезмасди, у машинага андармон бўлиб, унинг жамики икир-чикирини кўздан кечириб чиқди ва шу тариқа элчихона ходимларини алла-маҳалгача очиқ бекатда дийдираб туришга маҳкум этди. Кейин элчи зиёфат режалаштирилган махсус қароргоҳга бориш учун унинг ёнига, олдинги ўриндиққа ўтирди. Йўл-йўлакай шаҳарнинг диққатга сазовор жойларини кўрсатиб кетди, аммо фикру хаёли мошинада бўлган Билли Санчес бунга парво ҳам қилгани йўқ.

Илгари у ўз юртидан ташқарига чиқмаган эди. Ҳар йили синфдан синфга ўта олмай, барча хусусий ва давлат мактабларининг тузини татиб кўрди, ахйири кўпчиликнинг қарғишига учраган ёмон болалар тўдасига қўшилиб кетди. Бу шаҳар у туғилиб-ўсган шаҳарга ўхшамасди: денгизи йўқ, турки совуқ кулранг бинолар, яланғоч дарахтлар — хуллас, назари тушган ҳамма нарса таъбини хира қилар, лекин Билли Санчес буни сездирмасликка тиришарди. Элчининг қароргоҳида зиёфат авжига чиқиб, шаҳарга ёпирилган қор бўронини ҳеч ким пайқамади, Францияга жўнаш учун қароргоҳдан чиққанларида эса бутун борлиқ оқ чойшабага бурканган эди.

Нэна Даконте бармоғидан қон оқаётганини Мадриддан жўнаганларидан сўнг орадан тўрт соат ўтгач, бўрон тиниб, ҳаво очилган пайтадагина кўриб қолди. Аввалига таажжубланди, чунки элчининг хос меҳмондорчиликни опералардан ариялар ижро этиш билан якунлашга одатланган хотини шаънига қийқириб чапак чалганида бармоғида оғриқ сезмаган эди. Кейинроқ, ҳар гал эрига чегарага элтадиган энг яқин йўлни кўрсатаркан, қон оқаётган бармоғини беихтиёр сўра бошлади, фақат Пиренейга етганларидагина дорихона эсига тушди. Аммо сўнгги кунлардаги “зўри беҳуда”лар ўз ишини қилди — уни уйқу элитди, чўчиб уйғонганида эса (тушида мошина сув устида сузиб кетаётганмиш) бармоғига ўралган рўмолча хаёлига ҳам келмади. Рўпарасидаги соатга қараб аллақачон Бордони ҳам, Ангулемни, Пуатьени ҳам босиб ўтишганини, ҳозир эса Лауру ора-лаб, сув босган баланд тўғон устида кетишаётганини англади. Қарағайлар ортидаги кўҳна қалъалар ойнинг хира ёғдусида эртақлардаги сирли-сеҳрли шарпалардай кўзга ташланарди. Бу жойларни беш кўлидай биладиган Нэна Даконте Парижгача атиги уч соат йўл қолганини чамалаб кўрди, Билли Санчес эса рўлда ҳамон гижинглаган тойдай ўтирарди.

— Жонингда қасдинг борми? — деди у эрига. — Ўн бир соатдан кўп юрибмиз-а, тамадди қилиб олсанг-чи!

Аммо Билли Санчес янги мошина гашти билан тўқ эди. Гарчи самолётда кам ухлаган бўлса-да, Парижга қийналмасдан етиб бориши кўриниб турарди.

— Элчининг уйида бир ойга етадиган овқат еганман, — дея жавоб берди у бамайлихотир.

Орлеанга яқинлашганларида туман тарқади, ой баркаши қор босган дала-ларга аямай нур соча бошлади, аммо Парижга сабзавот ва вино олиб бораётган юк машиналари тирбандлашиб, юриш анча қийинлашди. Нэна Даконте жон-жон деб рулга ўтирган бўларди-ю, лекин бундан оғиз очишга ҳам журъат этолмасди, сабаби Билли Санчес бир куни, хотинининг ёнида йўловчидай ўтирган эркак — эркак эмас, деган эди. Қарийб беш соат тўйиб ухлаб олган Нэна ҳозир ўзини бардам ҳис этар, бирорта хароб меҳмонхонада ётиб қолишмаганидан ниҳоятда хурсанд, фақат туннинг бесамар ўтгани жиндай алам қилаётган эди, холос. Билли Санчес хотинининг кўнглидагини уққандай лўкма ташлади:

— Бир от ўйин қилмайми? Қор устида гашти бўлакча-да. Ҳозирок, нима дейсан?

Нэна Даконте йўланиб қолди. Йўлнинг икки четига қалин момиқ қор тўшалган. Қанийди, таппа ташласангу бир-биринга чирмашиб кетсанг! Аммо шаҳар яқинлашгани сайин қатнов тигизлашиб борар, теворак-атрофдаги заводларнинг чироқлари кўзга ташланар, велосипед минган ишчилар кетма-кет ўтиб турар эди.

— Парижгача чида, — деди Нэна Даконте. — Эр-хотинга ўхшаб, озода тўшақда қилайлик шу ишни.

— Биринчи марта рад этишинг, — дея таажжубланди Билли Санчес.

— Тўғри, — деди қиз. — Биринчи марта эр-хотин бўлиб турибмиз-да.

Осмон ёриша бошлаганда ювиниб олиш ва жиндай ҳордиқ чиқазиш мақсадида йўл бўйидаги қаҳвахонага киришди, кейин юк машиналарининг нонушта қилаётган ҳайдовчилари ёнида туриб иссиқ булочка билан қаҳва ичишди. Ҳожатхонада Нэна Даконте юбкасидаги қон доғларини кўрди, лекин тозалаб ўтирмади. Бўкиб кетган рўмолчани ахлат қутисига улоқтириб, қўлини шошмасдан совунлаб ювди. Тикан яраси кўзга шундоқ ташланиб турарди. Мошинага ўтирганларида бармоқдан яна қон оқа бошлади. Нэна Даконте совуқ шамол қонни тўхтатади деган умид билан қўлини ташқарига чиқариб олди, лекин фойдаси бўлмади. “Бирортаси изимизга тушган бўлса, мушқули осонлашди, — деди у соддадиллик билан. — Қорга томган қонларим изидан бемалол топаверади”.

— Эшитяпсанми? “Мадриддан Парижгача чўзилган қон излори...” Қўшиққа ўхшайди-я!

Аммо бу ҳазилнинг таги зил экани тезда маълум бўлди. Парижга туташ шаҳарчага кириб борганларида бармоқдан қон тизилиб отила бошлади, шунда Нэна Даконте қон билан бирга танасини жон ҳам тарк этаётганини илк бор ҳис этди. У жароҳат устига ҳожатхона қоғозини босар, қонга бўккан қоғозни пайдар-пай ташқарига улоқтириб борарди. Қон аста-секин пўстин барлари ва ўриндиққа ёйила бошлади. Билли Санчес саросимага тушиб яна дорихона кидирмоқчи бўлди, аммо энди дорихона ёрдам беролмаслигини Нэна Даконте англаб етган эди.

— Ҳадемай Орлеан дарвозасидан ўтамиз, — деди у. — Катта йўлдан тўғри бораверасан, у ёгини кўрсатаман.

Аммо генерал Леклерк номи билан аталувчи катта йўлдан олға силжиш осон бўлмади. Йўлнинг иккала томонида енгил машина ва мотоцикллар бир-бирига мингашиб кетган, ўлганнинг устига тепган деганларидай, марказий бозорларга ошиқаётган юк машиналари қимир этгани қўймас эди. Билли Санчес хуноби ошиб ҳайдовчилар билан сўкишиб кетар, Нэна Даконте ҳай-ҳайлаб уни ҳовридан аранг туширарди. Фақат Леон Бельфор майдонидан ўтишга бир соатдан ортиқ вақт сарфлашди. Қаҳвахона ва дўконларнинг чироқлари ярим тундагидай чарақлаб турар, зеро Париж январининг одатдаги сешанбаси бўлиб, ҳаво рутубатли, ёмғир аралаш қор ёғарди. Данфер-Рошро кўчаси холироқ экан, озгина юрганларидан сўнг Нэна Даконте эрига ўннга бурилишни буюрди, кўп ўтмай улар бефайз бир касалхона олдида тўхташди.

Мошинадан тушаётганда Нэна Даконтега ёрдамлашишга тўғри келди, лекин унинг руҳи тетик, фикри равшан эди. Навбатчи дўхтир келгунча Нэна замбилда ётган кўйи ҳамширанинг сийқа саволларига жавоб қайтарди: ким, қаерда туғилган, болалигида қандай дардларга чалинган ва ҳоказо. Билли Санчес мошинадан унинг сумкачасини келтириб берди, сўнг никоҳ узуги тақилган кўлини ушлади. Қўл ҳароратсиз ва заиф эди, лаблари ҳам оқариб кетганини илғади. Қиз эрининг кўлини қўйиб юбормади, дўхтир келгунча Билли Санчес шу алпозда тураверди. Навбатчи бармоқдаги жароҳатни кўздан кечира бошлади. У бошида бир туки йўқ, қорачадан келган ёшгина йигит эди. Нэна Даконте унга заррача эътибор бермай эрига қараб жилмайди.

— Кўрқма, — деди у, кейин одатдаги ҳазилини қилди: — нари борса, бармоғимни кесиб олиб, ютиб юборар-да.

Дўхтир бошини кўтариб, андак осийча талаффуз аралашган соф испан тилида жавоб қайтарди:

— Йўқ, азизларим, — деди у, — шундоқ чиройли бармоқни кесиб олиб, ютиб юборгандан кўра очдан ўлганим афзал.

Эр-хотин бақа бўлиб қолишди, аммо дўхтир мулоим ишора билан уларни хижолатдан қутқарди. Сўнг замбилни олиб кетишни буюрди, Билли Санчес хотинининг кўлини тутганча одимлаётган эди, дўхтир унинг тирсагидан ушлади:

— Сиз қолинг. Беморни реанимацияга олиб боришади.

Нэна Даконте эрига яна бир бор жилмайиб, қўл силкиди. Замбил йўлак ичкарисида кўздан ғойиб бўлди. Дўхтир ҳамшира ёзган маълумотларни ўқиётган пайтда Билли Санчес унинг ёнига келди.

— Дўхтир, — деди у, — хотиним хомиладор.

— Неччи ойлик?

— Икки ойлик чамаси.

Дўхтир бу хабарни Билли Санчес кутганидан кўра хотиржам қабул қилди. “Айтганингиз яхши бўлди”, деди-да, замбил олиб кетилган томонга қараб йўрғалади. Билли Санчес беморлар тахликасига тўйинган бўм-бўш йўлакда қаққайганча қолаверди, анча гарангсиб турди, кейин узун ёғоч курсида ниманидир кутиб ўтирган кишилар ёнига чўкди. Орадан қанча фурсат ўтганини билмайди, кифтига ер юзининг жамики ғам-ташвишини ортиб касалхонадан чиққанида яна қоронғи тушган, осмон яна ҳафсала билан қор элакларди.

Нэна Даконте касалхонага ётқизилган вақт — 7 январь, сешанба, соат эрталаб 9.30. Ўша куни тунни Билли Санчес касалхона рўпарасида турган мошинасида ўтказди. Эрталаб уйғониши билан сал наридаги қахвахонада қайнатилган олти тухум еб, икки стакан сутли қахва ичди, Мадриддан чиққанларидан бери тузукроқ еган овқати шу эди. Кейин Нэна Даконтени кўриш учун беморларни қабул қилиш бўлимига борди. Асосий эшикдан кириш кераклигини унга бир амаллаб тушунтиришди. У ёқда, худого шукр, испанчани биладиган бир санитар топилиб қолди, ўша орқали Билли Санчес ростдан ҳам Нэна Даконте касалхона рўйхатида қайд этилганини аниқлади; беморларни зиёрат қилишга фақат сешанба куни соат тўққиздан тўртгача рухсат бериларкан. Демак, яна олти кун кутиш керак. Хотинини қабул қилиб олган дўхтирга учрашиш ниятида унинг тепакал эканини, негрларга ўхшаб кетишини айтган эди, арзимаган бу икки сифат бўйича тусмоллаган бирорта одам у дўхтирни танимади.

Нэна Даконте рўйхатда борлигидан кўнгли сал таскин топган Билли Санчес мошинаси олдига қайтди, у ерда транспорт полициясининг ходими кутиб турган экан; иш шу билан тугадики, мошинани иккита мавзе наридаги тор бир кўчага ҳайдаб бориб, тоқ рақамли бинолар жойлашган томонга қантаришга тўғри келди. Рўпарадаги эндигина таъмирдан чиққан бинога “Отель Николь” деган лавҳа қоқилган эди. Лавҳада биттагина юлдузнинг шакли бор, торгина фойега кўримсиз диван билан эски пианино қўйилган, аммо-лекин чийилдоқ овозли хўжайин пулдор мижоз билан исталган тилда гаплаша олар экан. Аллақайси гўрда қайнаётган карамнинг хиди тутиб кетган айланма зинапоядан ўн битта чамадон билан совға-саломга тўла тўққизта қоғоз кўтини бешинчи қаватнинг бўш турган бир хонасига ташиб чиққунча Билли Санчеснинг она сути оғзига келди. Хонанинг биттагина деразасидан кўройдиндай нур тушиб турарди. Битта каравот, битта жавон, битта стул, пойига тоғора қўйилган обрез — хонадаги бор бисот шу, тагин буларнинг бари шу даражада бир-бирига тақалиб турибдики, нари-берига бирор қадам босишнинг иложи йўқ. Атрофдан кимёвий дорининг хиди анқийди. “Нима бўлганда ҳам қиш изғиринида кўчада ётгандан яхши-ку”, дея ўзига тасалли берди Билли Санчес. Кейин эшикни ичкаридан илгаклаб, пўстини билан каравотга юзтубан ташлади. Умрида биринчи марта ўзини ниҳоятда ғариб ва ёлғиз ҳис этди. Шунча йилдан бери Нэнаси қандай яшади экан-а? Мана, ҳозир у қўл узатса етадиган жойда қонига беланиб ётибди...

Қачон уйқу элитганини билмайди, бир маҳал кўзини очса — соат беш. Лекин эрталабки бешми, кечқурунги, ҳафтанинг қайси куни, шамол ва ёмғир дўмбира қилаётган ойналаридан бошқа ҳеч вақоסי йўқ қанақа шаҳар бу — дабдурустан фарқи боролмади. Кўзларини очганча Нэна Даконте ҳақида ўйлаб ётди, бир оздан сўнг янги кун бошланаётганига ишонч ҳосил қилиб, ўзи ўрган-

ган ўша қаҳвахонага қараб йўл олди, бугун пайшанба эканини ҳам ўша ерда билди. Ёмғир тинган, лекин касалхона чироқлари ҳали ўчмаган эди. Билли Санчес оқ халатли эркак аёл кириб-чиқиб турган эшик рўпарасидаги қора қайинга суюнганча хотинини қабул қилиб олган дўхтирни учратиш илинжида кунни кеч қилди. Қош қорайиб, совуқ суюк-суюгидан ўтиб кетгач, яна қаҳвахонага кириб, ҳар галги жойидан иккита тўхум олиб еди, иссиқ-иссиқ қаҳва ичди. Меҳмонхонага қайтса, ўзиникидан бошқа ҳамма мошиналар кўчанинг нариги томонидаги йўлкада турибди, бунинг мошинаси ойнасига жарима қоғози ёпиштириб кетилган. Меҳмонхона эгаси ҳафтанинг тоқ кунларида мошинани тоқ рақамли бинолар остидаги йўлкага, бошқа кунлари эса нариги томондаги йўлкага кўйиш кераклигини унга узоқ тушунтирди. Айниқса, жаримани тўлангу мошина жойида тураверсин, акс ҳолда кечаси соат 12 да уни яна бу ёққа олиб ўтишингизга тўғри келади, деган гапи жон-жонидан ўтиб кетди. Хонасига чиқиб, тўшакка кирди-ю, сира ухлай олмади, туни билан ағанаб чиқди. Дардини кимга айтсин, кўнглини кимга бўшатсин?!

Уйқусизлик унга сабоқ берди. Жума куни эрталаб зил-замбил бўлиб ўрнидан турдию энди ҳаётига аниқлик киритиш зарурлигини англаб, қатъий ҳаракат қилишга жазм этди. Кийимини алмаштириш керак эди, бинобарин, чамадон қулфини бузишдан бошқа иложи қолмади — ҳамма калитлар, анча-мунча пул, телефон дафтарчаси Нэна Даконтенинг сумкасида эди. Лоақал телефон дафтарчаси ўзида бўлганида, эҳтимол, парижлик бирорта танишини топармиди... Қаҳвахонага кириб борганида французча саломлашишни ва бутерброд билан сутли қаҳва буюришни ўрганиб олгани маълум бўлди. Лекин бу тилда сарёғ билан тўхумни ҳеч қачон сўрай олмаслигини ҳам англади, чунки бу икки сўзни сира ишлатгани йўқ-да: сарёғни нонга кўшиб беришар, тўхумни пештахтадан ҳар гал ўзи олаверарди. Уч кун ичида қаҳвахона хизматчилари ҳам унга анча эл бўлиб, жавоб-муомалага ўргата бошлаган эди. Қўйинг-чи, жума куни у бемалол ўтириб, фикрини жамлаш ниятида, ковурилган картошка билан бузоқ гўшти ҳамда бир шиша вино буюрди. Танаси шунақа яйраб кетдики, яна битта вино сўраб, уни ҳам яримлатди, кейин касалхонага бостириб кириш қасдида ўрнидан турди. Нэна Даконтени қаердан қидиришни билмасди, лекин анови қоратаппи дўхтирнинг башараси ёдида қолган. У асосий эшикка эмас, қабулхона томонга қараб юрди, назарида у ер заифроқ кўриқланадигандай туюлган эди, аммо йўлакнинг Нэна Даконте қўл силкиб хайрлашган қисмидан нарига ўтолмади. Остонадаёқ халатига қон сачраган қандайдир кимса, эҳтимол қоровулдир, ундан ниманидир сўради, аммо Билли Санчес эътибор бермади. Қоровул французчалаб бир саволни қайтарганча орқасидан эргашиб кетаверди, ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб, ўзбошимчанинг билагига шунақанги чангал солдики, Билли Санчес таққа тўхтаб қолди. Ўзининг эски усулларидан бирини қўллашга уринган эди, қоровулнинг тепа сочи тикка бўлиб, Санчеснинг қўлини чапдастик билан орқасига қайирди-да, французчасига сўкина-сўкина, диконглатиб эшик ёнига олиб келди. Кейин даст кўтариб, бир қоп гўштдай кўчага улоқтирди.

Ўша куни Билли Санчес “мулла” бўлди. Энди ўз элчисига мурожаат этиш кераклигини англади, эҳтимол, Нэна Даконте ҳам шундай қилган бўларди. Меҳмонхона хўжайини бир қарашда одамовига ўхшаб кўрингани билан жуда ҳожат-

барор ва хорижий тилларга сабр-бардошли киши экан. Маълумотлар китобидан элчихонанинг телефон рақами билан манзилини топиб берди. Гўшакни хушмуомала бир аёл кўтарди. Билли Санчес аёлга таъсири зўррок бўлармикин деб, ўзининг тўла исм-шарифини айтди. Аммо унинг овозида ўзгариш сезилмади. Аёл ҳозир элчи йўқлигини, бугун бўлиши ҳам даргумонлигини, қолаверса, у фақат олдиндан келишув бўйича ва ўта муҳим масалалар юзасидангина қабул қилиши мумкинлигини билдирди. Билли Санчес бу йўл билан ҳам Нэна Даконтенинг олдига киролмаслигини тушуниб, аёлга, худди унинг ўзидай, мулоийм оҳангда ташаккур изҳор этди. Ва дарҳол такси тутиб, элчихонага қараб жўнади.

Элчихона Елисей кўчасидаги 22-бинога, Парижнинг энг сокин масканларидан бирига жойлашган эди. Аммо Билли Санчесни анча кунлардан бери биринчи марта қуёшнинг Кариб офтобидай чарақлаб, Эйфель минорасининг мусаффо осмонга бўй чўзиб туриши лол қолдирди. Уни элчи номидан қабул қилган мулозим эндигина ўлим тўшагидан турган беморга ўхшарди, фақат тугмасини томоғигача қадаб, бошдан-оёқ қора кийиниб олгани учунгина эмас, йўқ, хатти-ҳаракатининг омонатлиги ҳамда овозидаги ўта хокисорлик туфайли ҳам шунақага ўхшарди. У Билли Санчеснинг аҳволини тушуниб турарди, албатта. Аммо гапни узокдан бошлади. Улар маданияти юксак мамлакатда эканлигини, бу мамлакатнинг тартиб-қоидалари олис ўтмишга бориб тақалишини, бу ерда Америка мамлакатларидаги каби қоровулга пул қистириб касалхонага кириб кетавериш мумкин эмаслигини шошмасдан, ройишлик билан уқтирди. “Шунақа, йигитча, — деди у, — ақлидрок нидосига қулоқ тутиб, сешанбагача сабр қилишга тўғри келади, бошқа иложи йўқ”.

— Атиги тўрт кун қопти, шунга ҳам ота гўри — қозихонами! — дея сўзига якун ясади дипломат. — Ҳозирча Лувр музейини томоша қилинг, кам бўлмайсиз.

Буткул довдираб қолган Билли Санчес Яраш майдонига аранг етиб борди. Томлар тепасида бўй чўзиб турган Эйфель минорасини кўриб, яқин тўюлди шекилли, соҳил ёқалаб юришга қарор қилди. Орадан кўп вақт ўтмай, янглишганини, минора анча олисда эканини, бунинг устига, ҳар лаҳзада ўрни ўзгариб туришини пайқади. Бинобарин, Сена бўйидаги овлоқ бир жойга ўтириб, Нэна Даконте тўғрисида ўйлай бошлади. Кўприк остидан ўтаётган шатакчи кемаларни кузатди, улар саҳнига кир ёйилган таги япасқи юк кемаларини судраб боришарди, булар унга кема эмас, дераза тоқчаларига гултуваклар терилган қизғиш

томли дайди уйларга ўхшаб кўринди. Қармоғини сувга ташлаб ўтирган балиқчи чолга узок тикилиб турди: на чол кимирлайди, на қармоқ, на сув қилт этади. Бу орада қоронғи тушди, Билли Санчес такси тутиб меҳмонхонага қайтмоқчи бўлди-ю, бошини чангаллаб қолди. Қани энди, меҳмонхонанинг номини эслолса! Касалхонанинг ҳам. Парижнинг қайси депарасида эканини билмайди.

Кўнглига гўлгула тушиб, дуч келган биринчи қаҳвахонага чопиб кирди-да, далда бўлармикан деган

умидда бир рюмка коньяк ичди. Деворлардаги киши қиёфасини турли шаклу шамойилда акс эттирадиган кўзгуларга қараб туриб, ниҳоятда ночор ва танҳо эканини ҳис этди. Иккинчи рюмкадан сўнг сал ўзига келди. Бир кўнгли, элчихонага қайтиб бормоқчи бўлди. Кўчанинг номини эслаш учун чўнтагидан меҳмонхона хўжайини ёзиб берган қоғозни олди. Қай кўз билан кўрсинки, қоғоз тепасида меҳмонхонанинг номи ёзиғлиқ турибди-да: "Отель Николь". Ҳе, ўл-э! Билли Санчес омонат бошпанасига бир амаллаб етиб келдию қайтиб кўчага чиқмади. Бешинчи қаватдан фақат тамадди қилиш ва мошинасини йўлнинг бу бетидан у бетига олиб қўйиш учунгина тушарди. Уч кеча-кундуз, худди Парижга келган кунларигагидай, эзиб ёмғир ёғди. Умрида бирорта китобни охиригача ўқимаган Билли Санчес каравотда ағанаб ётаркан, ҳозир қўлига тушган ҳар қандай нарсани ўқишга тайёр эди-ю, аксига олиб, хотинининг чамадонларидан бирорта испанча китоб чиқмади, ҳаммаси аллақандай хорижий тилларда. Билли Санчеснинг хаёли яна Нэна Даконтега кетди. Сешанбанинг келиши бир йилга чўзилгандай туюлди. Душанба куни хотинининг чиқишига хонани сал саришта қилиб қўймоқчи бўлди, шунда пўстинининг этагида қотиб қолган қон доғларини кўрди. Сафар халтасидан хушбўй совун олиб, доғларни ювишга киришди. Қарийб кечгача шу иш билан машғул бўлди. Ахийри пўстинни Мадрид аэропортида самолётга олиб чиқилган ҳолатга келтирди.

Сешанба тонги отди. Осмонни булут қоплаган, лекин ҳаво қуруқ эди. Билли Санчес соат олтида сапчиб туриб, касалхона дарвозаси олдида катта-кичик тугун ва гулдасталар кўтариб турган одамлар сафига кўшилди. Кейин ҳамма билан бирга усти берк кенг-мўл ҳовлига кирди. Бу ерда гуллар қийғос очилиб, қушлар сайраб турарди. Нэна Даконтенинг қаердалигини билмаса ҳам, бу гал негрға ўхшаган дўхтирни учратишига ишончи комил эди. Ҳовлининг икки томонида узун-узун иккита бино, чап томондагиси — аёллар бўлими, ўнгдагиси — эркаларники. Билли Санчес оломонга эргашиб аёллар бўлимига кирди. Ёп-ёруғ йўлакдаги узун-қисқа курсиларда касалхона либосини кийган беморлар ўтиришарди. У йўлакнинг охиригача бориб, изига қайтди. Буларнинг орасида Нэна Даконте йўқ эди. Кейин ҳовлига чиқиб, эркалар бўлими томон деразаларга қараб-қараб кетаверди. Ниҳоят, қидирган одамни кўриб қолди.

Ҳа,бу ростдан ҳам ўша дўхтир эди. У бошқа дўхтир ва ҳамширалар билан бирга беморни кўздан кечираётган эди. Билли Санчес отилиб ичкарига кирди, бир ҳамширани четта суриб, беморнинг устига энгашиб турган ҳалиги дўхтирнинг рўпарасига келди, нима деб чақиршни билмай, беўхшов йўталди. Дўхтир бошини кўтариб, қошларини чимирди, салдан кейин Билли Санчесни эслади.

— Астаъфурулло! — деди у. — Қайси гўрда юрибсиз?

Билли Санчес довдираб қолди.

— Меҳмонхонада, — деб жавоб қилди базўр. — Нариги муюлишда.

Шундан кейин ҳаммаси равшан бўлди. Франциядаги энг етук мутахассисларнинг етмиш соат давомида қилган саъй-ҳаракатлари зое кетди — 9 январь, пайшанба куни кеч соат 7.10 да кўп қон йўқотиш оқибатида Нэна Даконте оламдан ўтди. Сўнги дақиқаларгача эс-ҳушидан айрилмади, эрини "Плаза Ате-

не" меҳмонхонасидан қидириш кераклигини, ўша ердан хона буюриб қўйилганини айтди. Ота-онасининг телефон рақамларини берди. Жума куни Ташқи ишлар вазирлиги Франциядаги ўз элчихонасини воқеадан хабардор қилди, бу пайтда Нэна Даконтенинг ота-онаси келаётган самолёт Парижга яқинлашиб қолган эди. Мотам маросимини уюштиришни шахсан элчининг ўзи зиммасига олиб, Билли Санчес топилган-топилмаганини шаҳар полициясидан мунтазам сўраб турди. Жума оқшомидан то якшанбагача радио ва телевидение Билли Санчес исмли шахс қидирилаётганини қайта-қайта эълон қилди. Қирқ соат давомида уни бутун Франция излади. Нэна Даконтенинг сумкасидан топилган сурати катталаштири-либ, шаҳар кўчаларига ёпиштириб қўйилди. Полиция учта "Бентли" русумли мо-шинани тўхтатди, лекин булар бошқа мошиналар эди.

Нэна Даконтенинг ота-онаси шанба куни эрталабдан ярим кечагача қизлари-нинг касалхона бутхонасига қўйилган тобути ёнидан жилмай, Билли Санчесни кутишди. Йигитнинг ота-онасига ҳам хабар берилган эди, аммо телеграммадаги чалкашлик туфайли етиб келишолмади. Видолашув маросими якшанба куни соат иккида, Билли Санчес хотинини кўролмай, хуноби ошиб ётган ўша машъум меҳмонхонадан атиги икки юз метр нарида бўлиб ўтди. Буни қарангки, уни элчихонада қабул қилган мулозимга Ташқи ишлар вазирлигидан ушбу нохуш хабар Билли Санчес билан гаплашиб бўлганидан кейин келган, чор атрофга югуриб, уни топа олишмаган. Якшанба куни кечқурун, Билли Санчес ўз хонасида юраги хун бўлиб ётган пайтда Нэна Даконтенинг ота-онаси унинг топилишидан умидларини узиб, мархуманинг мўмиёланган жасадини рух тобутда Мадридга олиб кетишди. Қизни кўришга улгуриб қолган кишилар бундай гўзал аёлни умрларида учратмаганликларини кейин узоқ йиллар гапириб юришди. Хуллас, сешанба куни эрталаб Билли Санчес айна касалхонага кириб борган пайтда булар учун шаффоф саодатнинг илк қўнғироқлари чалинган қароргоҳдан сал наридаги мозорда Нэна Даконтенинг жасади солинган тобутни қабрга тушир-моқда эдилар.

Негр-дўхтир фожианинг тафсилотларини сўзлаб бўлиб, таскин берувчи дори узатган эди, Санчес уни олмоди. Миннатдорлик билдиришга ҳам зарурат йўқ эди. Шу тобда у ўзига таниш занжир билан бирор кимсанинг башара-сини абжақ қилиб, аччиқ қисматидан қасос олиш иштиёқида ку-йиб-ёнорди. Касалхонадан чиқди-ю, аммо осмону фалак-дан заррача ҳам қон сачрамаган йирик-йирик, покиза қор ёғаётганини пайқамади. Париж кўчалари жон-ланиб қолган, зеро кейинги ўн йил мобайнида бирин-чи мартаба чинакамига лайлакқор ёғаётган эди.

Келажак тарозуси

Инсониятнинг босиб ўтган йўлини қисқагина қилиб “тарих” деб атаймиз. Боз устига, у ҳақда кўп гапирагимиз-у, аммо ҳар доим ҳам бу тушунча замиридаги моҳиятни тўғри англайвермаймиз. Шу маънода савол туғилади: ҳўш, тарих нима ва унинг бизга қандай аҳамияти бор? Бунга донишманд Конфуций “Узатаман, аммо яратмайман”, дея жавоб берган. Бунинг маъноси шуки, донишманд инсон ҳаётини ўтмиш ва келажак ўртасидаги воситачилик деб билган. Дарҳақиқат, башарият ўтмишига назар солсак, юксак ривожланиш замони ҳам, даҳшатли инқироз даврлари ҳам кўп бор такрорланганига гувоҳ бўламиз. Улардан мерос қолган буюк тажриба — тарих биз билан яшашда давом этмоқда. Бу эса ундан сабоқ олиш имкони борлигини билдиради. Тарих бизга қандай ўғитлар беради? Ер юзида вужудга келган турли маданиятларнинг мислсиз равнақи бора-бора ўз ўрнини самарасиз алоқаларга бўшатиб берганининг боиси нима? Бу каби сўроқларга жавоб топиш учун дастлаб инсон ва жамият ўртасидаги боғлиқликларни ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятларини атрофлича таҳлил этиш лозим. Албатта, инсон ва жамият ҳаёти билан боғлиқ ҳар бир соҳанинг ўз меъёрлари мавжуд. Лекин булар ўртасидаги фарқ аниқ-тиниқ тасаввур этилмаса, уларга ўз ўлчовлари билан ёндашилмаса, қутилган натижага эришиш қийин. Шу жиҳатдан олганда, давлат ва дин соҳаси ўзида муҳассам этган маъноларига кўра, ўзаро фарқли хусусиятларга эга. Аммо бу — давлат ва дин ўртасида зиддият мавжуд, дегани эмас. Инсон ҳуқуқлари (қонун) ва ахлоқи кўп ўринларда кесишадиган ва бир-бирига таянч бўладиган тушунчалардир. Бу — ўз исботини топган тарихий ҳақиқат. Шундай бўлсада, мазкур масалада фикр юритаётганда уларнинг мазмун-моҳияти айрича эканлини ва шунга мувофиқ бўлак вазифаларни бажаришини доимо ёдда сақлаш зарур. Давлат қонулар воситасида инсон ҳуқуқларини белгилайди, уларни чегаралайди, ҳимоя қилади. Диннинг вазифаси эса инсон қалбини Ҳаққа ошно айламоқ, яъни инсонни

“жаҳли мураккаб”дан асраш ва унга Оллоҳни танишдан, софлик ва холисликдан сабоқ бериш, маънавиятини поклашдан иборат. Бир сўз билан айтганда, давлат ва дин ўртасидаги фарқ, бир томондан, қонун ва ҳуқуқ, иккинчи томондан, маънавият ва ахлоқ ўртасидаги нисбатда намоён бўлади.

Бундан кўринадики, қонун ва ҳуқуқ билан маънавият ва ахлоқ ўртасидаги нисбатни миқдорий ўлчовлар билан белгилаш мумкин эмас. Зеро, бунда қонун томондан белгиланадиган ҳуқуқ руҳий, ахлоқий ва маънавий кадриятлар олдида маълум даражада чегараланган бир ҳодисага айланади ёки улар ўртасида кескин зиддият вужудга келади. Оқибатда қонун зўрлик қуролига айланади, ахлоқ мазмун-моҳиятини йўқотади, жамият ҳалокатга юз тутаяди. Буни турли минтақаларда юз бераётган аянчли воқеалар исбот этмоқда.

Ҳуқуқнинг бош мақсади маънавият тарққиётига хизмат қилишдан иборат бўлмоғи лозим. Бинобарин, ижтимоий ташкилот ва ҳуқуқий муассасалар жамият маънавиятининг камол топишига замин ҳозирлайди. Ўзбекистон Республикасида бу борада олиб борилаётган сиёсат — маънавият кенгашларининг ташкил этилиши, эътиқод эркинлигига ва халқимиз маънавий меросини ўрганишга кенг йўл очилганининг сабаби ҳам шу. “Биз, — дейди Ислом Қаримов, — дин бундан буён ҳам аҳолини олий руҳий, ахлоқий ва маънавий кадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз”.

Маънавият ва ахлоқнинг икки жиҳатига алоҳида тўхталиш зарур. Бу тушунчалар, бир томондан, ҳар бир шахснинг хусусий ҳол-аҳволи билан боғланади, иккинчи томондан эса ҳар бир кишининг ўзгаларга, эл-улусга, жамиятга бўлган муносабатини тартибга солади. Бу ўз навбатида ижтимоий адолат масаласини ҳал этишни тақазо этади. Бу фикрни оддий мисол билан изоҳлаш мумкин: Фалон кимса салом-алиқни билмаса, бошқаларга беписанд бўлса, катталарни ҳурмат, кичикларни иззат қилмаса, нафс дарди билан яшаса, унга аввал панд-наси-

хат ўқилади, тарбиялашга уринилади, агар нафи бўлмаса, қўл силтаб, “одам эмас-да”, деб ундан юз ўгирилади. Бундай кимса билан мулоқот қилиш ё қилмаслик атрофдагиларнинг ўзига ҳавола. Шунингдек, бировнинг бирон нарсага эътиқод қилиш ё қилмаслигини ҳам унинг ўзи билади — охирабда жавоб берадиган ўзи. Аммо кишининг хатти-ҳаракатлари меъёрдан ошса, одамлар ва жамиятга зарар етказса, ўзгаларнинг эркига, хавфсизлигига зарар етказса, у ҳолда уни тизгинлаш зарур бўлади ва шу ўринда маънавият, ахлоқ, қонун ва ҳуқуқ бири-бири билан уйғунлашади. Шу маънода, инсон ахлоқи ва маънавиятининг муайян чегаралари бир одамнинг ўзгаларга бўлган муносабатида намоён бўлади ва ўзини бошқалар ўрнига қўя билишидан ёки қўйиб кўриш истаги билан белгиланади. Қонун эса айни шу ўринда инсон ахлоқини ҳуқуқ меъёрлари орқали чегаралайди. Демак, давлат қонун белгилловчи муассаса экан, унинг ягона мақсади алоҳида шахсларни бир-биридан, халқни эса ташқи душмандан ҳимоялашдан иборат бўлмоғи лозим.

Агар ҳуқуқ қонун белгилаб берадиган эрк меъёри бўлса, ахлоқ инсонга фақат мажбуриятларни — комил инсон бўлиш учун зарур бўлган талабларни юклайди ва ҳеч қандай ҳуқуқий чегарани белгиламайди. Мисол учун, “Ватанни севмоқ — иймондандир” деган гап ҳар бир одамнинг инсоний бурчи, мажбуриятларини англатади, бироқ қонун даражасини билдирмайди. Бошқача айтганда, қонун талаблари мудом аниқликка ин-

тилади ва чекланган бўлади, инсон маънавий камолотининг эса чегараси йўқ ва у инсондан доимий ички сафарбарликни талаб этади. Шунинг учун ҳам ахлоқни ҳуқуққа бўйсундириш, аслида, ахлоқни зўрлик билан жорий этишга тенг бўлади ва бунинг оқибатида ахлоқ ҳам, инсон ҳуқуқлари ҳам поймол этилади. Ахлоқий мажбуриятларни ҳуқуқ асосида белгилаш эса инсон эркининг бўғилишига ва инсон ҳаётининг барча жаҳаларида давлатнинг мутлақ ҳокимлигига олиб келади, бу охири-оқибатда жамиятни инқирозга етаклайди. Зеро, бу ҳолатда ижтимоий-маданий юксалишнинг гарови бўлмиш инсоннинг табиий ҳақ-ҳуқуқлари топталади, шахс эрки ақидалар қуршовида қолиб кетади. Шу боисдан ҳам инсон фаолиятининг маҳсули бўлган давлат тизимининг ахлоқни, инсон маънавиятини зўравонлик билан ўзгартиришга уриниши самарасиздир. Қолаверса, диний тамойилларга таянган теократик давлатни барпо этмоққа интилиш билан даҳрий мафкура асосида жамиятни бошқариш ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ. Тарих сабоғи бизга ана шундай хулосага келишимизга ёрдам беради. Шунинг учун ҳам тарихни ўрганишимиз, таҳлил этишимиз лозим. Зотан, тарих улғураб бўлиш билан бирга, буюк миллатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий айтганидек, келажакнинг тарозуси ҳамдир. Шундай экан, келажак тақдири кўп жиҳатдан тарих сабоқларини ўрганишимизга боғлиқ.

Улуғбек САЙДОВ,
филология фанлари номзоди

Шахс ва ижтимоийлик

Ҳар бир шахс муайян ва бетакрор хусусиятларга эга бўлиши билан бирга, табиатига кўра, ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Шу боис шахснинг маънавий камолоти ижтимоий муҳит ва ундаги ўзгаришлар билан бевосита боғлиқ ҳолда кечади. Бу эса шахснинг ижтимоийлашувини, яъни унинг жамият ҳаётига чуқурроқ кириб бориши, содир бўлаётган воқеа-

ҳодисаларнинг моҳиятини теран англаб етишга интилиши лозимлигини тақозо этади.

Одатда ижтимоийлашувнинг уч тури алоҳида ажралиб туради. Консерваторлар, мўътадиллар ва фидойилар гуруҳи деб аталувчи кишилар тоифасининг ҳар бири жамиятдаги мавжуд сиёсий иқлимга бевосита таъсир этиш кучига эга. Мазкур гуруҳларнинг

фаолияти сиёсий маданият ривожини ҳам белгилаб боради. Чунки сиёсий маданият инсоннинг сиёсий жараёнларга оид тасаввурлари, билим ва кўникмалари асосидаги фаолият шакли бўлиши билан бирга, фикрлаш, тажриба ва анъаналарни ўзлаштириш даражаси ҳамдир.

Зотан, ҳар бир шахс ижтимоийлашиш ва маънавий баркамолликка эришишда жамиятда ҳукмрон мавқега эга бўлган ижтимоий-сиёсий тизимнинг хусусиятларини ҳам ўзида уйғунлаштиради. Шу маънода, ҳар бир шахс маданият ташувчи "элчи" ҳисобланади. Муносабатлар алмашувини ташкил этувчи унсурларнинг амалдаги жараёни ҳисобланган сиёсий маданият тараққиётида мазкур элчилик "ёпиқ эшик"ларни очиб беради.

Ҳозирги пайтда жамиятимиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида юзага келаётган ўзгаришлар шахс руҳияти ва дунёқарашига ҳам кўплаб янгиликларни олиб кирапти. Жамиятда эркин фикр юритувчи шахснинг ижтимоийлашувида муҳим омил бўлган кадрлар тайёрлашнинг миллий тизими барпо этилаётгани шахс ва жамият ўртасида мавжуд бўлган кўпдан-кўп муаммоларни ҳал

қилиши шубҳасиз. Шу ўринда шахснинг ижтимоийлашуви жамиятимизда янги зиддиятли жараён сифатида кечаётганини ҳам эътироф этмоқ лозим. Бу, албатта, табиий ҳол. Чунки шахс дунёқарашини тез фурсатда механик равишда ўзгартириб бўлмайди. Бу муаммо аста-секинлик билан — босқичма-босқич бартараф этилади. Қолаверса, шахс ва жамият ўртасида ҳар томонлама мутаносиблик вужудга келиши учун жамиятдаги ижтимоий гуруҳларнинг руҳияти, дунёқарашини, интилиш ва қизиқишларини илмий равишда таҳлил этиш лозим.

Бундан кўринадики, шахс ва жамият алоқадорлиги масаласи кўп қиррали мураккаб жараён бўлиб, унда ижтимоийлашув ҳодисаси алоҳида ўрин тутаети. Мазкур ҳодисанинг илмий асосларини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этиш нафақат жамиятшунослик фанлари ривожига, балки жамият ва давлат бошқарувида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Муассар УМАРОВА,

Андижон давлат Тиббиёт институтининг ўқитувчиси

Жамият таянчи

Жамиятнинг юксак тараққиёти баркамол инсонларни вояга етказишга боғлиқ. Зеро, бу масала бугунги кунда мамлакатимизда тобора кўпроқ аҳамият касб этиб бораётгани бежиз эмас. Баркамол инсонни вояга етказишнинг энг муҳим шартини — оила мустақамлигидир. Оила мустақамлиги эса ёшларнинг оилавий ҳаёт ҳақида қандай тасаввурларга эга экани билан белгиланади. Уларнинг бу борадаги тасаввурлари ҳаёт талабларига нақадар мувофиқ келиши ёки аксинча, мувофиқ келмаслиги оиладаги ижтимоий-психологик иқлимига таъсир этиб, унинг иқтисодий ва ижтимоий-маънавий даражасини ё оширади, ё пасайтиради.

Оилавий ҳаёт ҳақидаги тасаввурлар оила мустақамлигига нақадар таъсир қилишини амалдаги тадқиқотлар мисолида кўришимиз

мумкин. Уларнинг далолат беришича, ҳаётга тайёр бўлмаган ёшлар иштирокида қурилган оилаларда ижтимоий-психологик муаммолар кўп бўлади. Сабаби — улар ҳаёт ҳақида юзаки, енгил-елпи фикр юритади.

Атоқли рус ёзувчиси Лев Толстой ёшларнинг оила қуриш борасидаги муаммоларига тўхталиб, шундай деган эди: "Никоҳдан келадиган фалокат шундаки, ёшлар оила қуришар экан, никоҳдан кейин рўй бериши, ўзлари дуч келиши муқаррар бўлган нарсаларни кутмайди, аксинча, рўй бериши мумкин бўлмаган нарсаларни кутади".

Ҳўш, ёшларнинг никоҳдан кутадиغان нарсалари нима? Албатта, улар биринчи галда энди тинч-тотув, бахтли яшаймиз, деб ўйлайди. Лекин оилавий ҳаёт лаззатини фақат китоблардан ўқиб, кинофильмлардан кўриб

ўсган ёшлар ҳаётнинг ўзига хос мураккабликлари қаршисида шошиб қолади. Чунки, китобларда, кинофильмларда қаҳрамонлар тўйдан кейин аксари осуда ҳаёт кечиради.

Бундан ташқари, ҳар жиҳатдан тўқик оилада тарбия топган йигит-қизлар ота-онасига хос турмуш тарзи ва ўзаро муносабатларини ўзларининг бўлажак оилавий ҳаётлари учун намуна деб билади ҳамда оила қургандан сўнг худди ўшалар каби ота-она, эр-хотин бўлишни орзу қилади. Бундай оилада кутилмаган низолар чиққудек бўлса, ота-оналар фарзандларига сезDIRмасликка ҳаракат қилади. Афсуски, бизда оммавий ахборот воситалари намунали, аҳил, бахтли оилалар ҳаётини тарғиб этар экан, аксарият ҳолларда эр-хотинлик муносабатларини бирёқлама, фақат яхши томондан кўрсатишга уринади. Бунинг оқибатида ёшларда оилавий ҳаёт ҳақида юзаки тасаввурлар пайдо бўлади. Шундай тасаввурлар асосида оила қурган ёшлар, шахсий ҳаётда дастлабки муаммога дуч келиши биланок, "севги тақдир" ўзи кутганидек бўлмаётганидан, турмуш ўртоғини танлашда "хато қилгани"дан нолийди. Лекин курук нолиш билан ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди. Аксинча, у оиладаги муҳитни баттар чигаллаштиради, холос. Ахир, кейинги пушмон — ўзинга душман, деган гап бор.

Модомики шундай экан, ота-оналар ўғил-қизларини оила масаласига масъулият билан ёндашадиган, умр йўлдошини ҳурмат қиладиган, келин-куёвликнинг қадрига етадиган, фарзандлик бурчини сидқидилдан адо этадиган қилиб тарбиялаши лозим. Улар оилавий ҳаётга оид масалалар ҳақида фарзандлари билан кўпроқ суҳбатлашиши, оилада юзага келиши мумкин бўлган вазият ва ҳолатлар ҳақида ёшларга тушунча бериб бориши лозим.

Биз ота-оналар ўртасида "Фарзандингиз билан оилавий масалаларда суҳбатлашасизми?" деган социологик сўров ўтказдик. Сўров иштирокчиларининг 46 фоизи тез-тез суҳбатлашиб тураман, 36,7 фоизи баъзан-баъзан суҳбатлашиб тураман, 15,7 фоизи эса ҳеч қачон суҳбатлашмаганман, деб жавоб берган. Шунинг ўзи ҳам ота-оналар ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш ишига кам аҳамият бераётганидан далолат.

Аксарият оилаларда бу вазифа асосан оналар зиммасига юклатилган, улар эса иш, уй-рўзғор ташвишларидан ортиб, фарзандлари-

нинг шахсий муаммолари, ички дунёси, оилавий ҳаёт ҳақидаги тушунчалари билан қизиқиб кўрмайди ва шу тариқа ота-она ва фарзанд ўртасида бегоналашиш бошланади.

Биз ота-оналарга "Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш зарур деб ҳисоблайсизми?" деган савол билан ҳам мурожаат этдик. Сўралганларнинг 91,5 фоизи ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш керак, 5,4 фоизи тайёрлаш керак эмас, 3,1 фоизи эса бир нима дейиш қийин, деб жавоб берган.

Демак, бу вазифани қаерда, ким, қай тарзда амалга оширади, деган масала ҳам ҳаётда муҳим. Биз бу мавзу юзасидан ҳам сўров ўтказиб кўрдик. Сўралганларнинг 66,5 фоизи мактабда, ўқитувчи воситасида, 11,5 фоизи оилада, ота-она иштирокида деб жавоб берган бўлса, 7,6 фоизи радио ва телевидениеда, 4,1 фоизи газета ва журналларда, 2,5 фоизи эса махсус адабиётлар чоп этиш орқали, деб жавоб берган.

Кўриниб турибдики, сўров иштирокчиларининг аксарияти (66,5 фоизи) оилавий ҳаётга тайёрлашни мактаб зиммасига юкляпти, бу масала мактабда махсус фан сифатида ўқитилиши керак, деб ҳисобламақда. Маълумки, бугунги кунда мактаб ўқув режаларига бундай фан ёки дастур кирилмаган, бинобарин, бу борада махсус ўқув қўлланмалари тайёрланмаган, адабиётлар ҳам етарли эмас. Демак, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда, ўқув юртлари ва мактабларнинг ўқув режа ҳамда дастурларига ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш бўйича махсус фан киритилиши ёки бугунги "Одобнома" дарсларида бу масала атрофлича ўргатилиши лозим.

Президентимиз "Соғлом авлод тарбияси — барчамизнинг муқаддас инсоний бурчимиз" номли мақоласида айнан шу масалаларга эътиборни қаратиб, "Энди вояга етаётган болалар авваламбор қизларимиз онгида, эртага мен она бўламан, ўғилларимизда эртага мен ота бўламан, деган фикр, бу тушунчанинг масъулияти шаклланиши керак" деган эдилар.

Хуллас, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш — ўта мураккаб жараён. У инсоннинг ҳар жиҳатдан етук бўлишини тақозо этади. Шунинг учун бу масалага алоҳида эътибор қаратиш ҳамда у оила, мактаб, ўқув юртлари ва жамоатчилик ҳамкорлигида, малакали психолог ва педагоглар тавсиялари асосида босқичма-босқич амалга оширилиши

керак. Чунки ўсиб келаётган ёш авлод, юрт-бошимиз айтганидек, эртага қайси касб эгаси бўлиб этишишидан қатъи назар, албатта, оила қуради, оила бошлиғи, оила бекаси, ота ёки она бўлади. Шундай экан, улар оилавий ҳаёт психологиясига оид билимларни болаликдан оқ ўзлаштириб бориши лозим. Бу эса уларга ўз-ўзини англаш, бошқаларни тўғри тушуниш, одамлар билан

бўладиган ўзаро муносабатларини мақсадга мувофиқ тарзда ташкил қила олишига ва энг муҳими, келгусидаги оилавий ҳаёти ҳақида холис тасаввурга эга бўлиш имконини беради.

Дилбар АБДУЛЛАЕВА,

*Республика «Оила» илмий-амалий
маркази бўлими мудири*

Экологик маданият истиқболлари

Одамзоднинг интеллектуал салоҳияти ва техник-технологик имкониятлари ортиб боргани сайин ҳудудий ҳамда глобал миқёсдаги турли-туман муаммолар ҳам кўпайиб, кескин вазиятларни вужудга келтиряпти. Давлатимиз раҳбари Ислом Каримов таъбири билан айтганда, “Ҳозир, XXI аср бўсағасида фан-техника тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилиши ўзгармоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсири тартибга солиш, ижтимоий тараққиёт билан қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсирини уйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларда мувозанатга эришиш муаммолари борган сари долзарб бўлиб қолмоқда”.

Бу ҳол ўз навбатида ушбу муаммоларнинг оқилона ечимини топиш, унинг назарий-методологик асосини, илмий-назарий услубларини, восита ва механизмларини яратишни тақозо этади. Бу вазифани бажариш, биринчидан, моддий ишлаб чиқаришнинг техник-технологик жараёнларини экологик талаблар асосида ташкил этиш, иккинчидан, аҳолининг экологик фаоллиги ва масъулиятини оширишнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш; учинчидан, экологик мониторинг соҳасида давлат ва нодавлат ташкилотларнинг фаолиятларини мувофиқлаштириш ҳамда экологик онг ва маданиятнинг ривожланиш даражаларига боғлиқ.

Бизнингча, экологик муаммони барта-

раф этишда фуқуrolарнинг экологик маданияти ва онгини ривожлантириш энг самардор усулдир. Зеро, ҳозирги даврга келиб экологик маънавият барча ижтимоий онг шакллари, таълим-тарбия йўналишларини интеграциялаштирувчи “чорраҳа”га айланмоқда. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда экологик фаолиятнинг қонуний асослари яратилган. Шунга қарамасдан, экологик маданиятни шакллантиришнинг яхлит ва узлуксиз жараёни ташкил этилган дейишга ҳали эрта. Ҳўш, бу ҳолнинг қандай сабаблари мавжуд?

Бизнингча, энг аввал экологик онг ва маданиятни ривожлантиришнинг концептуал-назарий дастурини ишлаб чиқиш зарур. У экологик маънавиятни ривожлантиришнинг муайян йўналишларини аниқлаш, уларнинг интеграциялашувини таъминлаш, тарихий экологик анъаналаримиз ва маънавий меросимизни жаҳон ҳамжамиятининг илғор тажрибалари билан ижодий уйғунлаштириш каби масалаларни қамраб олиши лозим. Шундан сўнг ушбу дастур босқичма-босқич амалиётга жорий этилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Юқорида санаб ўтилган вазифалар экологик маънавият истиқболларини белгилайди, десак хато бўлмас. Уларнинг рўёбга чиқиши эса ҳар бир инсоннинг онги, маънавияти ва яшаш тарзига боғлиқ.

Дагар РАСУЛОВ,

*Тошкент Автомобиль йўллари институти-
нинг ўқитувчиси*

Янгиланаётган экран

Кино санъатида хужжатли фильм жанри воқеликнинг экрандаги муқобилигина эмас, балки муайян драматик асосга эга бўлган ва аниқ мавзуга йўналтирилган услуб мажмуидан иборат яхлит киноасар ҳисобланади. Шу боис кинопублицистлар ўз фильмларида ижтимоий-сиёсий, маданий ва илмий жабҳаларга тегишли воқеа-ҳодисаларни экран ёрдамида намойиш этишда турли тасвир имкониятларидан фойдаланишлари мумкин. Журналист Шухрат Маҳмудовнинг Розия Мергенбаева сценарийси асосида суратга олган “Зиёбахш” номли хужжатли фильми бу борадаги дастлабки интилиш натижасидир.

Фильм ислом оламининг машҳур аллома-си Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларига бағишланган. Муаллифлар Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳаёт ва фаолияти билан боғлиқ тарихий маълумот, ривоят ва ҳикоятларни батафсил ўрганган. Бу эса Ҳазрат Баҳоуддиннинг фалсафий таълимоти мазмун-моҳиятини, тариқатининг ўзига хос хусусиятларини кинематографик усуллар воситасида ёритиш имконини берган. Айниқса, хужжатли фильмнинг ҳаётийлигини таъминловчи жиҳат — замон ва макон бирлигига алоҳида эътибор қаратилган. Макон — Бухоро билан боғлиқ ривоят экранда шаҳарнинг меъморий обидалари тасвири билан таъминланган бўлса, замон руҳи тасаввур услуби ёрдамида саҳналаштирилган Нақшбанд ҳақидаги ривоятлар билан ҳосил қилинган. Бу ўринда муаллифлар Абу Райҳон Берунийнинг “эртақда ҳам ахборот бор” деган фикрига асосланиб, ривоятга хужжат тариқасида ёндашишган. Мисол учун, фильмда Бухорои шариф ҳақидаги ривоят тасвирда ёниб турган шам ёруғида, араб ёзувидаги китоб ўнгдан чапга варақлаб турилиши, самодаги куёш ва Бухоро шаҳрининг тасвирини панорама шаклида гавдалантириш орқали хикоя қилинган.

Фильмда Нақшбанднинг қабристонда шайхулаъзам Абдулоҳиқ Гиждувонийнинг

тахтиравонлари олдида ундан сабоқ олиб, “сокин зикр” тилсимотининг гувоҳи бўлиши ҳақидаги ривоят келтирилади. Фильм муаллифлари ушбу ривоятни қисман шартли тимсол — актёр иштирокида саҳналаштириш йўли билан суратга олган. Оқ салла ўраб, оқ чакмон кийган кишининг чехраси кўрсатилмаган ҳолда, Баҳоуддин Нақшбанд сиймоси сифатида тақдим этилади.

Шунингдек, фильмда Нақшбанднинг болалик чоғларига доир лавҳалар ҳам ўрин олган. Ҳазратнинг Бобо Самосийдан борлиқни тинглаш, диққат-эътиборини бир жойга тўплаш санъатини ўрганаётган дамларини актёр бола ижро этган. Тасвирда ёш Баҳоуддиннинг муқаддас китобни унсиз мутулаа этаётган ҳолати тасвир ортидан “Ан-нос” сурасининг ёш бола томонидан қироат этилиши билан тўлдирилади.

Фильмда нақшбандия тариқатининг жаҳон миқёсидаги ўрни ҳақидаги маълумотлар тадрижий изчилликда баён қилинади. Улар асримиз бошидаги Шарқий Туркистон, Хитой манзаралари тасвири орқали пайванд қилинган. Шу билан бирга, нақшбандия тариқатининг Амир Темур, Алишер Навоий, Бобур ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ экани ҳамда унинг моҳияти Лев Толстой, Жан-Жак Руссо, Маҳатма Ганди каби мутафаккирлар илгари сурган фалсафий қарашларга мослиги фотосуратлар, ҳайкаллар, расмлар воситасида ифодаланган. Бу тариқатнинг ҳозирги кундаги аҳамиятини таъкидлаш мақсадида одамларнинг Нақшбанд мақбарасини зиёрат қилаётганларида олинган репортаж намойиш этилган.

Хуллас, “Зиёбахш” фильмда тимсоллар, истиорали тасвирий воситалардан кенг фойдаланилган. Хусусан, нақшбандия тариқатининг тасвирий рамзи — юрак шакли эшик зулфлари, устун нақшларида қўлланиши орқали мазкур тариқатнинг халқ орасида машҳурлиги кўрсатилган. Тасвирдаги куёш нури тасаввув йўли, тариқат тимсоли маъносида англашилади. Салобатли меъмо-

рий обидалар эътиқоднинг баландлиги, деб тушунилса, нақшинкор устунлар тарихимизнинг чашмаларига ўхшатилади. Шунингдек, бастакор Д.Янов-Яновскийнинг фильм мазмунига мос мусиқа танлаганини ҳам алоҳида таъкидлаш зарур. Шу каби кўпдан-кўп далилларга таяниб айтишимиз мумкинки, “Зиёбахш” ҳужжатли фильми узоқ изланишлар, режиссёрлик маҳорати, публицистик тафаккур кучи натижасида дунёга келган. Фильм-

да киножурналист бутун бир фалсафий таълимотнинг экран ифодасини топа олган. Бу эса ўзбек миллий кино санъатида янгиланиш ва юксалиш жараёни бошланаётганидан дарак беради.

Ирода НАРИМОНОВА,

*Ўзбекистон Миллий университетининг
тадқиқотчиси*

Ҳажв ва инсон камолоти

Одамзод дунёга келиб ўзлигини таниб-дики, комилликка интилади. Инсониятнинг бутун тарихи унинг ҳар томонлама — ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий, ҳам маданий-маънавий жиҳатдан мукамалликка эришиш учун қилган саъй-ҳаракатларидан иборат, десак муболаға бўлмас. Башарият бу йўлда қанчалик қийинчилик, қанчалик азият чекмасин, қанчалик оғир қурбонлар бермасин, барибир, йўлидан қайтмаган — мудом камолотга интилган.

Камолот борасида, айниқса, адабиёт ва санъатнинг аҳамияти бекиёс. Дунёни билиш, ундаги воқеа ва ҳодисаларни идрок этишнинг ижтимоий-бадиий усули бўлмиш ҳажв ва унинг вақтли матбуот билан боғлиқ шакли — ҳажвий публицистика жамиятдаги турфа камчиликларни бартараф этишнинг қудратли қуролидир.

Таъкидлаш жоизки, ҳали вақтли матбуот вужудга келмаган пайтларда ўзбек адабиётида ҳажвий ва кулги асарларида ҳажвий публицистика хусусиятлари намоён бўлган. Ҳажв ва сатира воқеликни акс эттиришнинг алоҳида гоявий-бадиий тамойили ўлароқ барча маданий халқлар адабиёти, жумладан, ўзбек халқининг оғзаки ва ёзма адабиётида ҳам қадимдан ривожланиб келган. Айниқса, сатира халқ оғзаки ижодида кўп қўлланган. Чунончи, латифалар, ҳажвий эртақлар ва кўшиқларда Қал, Насриддин афанди каби тимсоллар воситасида ижтимоий нуқсонлар ва кишилар феъл-атворидаги иллатлар кулги қилинган. Ёзма адабиё-

тимизда ҳам сатира ва юмор салмоқли ўрин тутган. Илк адабий ёдгорликлар намуналари берилган “Девону луғатит-турк”да ҳазил кўшиқларнинг кўплиги фикримизга далил бўлади.

Ўзбек ҳажвий публицистикасининг расмона ривожлана бошлаши Туркистонда матбуот нашрларининг вужудга келиши билан боғлиқ. Маълумки, ўзбек тилидаги дастлабки газета 1870 йилдан чоп этила бошлаган “Туркистон вилоятининг газети” эди. Газета расман чоризмнинг мустамлакачилик сиёсатига хизмат қилган бўлса-да, ўша даврдаги зиёлиларимиз ундан ўзларининг илғор, тараққийпарвар қарашларини тарғиб этиш йўлида кенг фойдаланган.

Масалан, Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат “Туркистон вилояти газети”да босилган дастлабки мақолаларидаёқ ижтимоий иллатларни қоралаган, аёвсиз танқид этган. Чунончи, газетанинг 1880 йил 11 апрель сонидида босилган “Бир хўқандлик толибул-илмнинг хати” сарлавҳали мақоласида жаҳолат ва қоқоқликдан афсус чекади: “Бу хусусда афсус қилдуқки, бизнинг ўтган хонларимиз илмга кўшиш қилдурсалар эрди, то бу дам халқимиз кўб илмдин баҳраманд бўлур эрди...”

Фурқат газетада босилган “Одамзот кўнглининг авсофи” (1890, 10 октябрь, 6-сон) сарлавҳали кичик мақоласида ҳам илмнинг аҳамиятини таъкидлар экан, илмли одамнинг кўнглини “олтин ва кумуш чиқувчи маъдан”га, илмсиз, жоҳил кишилар-

нинг дунёсини эса тош ва қумдан бошқа ҳеч нарса топилмайдиган жойга ўхшатади. Адибнинг “Баъзи мадрасалар хусусида” деб номланувчи мақоласида эса ҳаётдаги айрим камчиликлар муаллифнинг ўз кўрган-кечирганлари асосида танқид қилинади: “Мен кўриб билдимки, баъзи мадрасаларда ўқиғувчи толиби илмлардин кўблари истиқомат қилмас эрканлар. Вақф хужрани ўзларининг мулкидек қилиб, кулф солиб кетар эканлар ва истиқомат қилиб, таҳсили илм қиладургон толиби илмлар турмоққа хужра тополмас эканлар”.

Адиб “эрта бирлан дўконлариға бориб, кеч бўлганда мадраса хужраларида ётгучи”, “бу истиқоматдан мақсадлари илм таҳсил эмас, балки кечаси ётадургон тайин жой” бўлган товламачи, “толиби илм” ниқоби остида савдогарчилик билан шуғулланувчи ёшларни тасвирлайди (*Ўша газета, 1890 йил, 11 сентябрь, 6-сон*).

Фурқатнинг чет эллардан туриб “Туркистон вилоятининг газети”га юборган мактубларида, жумладан, ўша даврдаги можароларга ўз муносабатини билдириб ўтган публицистик мақолаларида ҳам зўравонлик, адолатсизликка қарши танқидий-ҳажвий рух сезилиб туради.

Фурқатнинг ўша даврдаги сафдошлари бўлмиш Сатторхон, Исҳоқхон тўра, Нодим Намангоний ва бошқа маърифатпарварларнинг танқидий мақолаларида ҳам илм-маърифатга чақириш — бош мавзу. Уларда жаҳолат ва бидъат қораланади.

Даврининг пешқадам шоири бўлган Камий ҳам ушбу газетада танқидий-ҳажвий шеърлари билан қатнашиб турган. Шоир “На яхши?” радибли шеърида зулм, ноҳақлик ва жаҳолатдан норозилигини очиқ баён этган:

Сухан яхшими ё дурдона яхши?

Сухандона сухан, дури қона яхши.

Пули кўп, ақли кам янги чопондин

Ялонғоч жиннию девона яхши.

Кишидин шарбат ичгандин, беминнат

Ки то оғзидин ботган қона яхши.

Дуруғу қаззоб сўздин минг мартаб

Десақим, бир сўзи ҳаққона яхши.

(Ўша газета, 1902 йил, 20 июль, 6-сон.)

Газетанинг 1909 йил 19 июнь сонидан Усмонхўжа исмли сандиқсоз устанинг бир шеъри босилган. Унга шундай кириш сўз ёзилган: “Ушбу вақтларда Хўқанд шахрининг бозор расталарида ўзлариға зеб-зийнатлар

бериш, мардумларнинг молларини насияга олиб, ҳовли-ҳарамлар бунёд айлаб, тез фурсат ичида синган кимарсалар аҳволига назора айлаб, Хўқанд шахрининг фуқароси сандиқсоз уста Усмонхўжа эшоннинг аҳволи замонага қараб мулоҳаза илан ёзган шеърларидур:

На шарм ўтиға биздин шунчалик

Фаргона танг бўлди,

Яна бозор йўқидин халқимиз

беҳад гаранг бўлди,

Кетиб дастмоя қўлдин, устакор

аҳли саранг бўлди.

Неча парвоси йўқлар базмида

қонун чанг бўлди,

Анингчун яхшиларнинг диллари

кўзгуси чанг бўлди.

Шунингдек, Исҳоқхон Ибротнинг “Қарз”, Убайдулла Завқийнинг “Мухаммаси ўз маъшимиз”, Мирмуҳсин Фикрийнинг “Надур?”, Иброҳим Давроннинг “Иқтибос”, Тўлаган Хўжамёрийнинг “Дариг”, Саид Жалолнинг “Экан” каби шеърларида ҳам инсон камолоти йўлида ғов бўлаётган иллатлар танқид этилади.

Газетанинг 1890 йил 62-сонидан ғулжалик Фазлулло Йўлчи исмли муаллифнинг “Хотинларға илм лозимми?” мақоласи чоп этилган. Унда хотин-қизларни ўқитиш масаласига эътибор қаратилган. Маҳмудхўжа Бехбудий (72-сонидан) бунга жавобан мақола ёзиб, унинг таклифларини қўллаб-қувватлаган. Журналист Ҳожимуин Шукрулло (81-сонидан) “Фаранги билан мударрис суҳба-ти” фельетонида ўқиш-ўқитиш ишларида туб ислохотлар ўтказиш лозимлигини таъкидлаган, “халқ назарида ўзини тараққий-парвар кўрсатувчи, аммо танбаллик ичида яшаётган беномуслар”ни ҳажв остига олган.

Кўриниб турибдики, “Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларида ўзбек ҳажвий публицистикасининг шаклланиш давридаги энг ёрқин намуналари чоп этилган. Улар инсон камолоти, миллат тараққиёти йўлида ғов бўлаётган салбий ҳолатларни маърифат нури билан фош этган. Бу муҳим масалалар кейинчалик ўзбек маърифатпарварлари — жадидлар фаолиятидаги бош мақсадга айланди.

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ,

филология фанлари номзоди

Бошқариш йўриғи

Тасаввуф кишиларни эзгу ниятлар, инсоний фазилатлар ва диний эътиқодга чорлайди. Шу билан бирга, жамиятни бошқаришда раҳбарлар (подшоҳлар, ҳокимлар ва бошқа давлатчилик тизими амалдорлари) адолатли, маърифатли, халқпарвар бўлишини талаб этади. Бу илмнинг машҳур билимдони Имом Ғаззолий “Ихъё улум ид-дин” асарининг “Олимлар ва султонлар” бобида бу ҳақда шундай ёзади: “Ҳеч шубҳа йўқким, султонларнинг солиҳ бўлиши халқнинг солиҳ бўлишига катта таъсир этади. Шунинг учун халқнинг бузилиши султонларнинг бузилиши сабабидир. Султонларнинг бузилиши халқнинг бузилишига олиб келади”.

Миллатимиз тарихида бу башоратли фикр кўп бор исботланган.

Тарих сабоқлари шуни кўрсатадики, қайси ҳукмдор солиҳ ва одил инсон бўлиб, халқни ўйлаган ва оқиллик билан давлатни бошқарган бўлса, шу мамлакат обод бўлган, халқи муҳтожлик ва зулм кўрмай, фаровонликда яшаган. Мавлоно Муҳаммад Қозининг “Ҳақиқатни билиш силсилати” номли асарида бу ҳақда ўқиймиз: “Подшоҳлар шундай бўлиши керакки, ўткинчи дунёда вақтинчалик ва бевафо нарсаларга — мулк, бойлик васвасасига тушмасликлари зарур. Бойлик, мулк шундай воситани, у инсоний хислатлар — кўнгиллилик, муҳаббат, бахт-саодат, ахлоқ-одоб ва одиллик сиёсатига тўсиқдир”. Очиғини айтганда, тасаввуф илми талабларига ўтмишда камдан-кам ҳукмдор риоя қилган.

Ана шу кам сонли ҳукмдорлар сирасига кирувчи Амир Темур кучли марказлашган давлат ташкил этиб, ўз фаолиятида тасаввуф талабларига мувофиқлашган сиёсат олиб боргани билан тарих саҳифаларида ажралиб туради. Зеро, Амир Темурнинг давлатчилик фаолияти диний ва дунёвий илмларга таянган ҳолда олиб борилган.

Араб тарихчиси Ибн Арабшоҳ “Амир Темур тарихи” номли асарида Соҳибқирон ҳақида қуйидагиларни ёзади: “Темур олим-

ларга меҳрибон бўлиб, саййиду шарифларни ўзига яқин тутарди. Уламолар ва фозилларга тўла-тўқис иззат кўрсатиб, уларни ҳар қандай кимсадан батамом муқаддам кўрарди. Уларнинг ҳар бирини ўз мартабасига қўйиб, икрому хурматини унга изҳор этарди”.

Дарҳақиқат, тасаввуф тариқатининг жамиятдаги ҳамма ғайриинсоний иллатларга қарши курашувчи қудратли куч ва восита эканини англаб етган Амир Темур салтанатни шариат илми ва тасаввуф талаблари асосида бошқарган. Бу ҳақда “Тузуқлар”да шундай деб ёзади: “Агар доруғалар ва ҳокимлар халққа жабр-зулм қилиб, уларни хароб қилган бўлсалар, қилган ишига лойиқ жазо берилсин. Ўғрилар хусусида буюрдимки, улар қаерда бўлмасин, ким тутиб олса, Ёсо бўйича жазолансин, шариатга оид ишларни ҳал этишда ислом қозиси ҳукм чиқарсин. Урфодат ишларини эса Аҳдос қозиси тафтиш қилиб, сўнг менинг арзимга етказсин”.

Булардан кўриниб турибдики, Соҳибқирон жамиятда учрайдиган турли муаммоларни тасаввуф илми талаби ва шариат тамойилларига мувофиқ ҳал этган. Албатта, бу мисолларни рўқач қилиб, Амир Темурни тасаввуф илми талабларини тўлалигича ҳаётга татбиқ этган тасаввуфчи аллома деб тушунмаслик керак. Улар Амир Темурнинг билимдонлиги ва унинг ислом дини ҳамда тасаввуф илмига бўлган муносабатини билдиради, холос.

Бу ўринда Амир Темур диний тасаввуф ва дунёвий сиёсатни уйғун ҳолда тушунганини таъкидлаш жоиз. Чунки у динни сиёсий ҳокимиятдан ёки сиёсий ҳокимиятни диндан устун қўймаган. Ўрни келганда шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, “Темур ва Улуғбек даври тарихи” номли тўпламда Амир Темурнинг ислом дини ва тасаввуфга бўлган муносабатини ёритишда бирёқламаликка йўл қўйилган. Эҳтимол, бу ҳол рус олими В.Бартольднинг Ибн Арабшоҳни “Темур саводсиз бўлиб, ҳеч нарса ўқимас ва ёзмас

эди: араб тилини мутлақо билмасди; форс, турк ва мўғул тилларини ўзига яраша биларди” деган ҳақиқатдан йироқ маълумотларига таяниш оқибатида вужудга келгандир? Қолаверса, “Чингизхон умрининг охиригача мўғул тилидан бошқасини билмади, Темур саводсиз бўлгани ҳолда, ўзининг она тили — турк тилидан ташқари форс тилини яхши билар эди” деган фикрига нима дейсиз?. Тарихчи Гога Ҳидоятлов ҳам “Менинг жонажон тарихим” китобида “У (Амир Темур) ўқиш ва ёзишни ўрганмаган бўлиб, турк ва форс тилларида гапирарди” деб юқоридаги маслақдошларининг фикрини такрорлайди. Хўш, аслида шундайми? Бизнингча, йўқ. Чунки тарихий, диний ва дунёвий ҳужжатлар Амир Темурнинг саводли бўлганини тасдиқлайди.

Бу ҳақда “Темур ва Улуғбек даври тарихи” тўпламида ҳақиқатга мос маълумот келтирилган. Унда бундай дейилади: “Унутмаслик керакки, Амир Темур болалиқдан диний муҳитда ўсди. Амир Тарағай олижаноб мусулмон, олим ва дарвешлар дўсти эди”. Бизнингча, бу ўринда олимлар деганда, афтидан, мусулмон қонуншунослари анланган. Ибн Арабшоҳ ҳам Амир Темурнинг ёшлигидан сўфийларга олижаноблик ва эҳтиром кўрсатганини, улар ҳам ўз навбатида Тарағайга шундай муносабатда бўлишганини ёзади. Ибн Арабшоҳнинг яна таъкидлашича, Амир Темур хузурида “Зариф, адиб, закий ва шоирлар, машхур уламолар, турли илмлардан баҳс юритувчилар, ҳаттоки, Имом Фаззолийнинг “Ихъё улум ид-дин” асарини тадқиқ қилиб, таҳрир этувчи кишилар” бўлган. Ана шундай маслаҳатчилар кенгашига эга бўлган Амир Темур “Тажрибамад

кўриб билдимки, давлат дину ойин (қоида, тартиб, усул) асосида қурилмас экан, тўра-тузукка (дунёвий тизимга) боғланмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшарким, уни кўрган ҳар кимса назарини олиб қочади”, деган қатъий хулосага келган ва улкан мамлакатни шу асосда бошқарган.

Амир Темур тасаввуф илмини, унинг тарикатларини, дунёвий илм асосларини ўз қалбига жо қилган, ўзи барпо этган салтанатида адолат, қонун, шариат талабларига мувофиқ иш тутган, мамлакат салоҳияти, халқ гами, ташвиши учун бутун қобилияти ва истеъдодини бағишлаган. Буларнинг барчасини Соҳибқирон Тангри таоло йўлида қилинган савобли, маърифатли иш деб ҳис этган ва бу билан гурурланган.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Амир Темур билими, илмий салоҳияти, салтанат тажрибаси билан тасаввуф таълимотининг илмий-назарий йўналишларини уйғун ҳолда ҳаётга татбиқ этди. У салтанатни бошқаришда шариат қонунларига риоя қилишдан ташқари, “тўра-тузукка қараб” иш юритди, беклар, саркардалар, шайхлар, донишмандлардан маслаҳат олди, халқнинг, фуқаронинг аҳволидан хабардор бўлди, золимларни жазолаб, мамлакатда савдо-сотик хавфсизлигини таъминлади, тинчлик ва осойишталик ўрнатди. Бу хусусиятлар Соҳибқирон бошқариш йўриғини тўғри йўлга қўйганининг амалий исботидир.

Усмонхон ОЛИМОВ,

*Самарқанд вилоятининг
бош имом-хатиби*

“Хумоюннома” ҳикмати

Салкам икки аср мобайнида Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган бобурийлар сулоласи илм-фан, санъат ва маданиятга юксак эътибор берган. Шу тўғрисида уларнинг саройларида ўз даврининг машхур илм-фан намоёндалари фаолият юритиб, асрларга та-

тигулик беқиёс маънавий мерос қолдирган. Бу бебаҳо хазина XVI-XVII асрларда Ҳиндистон, Марказий Осиё ва Хуросонда ҳукм сурган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий муҳитни ўрганишда улкан аҳамиятга эга. Бизгача етиб келган Заҳириддин Муҳаммад

Бобурнинг “Бобурнома”, Гулбаданбегимнинг “Хумоюннома”, Жавҳар Офтобачининг “Тарихи Хумоюний”, Хондамирнинг “Хумоюннома” ёки “Қонуни Хумоюний”, Абулфазл Алломийнинг “Акбарнома”, “Ойини Акбарий”, Низомиддин Аҳмаднинг “Табақоти Акбарий”, Баданийнинг “Мунтахаб ут-таворих”, Муҳаммадхоннинг “Иқболномаи Жаҳонгирий”, Абулбоқий Наҳвиндийнинг “Маосири Раҳимий” асарлари ана шу мерос намуналаридир. Буларнинг айримлари олимлар томонидан илмий ўрганилиб, халқимиз эътиборига ҳавола этилган, лекин кўпчилиги алоҳида тадқиқ қилинмаган, фақат илмий манба сифатида фойдаланилган, холос.

Илмий жиҳатдан тадқиқ этилган Гулбаданбегимнинг “Хумоюннома”си бобурийлар даври тарихи учун алоҳида эътиборга молик. Бу асар Хумоюншоҳнинг ижтимоий-сиёсий фаолияти, илм-маърифат, маданият ва адабиёт тараққиёти йўлидаги саъй-ҳаракатлари ҳақида маълумот беради. Уни Гулбаданбегим Акбаршоҳнинг тавсияси ва ёрдами билан ёзган. Воқеаларнинг ранг-баранглиги ва изчил баён этилиши Гулбаданбегимнинг узоқ вақт кўплаб манбаларни ўргангани ва улардан унумли фойдаланганидан далолат беради. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, “Хумоюннома”ни илмий жамоатчиликка танитишда таниқли олима Сабоҳат Азимжонованинг хизмати ниҳоятда катта.

Хумоюншоҳ ҳақида яна бир қимматли асар мавжуд бўлиб, унинг номи ҳам “Хумоюннома”дир. Бу асарни Фиёсиддин ибн Хумиддин Хондамир Хумоюншоҳ саройида ёзиб тамомлаган. Тарихий-биографик шаклдаги мазкур асарда муаллиф Хумоюншоҳ тарихини баён этиш баробарида давлат ишларини ислоҳ қилиш борасидаги ихтирочилигига ҳам алоҳида урғу берган.

Унинг ёзишича, Хумоюншоҳ салтанатини уч қисмга бўлган. Улар “аҳли саодат”, “аҳли давлат” ва “аҳли мурод” деб аталган. “Аҳли саодат”да мартабали шайхлар, саййиду қозилар ва чуқур диний билимга эга бўлган олимлар хизмат қилган. “Аҳли давлат” вазирлар, саркардалар, подшоҳнинг яқин кишилари ва давлат ишлари билан шуғулланувчи ходимлардан иборат бўлган. “Аҳли мурод” шоирлар, адиблар, нағмасоз созандалар ва хушовоз хонандалардан ташкил топган. Шунга мос равишда ҳафта кунлари ҳам тақсим этилган бўлиб, шанба ва

пайшанба кунлари “аҳли саодат” билан кечадиган илму ибодат нозимлари ва мулоқотларга ажратилган. Якшанба ва сешанба кунлари “аҳли давлат”га тегишли бўлган. Шу кунлари подшоҳ асосан давлат ишлари билан шуғулланган. Душанба ва чоршанба кунлари “аҳли мурод”га бағишланиб, бу пайтда адабиёт соҳиблари ва ёшлар билан учрашувлар ўтказилган ва дилрабо куйлар тингланган, гўзал рақслар томоша қилинган.

Жума куни эса мазкур ишларнинг натижаси кўриб чиқилган. Хумоюншоҳнинг кунларни юлдузлар ва сайёраларга қараб тақсимлаши унинг астрономия илмига ихлосидан далолат беради.

Хумоюншоҳнинг яна бир ихтироси — салтанатни тўрт саркорга бўлиб беришидир. “Саркори оташ” деб аталган бўлим мудофаа ва қурол-яроғ ишларига бош-қош бўлган. “Саркори ҳавоий” бўлимидаги кишилар саройидаги хўжалик ишлари билан шуғулланишган. “Саркори оби” бўлимига шарбатхона, сувчихона (майхона), анҳор ва денгизларга алоқадор ишлар, “Саркори хоки” бўлимига эса зироатчилик, қурилиш, деҳқончилик, солиқ йиғиш ишлари тааллуқли бўлган.

Хумоюншоҳнинг салтанатни айна тўрт саркорга тақсимлашида чуқур фалсафий маъно мужассам. Чунки қадим даврларда файласуфлар ер қуррасини тўрт унсурдан, яъни олов, сув, ҳаво, тупроқдан иборат деб ҳисоблашган. Қолаверса, инсон организмидеги ана шу тўрт унсурнинг ўзаро бирикуви ҳаёт фаолиятини вужудга келтиради. Бундай ҳикматлар “Хумоюннома”да кўплаб учрайди.

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш лозимки, Хумоюннинг оқилона ўйлаб амалга оширган тадбирлари салтанат бошқарувида янги саҳифа очган. Гулбаданбегимнинг “Хумоюннома”сидан фарқли мавзу ва услубда ёзилган бу асарда Хумоюншоҳнинг ҳукмронлик даври ҳамда хусусиятлари ҳақида қимматли маълумотлар мавжуд. Шу боис ҳам мазкур асар маънавий меросимизнинг таркибий қисми ҳисобланади ва келгуси илмий тадқиқотлар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Музаффар АХМЕДОВ,

Ўзбекистон Янги тарихи
марказининг етакчи илмий ходими

Бухорий номи билан...

Ўзбек халқининг маънавий қиёфасини белгилловчи маънавият ҳамда маданият ислом дини билан чамбарчас боғлиқликда ривожланиб келмоқда. Зеро, ислом дини фалсафаси ва маданиятининг бешиги ҳисобланган диёрамызда Термизий, Бухорий, Мотуридий, Марғиноний каби ислом қонуншунослари сулоласи етишиб чиқди ва мусулмон оламига доғруғ солди. Мусулмон дунёсида Қуръони каримдан кейин турувчи муқаддас ҳикматлар — ҳадисларни тўплаш, тавсифлаш, нашр этиш ишлари буюк ватандошларимиз томонидан амалга оширилди. Афсуски, динни афюн деб эълон қилган шўравийлар улуғ аждодларимиз номини ҳам халқ онгидан ўчириб ташлашга ҳаракат қилди. Собиқ шўро даврида тазйиққа учраган дин ва диний илмларни ўрганиш мустақилликни қўлга киритган кунларданоқ бошланди, десак хато бўлмайди. Динга эркинлик берилиши, диний билимларни ўрганиш учун барча шарт-шароитларнинг яратилиши ўтмиш меросимиздан тўла баҳраманд бўлиш имкониятларини оширди. Шунинг натижаси ўлароқ, Президент Ислам Каримов ташаббуси билан Имом Бухорий номидаги халқаро жамғарма ташкил топди ва унинг ёрдамида Имом Бухорий мақбараси мажмуи барпо этилди. Ҳозир тақводор инсонларнинг муқаддас зиёратгоҳига айланган бу маскан маънавий сарчашма вазифасини ўтамоқда. Маънавий меросимизни ўрганиш ва уни кенг миқёсда тарғиб этишда жамғарма ходимларининг фаолияти, айниқса, диққатга сазовордир. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, жамғарма асосий эътиборни муқаддас ҳадисларни тўплаш ва нашр этишга қаратган. Малакали мутахассислар томонидан турли манбалар асосида тўпланган ҳадис нусхалари илмий-тарихий ва диний нуқтаи назардан туриб ўрганилади, сўнг натижалар таҳлил этилиб, китоб ҳолида чоп қилинади. Жамғарманинг иккинчи асосий вазифаларидан бири — Қуръони каримнинг илмий шарҳлар билан тўлдирил-

ган янги таржимасини амалга оширишдир. Ҳозир мазкур иш жадал суръатларда давом этмоқда. Шунингдек, жамғарманинг халқаро майдондаги фаолияти ҳам кенгайиб борапти. Малайзия, Миср Араб Республикаси каби кўплаб мамлакатлар билан ўрнатилган дўстона алоқалар ҳар томонлама фойдали самара берапти. Хорижий ташкилотлар ўртасида турли хил лойиҳалар ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилиши, реклама тақвимларининг кўп нусхада тарқатилиши, жамғарма фаолиятининг Интернет орқали кенг тарғиб қилиниши каби ишлар бамисоли денгиздан томчидек, холос. Яқинда жамғарманинг Миср бўлими ташаббуси билан "Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда" деб номланган халқаро илмий анжуман ўтказилди. Унда хорижликлар Ўзбекистонда ўтказилаётган ислохотларнинг туб моҳияти билан танишишга муваффақ бўлишди. Бундай тадбирлар маънавий ва иқтисодий соҳаларда янгидан-янги уфқларни очмоқда. Илло, маънавий меросимизнинг кенг миқёсда тарғиб этилиши хорижий фуқароларда тарих, дин ва қадриятларимизга нисбатан ҳурмат ҳиссини-уйғотиш билан бирга, ўзаро биродарлик, меҳроқибат, иймон ва эътиқод ришталарини ҳам мустаҳкам боғлайди. Бу эса тараққиёт омили демакдир.

Хулоса қилиб айтганда, келгуси минг-йилликда кишилик жамиятини маънавий кудрат, ақлий салоҳият ҳамда мафкура бошқариши тобора ойдинлашиб бормоқда. Бинобарин, дин ва руҳоният илми кишилар маънавиятидаги беқиёс ўрни ҳамда аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди, аксинча, у янада кудратлироқ руҳий эҳтиёж манбаига ҳамда тарбия воситасига айланади. Буюк муҳаддис Имом Бухорий номи билан амалга оширилаётган савобли ишлар ана шу мақсадда қўйилаётган дастлабки қадамлардир.

Мамлакат ҚОДИРОВА,
тарих фанлари номзоди

Маънавий қарздорлик

Ўзбек адабиёти тарихида Сўфи Оллоёр ижоди алоҳида ўрин тутади. Каттакўрғон беклигига қарашли Минглар қишлоғида дунёга келган шоирнинг отаси ўқимишли ва тақводор киши бўлиб, ўғлининг илм олишига алоҳида эътибор берган. Дастлаб Шайхлар қишлоғидаги мактабга борган Сўфи Оллоёр кейинчалик Бухородаги мадрасаларда таҳсил олиб, Жўйбор шайхлари даргоҳида тарбияланади. Ўткир зеҳли, қобилиятли талаба таҳсил даврида ҳам диний, ҳам дунёвий илмлардан сабоқ олади. Йигирма йил Бухорода божхона тўраси бўлиб ишлаганидан сўнг ўша вақтдаги баобрў шайхлардан бири — Ҳабибуллоҳ ҳузурига бориб, унга мурид бўлади ҳамда ўн икки йил риёзат чекиб, тариқат мақомларини эгаллайди. Тасаввуф тариқатига кирган Сўфи Оллоёр “Маслакул-муттакийн” (“Тақводорлар маслағи”), “Саботул-ожизин” (“Ожизлар саботи”) “Муродул-орифин” (“Орифлар муроди”), “Нажотут-толибин” (“Толиблар нажоти”) каби тасаввуфий асарлар битган. Мазкур асарларда тасаввуф таълимотининг эзгу гоёлари тарғиб этилган ва улар халқимиз маънавий хазинасининг жавоҳирлари саналади.

Сўфи Оллоёр ижодининг аҳамияти ҳақида сўз кетганда, саудиялик муаррих Саид Туркистонийнинг Покистонда чоп этилган “Сўфи Оллоёр” сарлавҳали мақоласини тилга олиш ўринлидир. Ушбу мақолада мутасаввуф шоир ижодига қуйидагича мухтасар таъриф берилган: “Сўфи Оллоёрнинг китоби (“Саботул-ожизин”— **Ж.Н.**) диний нуқтаи назардан таҳлил этилса, ҳақиқат шулдурки, тавҳид ақидамаизни китоби Оллоҳ ва суннати Расулulloҳга ҳақ ила мувофиқ бир тартибда майдонга чиқармишдир. Ислому арконлари ва аҳкомларини миллатнинг қонига кўшиб, умматининг қалбига чиройли услубда талқин этмишдир. Шунинг учун туркистонликларнинг ҳар бир воҳиди ул зотга

раҳмат дейишга қарздордур. Қиёматгача ифтихор этса арзийдур”.

Дарҳақиқат, “қиёматгача ифтихор этса арзийдиган” маънавий хазина соҳиби бўлган мутасаввуф шоир ҳаёти ва ижоди ҳақиқий ибрат мактабидир. Миннатдор авлодларнинг бурчи ва вазифаси ана шу маънавий хазинани ўзлаштириш, ундан баҳра олиш ҳамда эзгу гоёларни келажак наслларга тарғиб этишдан иборат бўлиб, у бизга улкан масъулият юклайди.

Бизнингча, мазкур савобли юмуш ҳаёти ва ижоди маънавиятимиз хазинасига дохил бўлган аждодимизнинг мукамал илмий таржимаи ҳолини яратишдан бошлангани маъқул. Бу мулоҳаза шоир шеърятига ҳам тааллуқли. Зеро, ҳозиргача тадқиқотчилар қўлида шоир шеърлари жамланган тузукроқ бир тўплам йўқ. Шоир ижоди ўтмишда тузилган баёзлар ва бошқа қўлёзма тўпламларда тарқоқ ҳолда сочилиб ётибди. Масалан, шахсий кутубхонамизда сақланаётган “Баёзи Аламқаш” деб номланган тўпламда Сўфи Оллоёрнинг элликка яқин ғазал, мухаммас, таърих жанридаги шеърлари мавжуд. Бундан ташқари, Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти ва Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейида сақланаётган қўлёзмаларда, қолаверса, турли баёз ҳамда девонларда шоирнинг юздан ортиқ шеъри илмий тадқиқотчилар эътиборига муштоқ ётибди. Барча манбаларни тўплаш, илмий ўрганиш ва шу асосда Сўфи Оллоёр ижодининг яхлит тўпламини яратиш, ҳаёти ва фаолиятига оид маълумотларни тартибга солиш, шоир лирикасининг илмий-таҳлилий нусхаларини вужудга келтириш адабиётшунослигимизнинг кечиктириб бўлмайдиган муҳим вазифаларидандир.

Жамила НЕЪМАТОВА,

Самарқанд Давлат университетининг ўқитувчиси

RJEZUMIE

The magazine has over the past year published various articles in its column “O’bekning orzusi” (the Dream of the Uzbek). In an article called “Khalq orzusi — milliy g’oya ko’zgusi” (National dreams mirror national ideologu), Philosopher Abdurhim Erkeyev proves bu providing examples from life that everu people’s dreams are reflective of its national ideology.

Agriculture plaus a vital role in the life of Uzbekistan. The future prigress of our country depends chiefly on the reforms under way in the area. A literery critic, Professor Ozod Sharafiddinov in an article entitled “Dovon tepasidagi o’ylar” (Thoughts over the pass),speaks of the Uzbeks’ achievements and shortcomings in agriculture.

Every state has its own symbols. State symbols such as Flag, coat of arms and anthem express a state’s idea in a spirit of universal values. An article entitled “G’urur manbai” (The source of pride) bu a political expert, Farhod Hamroyev, deals with the role and importanse of state symbols in the life of society and state.

The threat of international terrorizm and religioius extremizm increased in recent years. This necessiates every society developing its own ideological immunity. In an article called “Yirtilayotgan niqob” (The faded mask) Murodulla Mirzayev gives detailed information on religious extremist organizations such as

Hezb-e Tahrir and Wahhabizm functioning abroad and divulges their hidden objectives.

The United Nations Organization has been working towards ensuring peace and stability on the world, providing environment, protecting human rights drug addiction and settling global issues. In an interview with the magazine, the UN permanent representative in Uzbekistan, Pavel Kral, briefed us on ways of achieving peace and stability in the region and organizations' activity and plans in Uzbekistan.

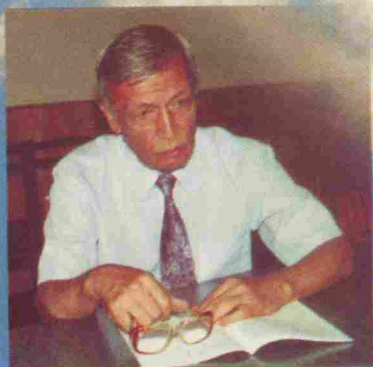
The 910th anniversary of the birth of the great Islamic scholar Burhoniddin Marghinoniy will be marked nationwide this year. The magazine published an interview with a legal specialist, Professor Akmal Saidov which focused on the scholar's scientific heritage and its importance today.

A large number of valuable sources belonging to our morality, literature and art have been kept in foreign libraries. Our creative community is facing the important task of finding, studying and publishing them. An article by a professor of Indiana University, Khayrulla Ismatulla, concentrates on a collection of works by ShakhG'arib Mirza of the Temurids, which has been kept in German Libraries. The collection contains items on the history of the find, short interpretations and poetry.

"Rose prickles" by a world-renowned writer, Gabriel Harsia Marques, speaks of the matter of human and fate. The story centres on the significance in human destiny of the concepts chance and luck, happiness and unhappiness.

МУКОФОТЛАР МУБОРАК!

2000 йили журнал саҳифаларида эълон қилинган сара асарлари учун фаол муаллифлардан —

Ольга ЖОЛДАСОВА (2-3-сонларнинг бадиий беагаи),

Низом КОМИЛ (“Атиргулнинг тикони” новелласининг таржимаси, 4-сон),

Султонмурод ОЛИМ (“Навой ва туркий қавмлар”, 1-сон; “Халқ таянади-ган куч”, 3-сон)

тахрир ҳайъатининг қарорига асосан “Та-факкур” совриндорлари деб топилсин ва эсдалик совғалар билан тақдирлансин.

Бош муҳаррир

Эркин АЪЗАМ

4
2000

Нашр кўрсаткичи: 869/870
Баҳаси келишилган нархда

ТАФАККУР

TAFAKKUR

